V. ALTTOA
H. PUHVEL
A. VINKEL

EESTI KIRJANDUS

ÕPIK X KLASSILE, 1. VIHIK

KIRJASTUS „VALGUS" · TALLINN 1967

A-28446

V. ALTTOA
H. PUHVEL
A. VINKEL

EESTI KIRJANDUS

ÕPIK X KLASSILE, 1. VIHIK

Toimetanud K. LEHT

Tartu Linna
L. Koidula nim. raamatukogu
Тартуская Городская
Библиотека им. Л. Койдула
Invent. nr. 56178

KIRJASTUS „VALGUS" · TALLINN 1967

8E
A 52

Kinnitatud katseõpikuna
Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

SISUKORD.

Eesti kirjanduse areng XIX saj. lõppkümnendist Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini (*H. Puhvel*) . . 3
Juhan Liiv (*A. Vinkel*) 43
Eduard Vilde (*V. Alttoa*) 69
Tekstinäiteid 119

Виллем Алттоа, Хейно Пухвель, Аарне Винкель. Титульный редактор Калью Лехт. ЭСТОНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА. учебник для X кл. 1 тетрадь. На эстонском языке. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja V. Parbo. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja O. Mullari. Korrektorid H. Kahar ja V. Leibak.

Laduda antud 30. XI 1966. Trükkida antud 17. II 1967. Paberi formaat 60×90/16. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 9. Arvestuspoognaid 7,07. Trükiarv 10 000. MB-01161. Tellimise nr. 8210. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk t. 2. Hind 9 kop.

TARTU RIIKLIK
K[illegible]

EESTI KIRJANDUSE ARENEMINE XIX SAJ. LÕPPKÜMNENDIST SUURE SOTSIALISTLIKU OKTOOBRIREVOLUTSIOONINI

Möödunud sajandi 90-ndate aastate keskpaiku toimus eesti kirjanduse arengus tähtis murrang: noil aastail tõusis meie kirjanduses juhtivale kohale

KRIITILINE REALISM.

Kriitiline realism on loominguline meetod, mida iseloomustab esijoones elunähtuste tõepärane, objektiivne ja asjalik kujutamine. Kriitiline realist püüab luua karaktereid, kellesse koonduvad kujutatava ajajärgu inimese tüüpilised omadused; ta süveneb sotsiaalsete probleemide analüüsimisse ning toob lugeja ette ühiskondlikud väärnähtused. Nii on kriitilise realismi tunnusjoonteks sotsiaalsete probleemide teravapilguline analüüs, ühiskonnakriitika ning tõepärased, üldistusjõulised karakterid. Olustiku ja miljöö kirjeldamisel taotlevad kriitilised realistid täpsust ja asjalikkust; karakterikujunduses peavad nad määravaks sotsiaalseid tingimusi ja miljööd, kus tegelane elab. Klassiühiskonna pahesid arvustades ei suuda kriitilised realistid näha ja mõista ühiskonna progressiivseid jõude; nende teoseis on valdav mitte ülesehitav, vaid kriitiline suund.

Kriitilise realismi olemusest

Euroopa vanemate kultuurrahvaste kirjanduses pääses kriitiline realism mõjule juba XIX saj. 30—40-ndail aastail, ehkki seda tol ajal nii ei nimetatud (meetodi nimetus ja lähem üldistus on sündinud hiljem). Suuri võite andis uus meetod vene, prantsuse, inglise ja skandinaavia kirjanduses. Kriitilise realismi tekkimine on ühenduses ajajärgu ühiskondlike olude ja sotsiaalse mõtte ning kirjanduse enese arenguseadustega.

Kriitilise realismi tekke ühiskondlikud eeldused

Eesti kirjanduses küpsesid kriitilise realismi kujunemise eeldused alles sajandi viimasel kümnendil ühenduses ulatusliku kapitalistliku industrialiseerimisega, kodanluse ja proletariaadi selgepiirilisema väljakujunemise ning klassivõitluse teravnemisega linnas ja maal. Rahvusliku liikumise aja ühiskondlik tõusumeeleolu ja optimism olid haihtunud, sel ajal rajatud organisatsioonid suleti või lõpetasid tegevuse. Uutes olukordades kaotas endine romantilise laadiga ja tegelikkust ilustav kirjandus elujõu. Tekkis vajadus kirjanduse järele, mis valgustaks kriitiliselt sotsiaalseid pahesid.

Sotsialistlike ideede levik

Eesti kriitiline realism leidis suurt tuge marksistlikest ideedest. Marksismi õpetus jõudis Eestisse möödunud sajandi 80-ndail aastail, mil Tallinnas tekkisid esimesed marksistlikud ringid. Tol ajal ei ühendatud marksismi teooriat veel töölisliikumisega, olgugi et ringidesse kuulus ka töölisi. 90-ndail aastail tekkis Tartus kokkupuuteis läti ja vene revolutsiooniliste üliõpilastega (need olid teistest Venemaa ülikoolidest välja saadetud) eesti haritlasring, kus tutvuti marksismiga ja loodusteadusega ning levitati selle ideid loengute ja trükiväljaannete kaudu. Ringis tunti huvi eriti ühiskonnakriitilise ilukirjanduse vastu (Zola, L. Tolstoi, Hauptmann, Ibsen, hiljem Gorki ja Tšehhov). Selles ringis arenesid ka Ed. Vilde sotsiaalsed ja kirjanduslikud vaated. 1901. aastal Tallinnas asutatud ajaleht *Teataja* koondas enda ümber kirjanikke (Ed. Vilde, A. H. Tammsaare, O. Münther), kelle looming kujunes kriitilise realismi vaimus. Materialistlik arusaamine looduse ja ühiskonna arengust valmistas kriitilisele realismile pinda ning mõjutas ka lugejat seda mõistma.

Kriitilise realismi tekkimise kirjanduslikke eeldusi.

Realismi üksikud elemendid ei olnud võõrad ka varasemale eesti proosakirjandusele. Realismi sugemeid leiame rahvusliku liikumise aja jutukirjanike, eriti L. Koidula ja E. Aspe külaelu piltides. Ometi ei saa nende loomingut järjekindlalt realistlikuks pidada. Neil puudusid realismile tunnuslikud tüüpilised karakterid, nad ei keskendunud sotsiaalsete probleemide vaatlemisele ega suhtunud kriitiliselt ühiskonna peamistesse pahedesse. Kuid varasemad jutukirjanikud olid aidanud tõsta üldist kirjanduslikku kultuuri, mis oli vajalik realismi tekkeks.

80-ndail aastail tõusis eesti proosas tähtsale kohale romantilise laadiga ajalooline jutustus. Luules jätkasid rahvusliku liikumise aja teemade värsistamist L. Koidula epigoonid. Kuid ei ajaloolised jutustused ega ka romantilis-sentimentaalne lüürika vastanud enam uutele ühiskondlikele oludele. Niisugune kirjandus jäi elust maha ja muutus rahvale võõraks. Sentimentaalse luule vastu võtsid sõna ka kriitikud. Nii kirjutas J. Jõgever 1888. aastal:

Juba paarkümmend aastat seesama vana joru: «Ilus oled, Eestimaa!», «Oh, kuis ma armastan Sind, Eestimaa!», «Eestlane olen ja eestlaseks jään!» jne. Noh, mis tahetakse sellega ütelda? Kui neid sõnu esimest korda üteldi, siis oli neil mõte sees, siis tähendati nendega, et rahvas on enesetundmisele jõudnud. Kui aga veerand sada aastat ikka sedasama nendesamade sõnadega (— — —) korratakse, siis läheb see läilaks.

Ed. Vilde avaldas 1891. aastal pamfleti *Suguvend Johannes*, milles naeruvääristas sentimentaalset ja elukauget luulet. J. V. Veski tutvustas sajandi alguses silmapaistvaid realiste (Tšehhov, Ibsen jt.) ja uue kirjanduse põhimõtteid. Ajakirjanduses juhiti tähelepanu tõsielu kujutavale suunale ja saavutustele teiste maade kirjanduses. Vanamoelise epigonismi taunimine valmistas teed kriitilisele realismile.

Tähtsat osa eesti kriitilise realismi kujunemises etendavad eestindused teiste rahvaste ilukirjandusest, mis levisid esijoones ajakirjanduse kaudu. Kõige tihedamad olid eesti kirjanikel kontaktid vene ja saksa kirjandusega, väiksem on prantsuse ja Skandinaavia rahvaste kirjanduse mõju ja osatähtsus. Sajandi lõpul hoogustus L. Tolstoi, A. Tšehhovi, E. Zola jt. teoste tõlkimine eesti keelde. Tõlgete sagenemine tõstis kirjanike nõudlikkust oma loomingu vastu ning üldist kirjanduslikku kultuuri.

Ed. Vilde osa kriitilise realismi tekkes

Kriitilise realismi võidulepääs eesti kirjanduses on lahutamatult seotud **Eduard Vilde** nimega, kes kujunes uue meetodi esimeseks viljelejaks. Vilde varasematel teostel ei olnud nimetamisväärset ühiskondlikku kõlajõudu. Ometi oli tema kirjanikunatuuris juba algselt eeldusi, mis soodustasid arengut realismi suunas. Oma loomingumeetodit iseloomustades kirjutas Vilde juba 1887. aastal:

Ma püüan oma juttudes aega, elu ja inimesi kirjeldada, nagu nad tõesti on, mitte, nagu nad olla võiksid, olema peaksid või nagu neid paleuslik luule teha tahaks. Ma ei kata kirjeldatava aja, elu ja inimeste vigasid mitte kinni: niisama vähe salgan ma headusi, mis neil tõesti olemas on.

Vilde varasemad teosed, samuti Juhan Liivi ja August Kitzbergi jutulooming moodustavad krii-

tilise realismi ettevalmistava etapi meie kirjanduses.

Murrang Vilde loomingus toimus pärast tutvumist marksistliku ühiskonnateooriaga ja süvenemist teiste rahvaste kriitiliste realistide loomingusse. 1893. aastal ilmunud romaanis *Karikas kihvti* on kriitilise realismi elementidel juba märgatav osatähtsus. Järgmine romaan *Külmale maale* (1896) on aga juba kriitilise realismi klassikaline teos. Romaani iseloomustavad isikupärased ja tüüpilised karakterid, olustikuline ja psühholoogiline realism ning sotsiaalsete vastuolude terav kriitika. Sellest romaanist alates kujunes kriitiline realism eesti kirjanduses juhtivaks meetodiks ja Vilde ise selle meetodi kõige järjekindlamaks rakendajaks. Sajandivahetusel tõusis teiseks tähtsamaks kriitiliseks realistiks E. Peterson-Särgava.

Kriitilise realismi tähtsus

Uue meetodi võidulepääs tõstis tunduvalt kirjanduse kunstilist taset, eesti kirjandus astus jõudsa sammu lähemale vanemate kultuurrahvaste kirjandusele. Kirjanduse ühiskondlik funktsioon muutus kaalukamaks: keskkse kohale tõusid sotsiaalsed probleemid, kirjandus andis ühiskonnast ja elust tõepärasema ja avarama pildi kui varem. Kunstiline süvenemine on tähelepandav kõigepealt karakterikujunduses. Näiteks Vilde romaani *Külmale maale* ja ajaloolise triloogia tegelased kehastavad kaalukaid probleeme ning köidavad ereda isikupäraga. Elu tõetruu kujutamise nõudel muutus miljöö kujutamine täpsemaks ning ilmekamaks; süžee vabanes ebausutavaist ja seikluslikest sõlmitustest; stiil muutus asjalikumaks, kuid arenes seejuures kujundirikkuse suunas.

Eesti kriitilise realismi eripärasusi

Nimetatud tunnusjooned on omased kõigi rahvaste kriitilisele realismile. Loomulikult on eesti kriitilisel realismil ka erijooni, mis on tingitud meie kultuuri ja rahvusliku mõttelaadi iseärasustest. Kõigepealt märkame, et eesti kriitiline realism kujutab — kooskõlas meie ühiskonna arenguga — valdavalt talupoegade elu-olu, külamiljööd. Meie kriitiline realism tõstab esiplaanile vastuolud ühelt poolt talupoja ja aadli, teiselt poolt maakodanlase ja kehvtalupoja vahel.

Varasemas kriitilises realismis domineerib sot-

siaalne probleem; tegelaste psüühika väljajoonistamises ei jõuta esialgu veel maailma suurte realistide tasemeni. Aegamööda tõuseb eesti kriitilise realismi kujutamisringi ka linnaelu probleemistik, siingi Vilde algatusel.

Kriitiline realism jäi eesti kirjanduses põhimiseks loomingumeetodiks kuni 1940. aastani. Ed. Vilde, E. Peterson-Särgava ja A. Kitzberg moodustavad realistide esimese põlvkonna, neile järgnes uue sajandi alguses realistide noorem generatsioon — A. H. Tammsaare, M. Metsanurk, O. Luts, J. Lintrop, J. Mändmets jt. Hiljem liitus kriitilise realismiga veel teisigi kirjanikke.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Korrake väliskirjanduse õpikust realismi käsitleva peatüki sissejuhatavat osa. Missugused sotsiaalsed põhjused tingisid realismi tekkimise Lääne-Euroopa juhtivates kirjandusmaades?*
2. *Nimetage sotsiaalseid ja kirjanduslikke tegureid, mis soodustasid kriitilise realismi kujunemist Eestis. Mispärast kaotas elujõu rahvusliku liikumise aja kirjandus?*
3. *Iseloomustage Ed. Vilde osa kriitilise realismi kujunemises. Millist teost võime nimetada kriitilise realismi esimeseks klassikaliseks teoseks eesti kirjanduses?*
4. *Missuguste rahvaste kirjandusest sai mõjustusi tekkiv eesti kriitiline realism?*
5. *Nimetage kriitilise realismi olulised tunnused. Missugused erijooned iseloomustavad eesti kriitilist realismi? Iseloomustage kriitilise realismi tähtsust eesti kirjanduse arengule.*
6. *Millisel ajavahemikul oli kriitiline realism eesti kirjanduses juhtivaks meetodiks? Nimetage selle väljapaistvamaid esindajaid.*
7. *Missuguse realistliku romaani lugemine on jätnud erilise elamuse? Nimetage tähtsamaid kriitilisi realiste lääne-euroopa ja vene kirjanduses.*
8. *Võrrelge miljöökujutust Balzaci romaanis «Isa Goriot» ja Vilde romaanis «Mahtra sõda».*

Kriitilisele realismile on omane eepiliste žanride — romaani ja jutustuse eelistamine, sest need žanrid võimaldavad elunähtusi kujutada

avaramalt ja mitmekülgselt. Ka eesti kirjanduses saavutas romaan realismi esiletõusu järel juhtiva koha. Vaatlemegi järgnevalt

arengujooni realismi tekkest 1905. aasta revolutsioonini.

Romaani kujunemine juhtivaks žanriks

Romaanikatseid oli tehtud juba enne realismiperioodi, kuid need jäid eeltööde tasemele. Romaani esimeseks väljapaistvaks viljelejaks kujunes **Eduard Vilde**, kelle teosed saavutasid kunstijõu sedamööda, kuidas kirjanik lähenes kriitilisele realismile. Nii sündis eesti romaan tegelikult koos uue meetodiga.

90-ndail aastail andis Vilde erineva tasemega romaanid *Röövitud tiivad*, *«Linda» aktsiad*, *Karikas kihvti*, *Külmale maale* ja *Raudsed käed*. Uue sajandi alguses asus ta kirjutama ajaloolist triloogiat, mille esimene romaan *Mahtra sõda* kujunes oma võitleva sisu ja kunstitaseme tõttu suursündmuseks meie kirjanduse arengus. Lühikese ajaga tõstis Vilde üksipäini tunduvalt eesti romaani taset. Tema kõrval võib nimetada vaid E. Peterson-Särgava realistlikku romaani *Rahvavalgustaja* (1904).

Jutustus ja novell

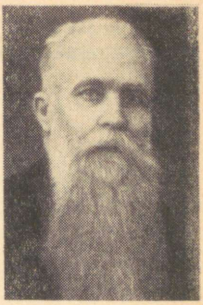
Realismi läbimurde eel- ja järelaastail arenesid võrdlemisi kiiresti ka proosa lühemad vormid — jutustus ja novell. Neiski žanrides tõusis esikohale Vilde. Tema kõrval on jutustuse alal saavutusi mitmetel teistelgi kirjanikel. Väljapaistva kunstilise tasemega jutustusi kirjutas 90-ndate aastate alguses **Juhan Liiv**, kelle *Vari*, *Nõia tütar* ja *Kümme lugu* kuuluvad meie kirjanduse klassikasse. Liiv ei olnud proosakirjanikuna küll järjekindel kriitiline realist, kuid ta tundis hästi talupoegade elu ja suutis seda veenvalt kujutada. August Kitzberg ja Jakob Mändmets kirjutasid 90-ndail aastail rahvapäraseid külajutte, mida ei saa veel nimetada kriitilis-realistlikeks. Uue sajandi alguses alustasid loomingulist teed A. H. Tammsaare, novellikirjanik Jaan Lintrop jt.

Ernst Peterson-Särgava elukäigust

Kaaluvam tähtsus on sajandivahetuse kirjanduses

Ernst Peterson-Särgava (1868—1958)

jutustustel ja novellidel.

Särgava sündis 29. aprillil 1868 Vändras kooliõpetaja perekonnas. Ta õppis isa juures kodukoolis, siis Vändra ja Tori kihelkonnakoolis ning 1886. aastast alates Tartu Õpetajate Seminaris. Seminaristina alustas Särgava loomingulist tegevust, tema kirjanduslik silmaring avardus eriti vene realistide teoste mõjul.

1889. aastal algas Särgava pedagoogitöö, mis kestis ligemale kuuskümmend aastat. Ta töötas kooliõpetajana Vändras, Sindis, Põltsamaal, Kose-Uuemõisas ja Tallinnas. Õpetajatöö kõrval valmisid Särgava kirjanduslikud teosed, mida hinnatakse tänapäevani. Nõukogude valitsus andis Särgavale rahvakirjaniku nimetuse. Kirjanik suri 12. aprillil 1958. aastal ja on maetud Tallinna Metsakalmistule.

«Paised»

Särgava loomingu kaalukama osa moodustavad novellid ja jutustused, mis on avaldatud **«Paisete»**-nimelises sarjas. Esimene *Paisete*-raamat ilmus 1899. aastal ning sisaldas novellid *Ühe härja elulugu* ja *Marjad silmas,* järgmisel aastal ilmus jutustus *Issanda kiituseks* ja 1901. aastal lõppes sari novelliga *Tulge appi!.*

Särgava neile teoseile on iseloomulik publitsistlik otsekohesus ja ühiskondlike väärnähtuste karmisõnaline hukkamõistmine. *Paisete*-sari ongi sündinud kehvtalurahva hädapõlve vahetu nägemise ajel. Tähelepandav on, et Särgava osutab ka vaesema maarahva viletsuse põhjustele — sotsiaalsele ebaõiglusele ja ebavõrdsusele, kehvtalurahva ekspluateerimisele mõisnike ja külarikaste poolt. Mõnel tegelasel laseb E. Särgava avaldada väga julgeid mõtteid, mis nõuavad ühiskondliku korra muutmist.

«Ühe härja elulugu»

Meeldejäävalt kujutab Särgava renditalupoja eluraskusi novellis *Ühe härja elulugu.* Novelli süžee jälgib härja kasvukäiku ja sellega seotud sündmusi, teosesse on põimitud Kirjukannu pererahva lootused parandada härja müügirahaga pisutki oma rasket elujärge. Lootuste nurjumine juhib loogilise järelduse juurde: renditalupoja elu on nagu nõiaringis, millest välja ei aita ei töö ega pingutamine. Sellepärast ongi mõistetavad Kirjukannu rendiperemehe Jaani kurvad mõtted oma poja tulevikust: *Härg sünnib — tal on rohutükk jumala käest valmis kasvanud, aga minu Jukul ei ole rohtu, ei midagi! Ja tüki rohtu,*

mis ta saab, selle eest müüb oma naha veel odavamalt kui Punu.

Novellile annab südamliku tundetooni Kirjukannu inimeste kiindumine Punusse, keda koheldakse otsekui pere liiget. Kirjaniku humanism kõlab tähendusrikkas võrdluspildis: hädapõlves talupojal jätkus rohkem elavat tunnet härjavärsi kui mõisnikul inimese vastu. Punu elulugu sümboliseeribki renditalupoja elu viletsust, mis on kokku võetud allegoorilises lõpupildis — Kirjukannu Jaani unenäos.

Korraga peetakse kinni ja keegi ütleb: «Kuhu sa, härg, jooksed!» Võetakse kinni ja viiakse laadale: Eeva istub vankris, karjane ajab takka — ei pääse kuhugi. Korraga tuleb lihunik ja hakkab teda lõikama, lõikab ja lõikab, ikka sügavamale, ikka sügavamale. Jaan tunneb hirmsat valu, ta hakkab karjuma: «O-o-oo!»

«Mis sa lõugad!» hüüab korraga Eeva ja raputab Jaani üles. «Vist jälle luupainaja!»

Pead väristades, vihaselt tõuseb Jaan.

«Mis sul viga?» küsib Eeva.

«Mind müüdi härja pähe ära!»

«Oh sa jumal,» ohkab Eeva, «mis sa kõik kokku ei soni! On ometi hea, et see ilmsi ei sündinud!» püüab naine naljatada.

«Jah, eks ta ole,» vastab Jaan. «Niisugune on ühe härja elulugu!»

«Tulge appi!»

Maaühiskonna kriitikas jõudis Särgava kõige kaugemale novellis **«Tulge appi!»**, milles käsitletakse vastuolusid jõuka päristaluniku ja sauniku vahel. Miljöö poolest sarnaneb teos Ed. Vilde romaaniga *Külmale maale*; mõlemas teoses toimub sündmustik vaheldumisi jõukas päristalus ja saunas; palju ühisjoonelist on kahes külarikkas — Oheliku Madises ja Virgu Andreses; masendavad pildid Kiisa Tooma saunast meenutavad Väljaotsa saunikupere viletsust, kaasa arvatud viina võimusse langemise motiiv.

Novelli huvitavamateks tegelasteks on pärisperemees Oheliku Madis ja sulane Anton. Need tegelased on ellusuhtumises teadlikult vastandatud. Antonis on märgata klassiteadliku maaproletaarlase jooni. Mõlema tegelase väärtust hindab kirjanik nende suhtumisega saunikupere elumuredesse.

«Oheliku-onu jõulunägemine»

Samade tegelaste juurde pöördus Särgava veel tagasi novellis *Oheliku-onu jõulunägemine*, mis ilmus 1901. aastal väljaspool *Paisete*-sarja. Autor viib selles lõpule *Tulge appi!* tegelaste iseloomustuse.

Oheliku Madis on Kiisa pere oma saunast kohtu abiga välja tõstnud. Kui saunarahvas vabatahtlikult ei läinud, käskis Madis Antonil sauna maha lõhkuda. Et sulane keeldus, lõhkus Madis sauna ise. Sellegi novelli puänteerib Särgava unenäoga. Madis näeb unes, et Kiisa Toomale, kelle perekonna ta saunast välja kihutas, kingitakse hobune, regi ja kasukas. Alles unenäos tärkab korraks Madise heldus ning ta kingib saunikule tühja piibu. Ärgates on tal hea meel, et piip on siiski alles. Stseen on kujundatud satiiriliselt, mis toonitab Oheliku Madise ahnust ja julma hinge.

«Rahvavalgustaja»

Üheks Särgava populaarsemaks teoseks on satiirilise põhikoega romaan *Rahvavalgustaja* (1904), milles kujutatakse aleviku elu-olu möödunud saj. 90-ndail aastail.

Mudila alevi vaimselt manduvasse keskkonda saabub noor kooliõpetaja Heinrich Madaras, kes arvab, et rahva kultuuritaset võib tõsta seltside asutamisega. Ometi ei suuda Madaras loodud karskusseltsi suunata tõelise kultuuritöö poole. Ta ei leia Mudila «suurnikelt» toetust ning osutub ka ise jõuetuks ja egoistlikuks inimeseks. Romaani lõpus lahkub Madaras Mudilast, kus kõik jääb vanaviisi. Vastandtegelaseks Madarasele on romaanis kooliõpetaja Jürisson, kes arvab, et kaasaegset ühiskonda saab paremaks muuta mitte seltside tegevuse, vaid kogu ühiskondliku süsteemi ümberkujundamise teel.

Teos on rikas eluliste ja huvitavalt maalitud alevitüüpide poolest, nagu kaupmees Annemann, köster Arnikas, vallakirjutaja Kivi, mõisavalitseja Kurg jt. Kogu see seltskond on autori poolt asetatud satiirivalgusse. Mudila aleviku «suurnikud» on ilma vaimsete huvideta, täielikult eraldunud aleviku töötavast lihtrahvast; nende maailm on piiratud kaardimängu, joomingute ja seltskondliku klatšiga.

Rahvavalgustaja väärtus on vaimselt ja moraalselt sumbunud elumiljöö ilmekas kujutamises. Mudila ongi saanud väikekodanliku, vegeteeriva elulaadi sünonüümiks.

Pärast *Rahvavalgustaja* avaldamist kirjutas Särgava jutustusi ja näidendeid, kuid need ei ulatunud enam *Paisete* tasemeni.

E. Peterson-Särgava loomingu tähtsus

Peterson-Särgava loomingu tähtsus on teravate ühiskondlike probleemide käsitlemises ja maakehvistu elu tõepärases kujutamises. Külaolustiku ja rahvaelu stseenide kirjeldamises oli Sär-

gava meister; tema teoste sõnastus on realistlikult asjalik; jutustuste ja novellide peamised karakterid selgepiirilised.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Miks eelistavad kriitilised realistid proosažanre? Nimetage kriitilise realismi tähtteoseid maailmakirjandusest.*
2. *Missuguste teostega tõusis romaan eesti kirjanduses juhtivale kohale? Võrrelge neid teoseid ainestiku ja probleemiasetuse poolest rahvusliku liikumise perioodi kirjandusega.*
3. *Millal ilmus E. Särgava novellisari «Paised»? Millistest jutustustest sari koosneb? Meenutage 8-klassilises koolis tundmaõpitud novelli «Ühe härja elulugu». Milles seisneb novelli allegooriline kujundus? Millisele ideelisele järeldusele see viib?*
4. *Lugege läbi novell «Tulge appi!». Millist analoogiat võite täheldada Ed. Vilde romaaniga «Külmale maale»? (Pidage silmas ainestikku, tegelasi ja motiive.) Kuidas kasutab kirjanik allegooriat ja kontrasti printsiipi? Iseloomustage Oheliku Madist ja Antonit. Jälgige tegelaste otsest kõnet.*
5. *Lugege võimaluse korral läbi romaan «Rahvavalgustaja». Jälgige Mudila aleviku kirjeldust. Võrrelge ja hinnake kaht õpetajat — Madarast ja Jürissoni. Milles seisneb selle teose peamine väärtus?*
6. *Meenutage J. Liivi jutustust «Vari». Millised episoodid on eriti meelde sööbinud? Võrrelge jutustust E. Särgava novelliga «Tulge appi!». Mida ühist ja erinevat võite täheldada? Milliseid romantismi jooni leiate J. Liivi jutustusest?*

90-ndail aastail on märgata uusi suundi ka

LUULE

arengus, kuigi uudsed perspektiivid ei avane siin nii kiiresti kui proosas. Vana, sentimentaalse värsiheietuse kõrvale hakkas tekkima teist laadi lüürikat, mis köitis lugejat tunde-ehtsuse ja tõelise poeetilise elamusega.

Ajajärgu kõige silmapaistvamaks luuletajaks oli **Juhan Liiv**; tema värsid annavad uue, eesti luules seni tundmata laadi. Ühtlasi on ilmne ka Liivi lähedus realistlikule elutunnetusele: ta ei ilustanud kodumaa loodust ega looritanud rahva viletsat elujärge, vaid kinnitas oma lauludes, et tema armastus kuulub vaesele ja rõhutud rahvale.

Juhan Liiv uue luulelaadi kuulutajana

Liivi lüürika paremik jõudis kogudena lugeja kätte alles pärast 1905. aasta revolutsiooni; 90-ndail aastail rändas luuletaja kodukoha ümbruses vaimuhaigena ja kirjandusliku avalikkuse poolt peaaegu unustatuna.

Uute ja sügavamate tundetoonide toomisel luulesse on 90-ndatel aastatel ja 1905. aasta revolutsiooni eel teeneid K. E. Söödil ja A. Haaval.

Karl Eduard Sööt (1862—1950)

K. E. Söödi elukäigust

sündis 26. detsembril 1862 Tartu lähedal Tuki tuuleveski renditalus, lapsepõlve veetis aga Ilmatsalus. Isakodust on Sööt pärinud austuse töö ja lihtsa eluviisi vastu, samuti tööl põhineva õnneideaali ja kokkukuuluvuse loodusega, mis nähtub tema hilisemast lüürikast. Hariduse omandas Sööt Tartus, töötas mõnd aega kodukohas vallakirjutajana ja asus siis tööle Tartus *Oleviku* toimetuses, kus andus püsivamalt luuleloomingule. Aastal 1893 loobus luuletaja ajakirjanikutööst ning asutas kirjastuse ja trükikoja. Agaralt võttis Sööt osa Tartu ühiskondlikust elust, olles muu hulgas Eesti Kirjanduse Seltsi liige ja Eesti Rahva Muuseumi asutajaid. Esimese maailmasõja alguses loobus Sööt kirjastustegevusest ning elas vabakirjanikuna Tartus. Ta suri 87 aasta vanuselt 7. sept. 1950. aastal ja maeti Tartu Raadi kalmistule.

K. E. Söödi luule lähtekohti

K. E. Söödi luule on lahutamatult seotud taluolustikuga, lapsepõlves omandatud talupoeglik mõttelaad jäi luuletajale omaseks kogu eluks. Sellepärast korduvad tema luules nii sageli külaelu motiivid ja eesti looduse lihtsad pildid. Omapärasel kombel ühinevad Söödis romantik ja realist. Ajuti näeb Sööt taluolustikku ja loodust päris realistliku pilguga, aga enam on talle tunnuslik külaelu idealiseerimine, milles ilmneb rahvusliku liikumise aja kirjanike mõju. Rahvus-

liku ärkamise ideaalide kokkuvarisemine ja tsarismi rõhumispoliitika mõjusid luuletajale rusuvalt, mida väljendavad kurvatoonilised, romantilised eleegiad. Söödi hilisemas loomingus on märgata ka ühiskonnakriitilisi motiive. Tema tähtsamad luulekogud on *Rõõm ja mure* (1894), *Saatus* (1899) ning *Mälestused ja lootused* (1903). Kõige kunstiväärtuslikumad Söödi loomingus on kodu- ja loodusluuletused, romantilised eleegiad ja ballaadid.

Kodu, looduse ja armastuse motiivid

Kodutalu, kus raske talupojatööga muretseti igapäevast leiba, ning loodus on Söödi luules lahutamatud. Usk töösse ja viljakandvasse mullasse on Söödil tugev:

Imeline muinaslugu
heljub sala üle maa:
põllumullas peitub vara
hõbet-kulda hulgana.

Juhan uskus, et seal kulda
tõesti peab olema,
ja ta kündis vara, hilja,
kündis suure hoolega. (*Kuld.*)

Ikka ja jälle pöördub luuletaja kodumälestuste poole, kusjuures taoti märkame luulepiltides ilustamise varjundit. Luuletaja kiindumus lapsepõlvekodusse nähtub luuletusest *Mälestus.*

Vaimu ette õrnalt tõuseb
kauge aja mälestus —
lapsepõlve kallim vara,
paleus ja igatsus:

need on lihtsad lood ja laulud,
ennemuistsed jutud sääl,
vanaeide lahke nägu,
tema armas, mahe hääl.

Need on — lillerikas vainu,
mängumuru, karjatee,
kauge õnn, mis läbi udu
virvendab veel hingesse.

Söödi loodusluules puuduvad võimsad maalingud, ta on meie tagasihoidliku põhjamaise looduse harras imetleja, kelles loodus on äratanud ilumeele. Mäekünkad, metsasalud, põlluteed ja käänulised ojad moodustavad pildistiku, mida luuletaja poetiseerib.

Me kaasiku ääres on mägi,
ja mäe rinnaku all,
seal niriseb allik nii selge
ja puhas kui helkiv kristall. (*Allik.*)

Söödi armastuslüürikat iseloomustab humoristlik-mänglev laad ja tundmuse peitmine. Niisugust lembeluulet oli viljelnud varem M. Veske. Tuntumad Söödi armastusluuletused on *Malemäng*, *Varas*, *Nõel* jt.

Eleegiad

Alates luuletuskogust *Rõõm ja mure* (1894) on Söödi loomingus väljapaistval kohal romantilise tooniga eleegiad. Neid ajendas kirjutama ühelt poolt tsarismi survepoliitika, teiselt poolt on nukra põhiheliga lüürika Söödile juba loomuldasa omane. Romantiline tunne Söödi luules on nukrutseva ja kurva alatooniga. Luuletuses *Minu lein* selgitab autor, et juba karjapoisipõlves on ta teinud pilli leinapaju koorest, ning —

> Sellest ajast lein mu hingevara,
> ohkamine mulle omane —
> ja kui ohkan leinalisest rinnast
> oma valuleegid laulusse.

Söödi tuntumad eleegiad on *Must lind*, milles romantikute lemmiksümbol must lind kuulutab poeedile õnnetut saatust, ja *Metsateel*. Viimane on nukker mõtisklus kadunud noorusest ja armastusest. Poeetilise elamuse sügavuselt on eleegiad Söödi luules kõige esileküündivamad.

Ballaadid

Omaette tsükli Söödi luules moodustavad ballaadid, mis on loodud kas rahvaluule ainetel või siis tuginevad reaalsetele sündmustele. Ballaadide jutustavat elementi püüab Sööt edasi anda napilt ja täpselt, kuid sündmusi saatev pildistik on siiski meeldesööbiv. Rahvaluules tuntud libahundimotiivile (libahunt vabaneb nõidusest alles siis, kui saab inimeselt leiba) toetub ballaad *Soend. Katk* on sünge lugu musta surma saabumisest Pakri saarele. Ballaadis *Jaak Kajak* esitatakse üksikepisood Saaremaa töörahva ülestõusust ja selle mahasurumisest.

K. E. Söödi luule tähtsus

K. E. Söödi luule peamised väärtused on hingestatud ja tundeehtsates värssides eesti loodusest ja talupoja tööst. Tsaristlik surverežiim ajendas Sööti kirjutama eleegiaid rahva raskest saatusest. Tänu oma lüürika tundesiirusele aitas Söödi looming meie luulel ületada rahvuslikule liikumisele järgnenud epigonismiperioodi. Tuntuks on saanud Söödi südamlikud ja lihtsad lastelaulud. Tema luuletuste vorm on lihtne ja isegi ühetooniline, värsside valdav enamik on kirjutatud rist-

56 178
Eesti Riiklik
L. Koidula nim. raamatukogu
Тартуская Городская
библиотека им. Л. Койдула

riimilises nelikus. Paljud tema luuletused on viisistatud, eriti tuntud on A. Kapi soololaul *Metsateel,* koorilauludena on saanud populaarseks *Malemäng, Põlismetsa järv, Allik* jt.

Teiseks sajandivahetuse väljapaistvaks luuletajaks oli

Anna Haava (1864—1957).

Anna Haava elukäigust

Luuletajanna sündis 15. oktoobril 1864 Kodaveres Haavakivi talus, kus elati vanade talurahvakommete järgi, kuid tunti huvi ka kultuurielu vastu. A. Haava sai Tartu Kõrgemas Tütarlastekoolis saksakeelse hariduse. Pärast kooli lõpetamist töötas Haava koduõpetajana ning halastajaõena Tartus ja mitmes paigas Venemaal. Alates 1906. aastast elas ta kuni elu lõpuni pidevalt Tartus. Ta suri 13. märtsil 1957. aastal ja on maetud Tartu Raadi kalmistule.

Haava luuletajaisiksus

Anna Haava oli romantilise põhitooniga tundelüürik, kes pidas poeetilise tundmuse ehtsust luule põhiväärtuseks. Haava jäi eemale nii revolutsioonilisest liikumisest kui ka ajastu eesrindlikust sotsiaalsest mõttest, aga tunnetas siiski, kuidas inimväärikus kodanlikus ühiskonnas ohverdatakse sageli kasumiseadusele. Ta mõistis, et kodanliku ühiskonna vastuolud on vaenulikud vabale isiksusele. Sotsiaalse ülekohtu kütkeist püüdles Haava oma paremais värssides vabaduse ja võrdsuse ideaalide poole.

Haava luules on kolm teemade tsüklit, mille juurde ta ikka ja jälle pöördub. Haava on kõigepealt armastuslüürik; püsivamalt kui keegi teine meie luules on ta värsistanud armastuse õnne, muret ja kurbust. Tähtsal kohal on ka looduslüürika ning mõtteluule inimese ja ühiskonna suhetest. Haava loominguline tööpäev kujunes pikaks, see kestis peaaegu 70 aastat. Tema varasemad värsikogud *Luuletused* (1888), *Luuletused II* (1890) ja *Luuletused III* (1897) sisaldavad ülekaalukalt armastuslaule, mis said ilmumisel väga populaarseks. Temaatiliselt mitmekesisemad on luulekogud *Lained* (1906), *Ristlained* (1910) ja *Põhjamaa lapsed* (1913). Hilisemate kogudega ei suutnud Haava püsida enam meie luule arengu esirinnas, kuigi ta jätkas üksikute värsside kirjutamist veel nõukogude perioodilgi. Nõukogude ajal on ilmunud Haava luulest ulatuslik

valikkogu *Luuletused* (1954) ja *Nõmmelill* (1964).

Armastuslüürika

A. Haava paremaid armastuslaule iseloomustab lembeelamuste ehtsus ja nüansirikkus, poetess on värsistanud armastuse õnnetunnet, igatsust, kaotuse valu, kurbust ja meelekibedust. Omapäraseks jooneks on armastustunde ühinemine igatsusega headuse ja ilu järele — armastustunne õilistab inimest. Haava lembelaulud on sõnastuselt lihtsad, sügav tunne on peidetud, luuletaja ei taha sellest nagu otsesõnal rääkidagi. Parimad sellest luulevarast on saanud peaaegu rahvalauludeks; niisugused on *Ei saa mitte vaiki olla, Kui sa tuled, too mul' lilli, Küll oli ilus mu õieke, Kõik kallile* jt.

Looduslüürika

Haava looduslüürikas on romantismi tunnusjooni. Loodus on hingestatud, luuletaja kannab inimlikke tundeid üle loodusnähtustele, inimene ja loodus nagu sulaksid ühte. Lill võib tema luules und näha, ööbik oma laulust õnne ja leina tunda. Oma elamusi väljendab poetess sageli loodusest võetud kujundite abil. Kõige iseloomulikum selles laadis on *Nõmmelill*, milles luuletaja tunded on sulanud nõmmelille lihtsasse, kuid poeetilisse kujundisse.

Kanarbikus kasvasin,
sambla süles sirgusin,
kaste külm mind kaisutas,
pilve puhkel paisutas:
olen nõmmelill.

Tuli päike, tulisilm,
teiseks, teiseks läks kõik ilm:
laasi hakkas hiilgama,
õhud õrnad õõtsuma,
ilutsema ma.

Looduse ilu tajub Haava erksalt ning suudab seda vahetult värssi valada. Poeetiliste loodusemaalingutega köidavad lugejat *Järv leegib eha paistel, Kesk sügavat Venemaa metsa* jt. Luuletus *Ööbiku surm* on tänapäeval kujunenud leinalauluks.

Mõtteluule

Alates luuletuskogust *Lained* on Haava lüürikas tähtsal kohal mõtteluule, järjest valjemini kõlavad ühiskonnakriitilised seisukohavõtud. Vastuseks tsaarivõimu survele kirjutas Haava luuletuse *Meie,* mis lühidusest hoolimata mõjub rõhutud rahva deklaratsiooni ja tulevikulootusena:

Meie ei taha olla, ei ole
vaikiv, ununev lehekülg
aegade-raamatus:
meie otsaette on kirjutatud
elusõna!

Luuletus *Me oleme Põhjamaa lapsed* on mõtisklus põhjamaise inimese ja looduse ühtekuuluvusest. Ühiskondlik ülekohus, mida Haava koges ise või nägi enese ümber, ajendas looma ühiskonnakriitilisi värsse, näiteks *Kui puhus mu katusekambri tuul.* Haava ei suutnud näidata väljapääsuteed ühiskondlikust ummikust, kuid sõnastas poeetiliselt kannatajate hädad. Mõnes luuletuses on Haava jõudnud ka sotsiaalse pöörde aimamiseni, nagu *«Sabas-»seisja visioonides.*

Säält ta tõuseb!... kasvab idast!
Pilkne saatus! — läheneb!
Pühib maa päält selle hukke!

A. Haava luule tähtsus

A. Haava lüürika poeetilise sugestiivsuse aluseks on tundesiirus ja paremate värsside rahvaluuleline lihtsus, mis loob isikupärase luulelaadi. Vormilt jääb Haava keskpärasele tasemele; ta pidas spontaanset eneseväljendust luuletaja esmaseks ülesandeks ega taotlenudki vormi erilist meisterlikkust. Haava oli üks nendest, kes möödunud sajandi lõpul andis meie luulele uue tundesisu. Paljud tema luuletused *(Ei saa mitte vaiki olla, Öövbiku surm, Kalamehe mõrsja, Lenda, lepatriinuke, Me oleme Põhjamaa lapsed* jt.) on viisistatud ja kuuluvad lahutamatult üldrahvaliku lauluvara hulka.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Nimetage 90-ndate aastate esileküündivamaid luuletajaid. Milliseid nende luuletusi tunnete?*
2. *Mis on K. E. Sööd i luule peamiseks ainealaks? Iseloomustage tema loodus- ja koduluulet. Mida peate realistlikuks Sööd i loodus- ja kodulüürikas? Kuidas on Sööd i eleegiad seotud 90-ndate aastate ajalooliste tingimustega? Kuidas mõista luuletust «Must lind»? Millised kujundid Sööd i eleegiates on meeldejäävad? Millistesse kirjanduse põhiliikidesse kuuluvad eleegia ja ballaad? Mis neid iseloomustab? Esitage mõlema kohta näiteid.*

3. *Millised on A. Haava tähtsamad luuletuskogud? Nimetage A. Haava luule põhiteemad. Võrrelge A. Haava ja K. E. Söödi loodus- ja armastusluulet. Mis on iseloomulik A. Haava looduslüürikale? Mida peate selles romantiliseks? Milliseid ühiseid motiive on luuletusel «On püha mulle mu kodumaa muld» L. Koidula isamaalüürikaga? Kuidas mõista luuletust «Me oleme Põhjamaa lapsed»?*
4. *Määrake omal valikul ühe Söödi ja ühe Haava luuletuse värsimõõt. Missugused Söödi ja Haava luuletused on viisistatud? Kelle poolt?*

1905. aasta revolutsiooni eel ja ajal ühiskonnas levinud vabadusideed jätsid sügava jälje Venemaa rahvaste kultuuriellu ja kirjandusse. Revolutsiooniideed tungisid järjekindlalt kirjanike loomingusse ning ajajärgu võitlusvaimustuse edasiandmiseks otsiti uusi kunstilisi vahendeid. Revolutsiooniline võitlus lähendas kirjandusi, vene eesrindliku kirjanduse (eriti Maksim Gorki) mõju eesti kirjandusele oli sellal suurem kui kunagi varem.

Seda kõike arvestades on õige pealkirjastada järgnev alapeatükk —

kirjandus ja 1905. aasta revolutsioon.

Eesti kirjanikud ja revolutsioon

Mitmed juhtivad eesti kirjanikud (Ed. Vilde, H. Pöögelmann, Fr. Tuglas) olid otseselt seotud 1905. a. revolutsiooniga. H. Pöögelmann oli Tallinnas üks revolutsioonilise liikumise juhte. Ed. Vilde toimetas pärast reaktsiooni esialgset võitu poliitilist pilkeajakirja *Kaak;* Fr. Tuglas tegutses agitaatorina ning sidemehena Tallinna ja Tartu revolutsionääride vahel. Vilde ja Tuglas pidid 1905. aasta revolutsiooni mahasurumise järel Eestist lahkuma, kus neid oleks oodanud vanglakaristus. Revolutsioonilise võitlusega oli otsesemalt või kaudsemalt seotud enamik tolleaegseid kirjanikke.

Revolutsiooniideede tungimine kirjandusse

Revolutsiooniline meeleolu ja võitlustemaatika tungis eesti kirjanike teoseisse juba enne ülestõusu algust. G. Suits väljendas oma luules kõige selgemini tõusva revolutsiooni ootust ja rahva võitlusvaimustust. Tema esikkogu *Elu tuli,* mis ilmus revolutsiooni künnisel, kujunes täht-

teoseks eesti luule arengus. Revolutsioonilised teemad on tollal valdaval kohal Fr. Tuglase loomingus. H. Pöögelmannist kujunes revolutsioonilaulude viljakaim tõlkija, hiljem proletariaadi võitluslaulik. A. H. Tammsaare avaldas 1905. aastal tööliste streigivõitlust kujutava jutustuse *Päästmisel* ning hiljem revolutsiooni mahasurumise jõhkrust kajastava *Rahaaugu*. Tähtsal kohal on revolutsioonisündmuste kujutamine Vilde loomingus. Novellides (*Tooma tohter, Nimekiri, Seadusemees, Griša kummaline unelm*), millest mõned on kirjutatud saksa keeles, viis Vilde tsarismi kuriteod ka Lääne-Euroopa lugejate teadvusse. Hiljem on 1905. aasta revolutsioonisündmuste juurde pöördunud mitmed väljapaistvamad kirjanikud (A. Kalda *Bernard Riives*).

Revolutsioonilise romantismi tekkimine

Uue nähtusena tekkis võitluspäevadel meie kirjanduses revolutsiooniline romantism, mille peamisteks kandjateks kujunesid G. Suits ja Fr. Tuglas. Realismi printsiibid jäid ajajärgu võitlusvaimustuse ja -paatose väljendamiseks kitsaks; romantism oma emotsionaalse kujundlikkuse ja pateetikaga väljendas võitluse meeleolu ja hoogu jõulisemalt. See oli uus, revolutsiooniliselt meelestatud romantism, mille küpsemaks näiteks on G. Suitsu luuletuskogu *Elu tuli*.

Kas tunnete: väriseb maa!
Kas kuulete: kisendab veri!
Nüüd tuleb kas ei või jaa!
Nüüd on kallastest tõusnud meri.
Olge valmis!

Fr. Tuglase proosaluuletus *Meri* on kujundilise rikkuse, rütmi ja võimsa meeleolulise tõusuga revolutsioonilise võitlussekutse sugestiivsemaid näiteid. Revolutsioonilise romantismi kujunemisaeg jäi aga üürikeseks, tema hoog rauges reaktsiooniaja saabudes.

Tööliskirjanduse tekkimine

Uueks nähtuseks revolutsiooniaja kirjanduses oli proletariaadi elutunnet kajastava tööliskirjanduse algmete tekkimine. Arenenud töölisklassiga maades, nagu Saksamaal ja Venemaal, oli tööliskirjandus eluõiguse võitnud juba varem. Töölisklassist pärit autorid suutsid paremini mõista ja kujutada proletaarset elutunnet ja võitluse eesmärke, kui oli tehtud varem. Eesti tööliskirjandus jäi oma kunstitasemelt küll esialgu

madalale, kuid täiendas siiski kirjanduse üldpilti. Revolutsiooni ajal levis peamiselt agiteeriva sisuga võitlus- ja pilkeluule, mille peamisteks autoriteks olid H. Pöögelmann, J. Lilienbach ja V. Mölder.

Tööliskirjanduse levitamisel on kõige rohkem teeneid Juhan Lilienbachil (1870—1928), kes kirjutas ka ise proletaarset võitlusluulet. Revolutsioonile järgnenud aastail andis ta välja töölisalbumite seeriaid, milles tööliskirjanikud avaldasid oma töid. Neist väljaandeist on tuntumad albumite seeria *Edasi* ja *Tapper* ning ajakiri *Tiiu Tasane*.

Kõige väljapaistvamateks revolutsioonilisteks kirjanikeks kujunesid järgnevail aastakümneil Hans Pöögelmann ja Eessaare Aadu (Jaan Anvelt).

Hans Pöögelmann (1875—1938) sündis 30. detsembril 1875. aastal Paistus väiketalupidaja perekonnas. Hariduse omandas tulevane luuletaja Paistu kihelkonnakoolis ja Põltsamaal Aleksandrikoolis, kus ta hakkas tegema esimesi luulekatsetusi. Pöögelmann oli juba noorukina väga vastuvõtlik uute teaduslike ja ühiskondlike ideede suhtes. Õpilasena kiindus ta darvinismisse, hiljem kooliõpetajana tegi agaralt ateistlikku kasvatustööd, mida tollal peeti karistusväärseks. Kooliõpetaja ametit ei pidanud Pöögelmann kaua. Ta töötas Viljandis postiametnikuna, seejärel ajakirjanikuna *Postimehe* ja *Teataja* toimetuses.

1903. a. siirdus Pöögelmann Saksamaale Leipzigi ülikooli majandusteadust õppima. Siin tutvus ta marksismiga ning kujunes tulihingeliseks revolutsionääriks. 1905. aasta oktoobris tuli Pöögelmann tagasi Eestisse ning lülitus aktiivselt võitlusse. Pärast revolutsiooni mahasurumist algas Pöögelmannil poliitilise põgeniku rahutu elu: ta viibis Londonis ja Pariisis, tuli siis salaja Eestisse, kus 1909. aasta aprillis areteeriti. Samal aastal põgenes Pöögelmann Siberist Ameerikasse, kus toimetas eesti progressiivset ajalehte *Uus Ilm*.

Pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni saabus Pöögelmann Eestisse, kodusõja päevil siirdus ta Nõukogudemaale, kus töötas juhtivatel kohtadel uue korra ülesehitamisel. Pöögelmann hukkus 1938. aastal isikukultuse ohvrina.

H. Pöögelmanni elukäigust

H. Pöögelmann luuletajana

Poliitilise tegevuse ja revolutsioonilise võitluse kõrval on Pöögelmann tegelnud luuletamisega, millesse kiindus juba kooliõpilasena. Marksismiga tutvumisest alates domineerib Pöögelmanni luules revolutsioonilise võitluse teema. Ta avaldas luuletusi ajalehtedes ja ajakirjades ning oli Lilienbachi proletaarsete väljaannete kaastööline. Leningradis ilmusid luuletuskogu *Kevadtuuled* (1926) ja poeem *Neile, kes langesid «võitluses vendade eest»* (1936). 1957. aastal ilmus Nõukogude Eestis Pöögelmanni valikkogu *Luuletused*.

Revolutsiooniline luule

H. Pöögelmann on esimesi eesti luuletajaid, kelle looming sellest peale, kui ta ise kujunes revolutsionääriks, on kantud revolutsiooniideedest. Revolutsiooni tõusulaine hoogsat meeleolu on luuletaja tabanud nii 1905. kui ka 1917. a. revolutsiooni eel, millal tema värssides kajastub nende päevade võitlusind. Niisugused luuletused on *Kevadetuuled*, *Lipu alla*, *Edasi*! jt. Kõige haaravamalt kujutab seda *Laul revolutsioonile*, milles luuletaja 1919. aastal hüüdis:

Mühise maruna edasi,
taeva ja põrgu suudluse sünnilaps —
Revolutsioon!
Sulle jalgade ette kannan
viimse veeringu võitluses puretud elust:
oled sa andnud,
oled sa võtnud, —
kiidetud olgu su
— võitluses kõrgete aadete pärast —
verega pühitsetud nimi!

Pöögelmanni luule on seotud revolutsiooni ajaloo sündmustega. Poeem *Neile, kes langesid «võitluses vendade eest»* kujutab kolme kommunisti võitlust ja langemist Iru lahingus pärast 1. detsembri ülestõusu 1924. aastal. See on kangelaspoeem, milles traagilisi sündmusi mõtestatakse optimistlikult, töörahva lõpliku võidu usus. Saaremaa 1919. a. ülestõusu ainetel on Pöögelmann kirjutanud poeemi *Saaremaa ülestõusu kangelaste mälestuseks*.

Tähtsal kohal Pöögelmanni luules on revolutsiooniliste laulude tõlked. Ta on tõlkinud *Internatsionaali*, *Varšavjanka*, *Marseljeesi* ja *Leinamarsi*. Paljud tema luuletused on loodud teiste luuletajate motiividel.

Eessaare Aadu (kodanikunimega Jaan Anvelt) sündis 18. aprillil 1884. aastal Viljandimaal Võisiku vallas talupoja perekonnas. Pärast alghariduse omandamist õppis Tartu Õpetajate Seminaris. Ta võttis osa illegaalsest tegevusest ja sattus vastuollu kooli juhtkonnaga, mistõttu kool jäi lõpetamata. 1902. aastal siirdus Anvelt Peterburi, kus tutvus marksistliku õpetusega. 1907. aastal astus ta Peterburi ülikooli õigusteadust õppima, kuid saadeti revolutsioonilise tegevuse pärast linnast välja. 1912. aastal oli Anvelt Narvas töölisajalehe *Kiir* toimetaja. Väsimatult töötas Anvelt revolutsiooni huvides 1917. aastal. Kui 1918. a. novembris kuulutati välja Eesti nõukogude vabariik, oli Anvelt Eesti Töörahva Kommuuni esimeheks. Pärast sõja lõppemist töötas Anvelt illegaalselt Eestis, juhtides kommunistlikku liikumist Ta oli 1924. a. 1. dets. ülestõusu üldjuht; hiljem töötas Nõukogude Liidus paljudel vastutavatel töökohtadel. Anvelt hukkus 1937. aastal traagiliselt vaenuliku laimu ohvrina.

Eessaare Aadu elukäigust

Eessaare Aadu kirjanduslik looming ei ole ulatuslik, kuid see on kantud revolutsioonilisest vaimust ning kuulub meie proletaarse kirjanduse kõige väljapaistvamate saavutuste hulka. Temalt on ilmunud novellikogu *Räästaalused* (1916) ja novell *Alasti* (1917). Hiljem avaldas Eessaare Aadu novelle Nõukogude Liidus ilmuvais eestikeelseis ajakirjades; Leningradis ilmusid *Valitud teosed* kahes köites (1934, 1935). Nõukogude Eestis väljaantud valikkogu *Jutustusi* (1957) koondab suurema osa Eessaare Aadu loomingust.

Novellilooming

Eessaare Aadu loomingu põhiteemaks on klassivõitlus: igast tema novellist kõlab protest kodanliku süsteemi ja eraomandi vastu. Seejuures ei kirjeldata mitte ainult võitluse välist käiku, vaid valgustatakse ka tegelaste sisemaailma, kangelaste revolutsioonilise teadvuse arengut. Rikkalikust ainest valib kirjanik kujutamisobjektiks dramaatilised üksikepisoodid, mida novelli žanr eeldabki. Tema paremad novellid — *Alasti*, *Metsa serval*, *Välgu valgel*, *Teel*, *Raudtee ääres* — kuuluvad meie novelliklassikasse.

«Linnupriid»

Eessaare Aadu ulatuslikemaks teoseks on pooleli jäänud romaan «**Linnupriid**», mis käsitleb põrandaaluste kommunistide võitlust kodanlikus Eestis.

Kirjaniku isiklikele kogemustele toetudes annab romaan tõetruu pildi kommunistide põrandaaluse töö raskusest. Nagu võib järeldada säilinud algusosast, on autor kavatsenud anda avara läbilõike kodanliku Eesti algusaastate oludest. Kandvamateks tegelasteks on veendunud kommunistid, kes organiseerivad ja juhivad töölisklassi võitlust. Ulatuslikumalt on nendest välja maalitud võitleja hüüdnimega Papp, suurte kogemustega revolutsionäär. Romaanis kujutatakse tema tegevust konspiratiivkorterites ülemaalise salajase nõupidamise organiseerimisel. Kõiges on tunda revolutsioonilise võitluse olukordi 20-ndate aastate alguses. Romaani tegelaskond on mitmekesine. Siin leidub neid, kes võitluse raskusele vastu ei pea ning reetureiks saavad. Huvitavaks tegelaseks on naisarst Meeri Ilmar, kes hülgab karjääri ja astub põrandaaluste revolutsionääride ridadesse.

Eessaare Aadu on revolutsiooniliste proosakirjanike hulgas kunstiliste võimete poolest kõige väljapaistvam.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Missugune laadimuutus toimub kirjanduses ühenduses ajalooliste pöördesündmustega (revolutsioonid, rahvuslik vabadusvõitlus)? (Meenutage romantismi tekkimist prantsuse kirjanduses, Petõfi ja Mickiewiczi luule õitselepuhkemist.)*
2. *Mida uut tõi eesti kirjandusse 1905. aasta revolutsioon? Nimetage kirjanikke, kes võtsid revolutsioonist osa. Millistes teostes leiavad revolutsioonisündmused käsitlemist?*
3. *Põhjendage revolutsioonilise romantismi tekkimist. Kes olid selle tähtsamad esindajad? Nimetage revolutsioonilise romantismi tähteoseid. Meenutage Fr. Tuglase proosaluuletust «Meri». Milliste kujutlusvahenditega annab autor edasi revolutsioonilist meeleolu? Esitage 8. kl. õpitud katkend peast. Meenutage G. Suitsu luuletusi. Esitage mõni neist peast.*
4. *Põhjendage tööliskirjanduse tekkimist revolutsioonisündmustes. Missugune tähtsus sel oli? Nimetage tööliskirjanduse tähtsamad esindajad ja väljaandeid.*
5. *Andke lühiülevaade H. Pöögelmanni revolutsioonilisest ja ilukirjanduslikust tegevusest. Meenutage luuletust «Puid pillun küdevasse ahju». Milles seisneb luuletuse allegooriline kujundlikkus ja filosoofiline mõte? Mõtes-*

tage luuletuse «Las paukuda vasarad!» kujundeid. Leidke revolutsioonilist võitlust sümboliseerivaid kujundeid luuletusest «Laul revolutsioonile». Millised ajaloosündmused on Pöögelmannile luuleainet andnud? Millised töölisklassi võitluslaulud on Pöögelmann tõlkinud?

6. *Iseloomustage J. Anveldi (Eessaare Aadu) revolutsioonilist tegevust. Lugege läbi novell «Alasti». Mida arvate Mihkel Tammesaare tegevusest ja käitumisest?*

Tsaarivalitsusel õnnestus 1905. a. revolutsioon maha suruda. Töölisliikumine elas üle ajutise mõõnaperioodi. Sotsiaalsed ja demokraatlikud ideed, mis revolutsioonieelses ühiskondlikus mõttes olid juurdunud, sunniti taanduma. Kohutatuna revolutsiooni lüüasaamisest eemaldus revolutsioonilisest liikumisest teatav osa haritlaskonnast. Kõik see avaldas mõju kultuurielule ja

KIRJANDUSE ARENGULE PÄRAST 1905. A. REVOLUTSIOONI.

Kultuurielu saavutusi

Eesti kultuuri arengule oli juba enne 1905. a. revolutsiooni tugev alus pandud ja edenemine jätkus hoolimata poliitilisest survest ja revolutsioonilise mõtte ajutisest taandumisest. 1906. aastal jõuti nii Tallinnas kui ka Tartus kutselise teatri rajamiseni. 1907. aastal asutati Eesti Kirjanduse Selts, mis tegeles kirjanduse ja rahvaluule uurimistööga ning kirjastas ilu- ja koolikirjandust. 1906. aastal alustas ilmumist ajakiri *Eesti Kirjandus*. 1909. aastal asutati Eesti Rahva Muuseum, mis hakkas koguma ainelist vanavara. Jätkus rahvaluule kogumine. Nii ei suutnud demokraatlikke kultuuritraditsioone lämmatada ka poliitiline reaktsioon.

Kriitilise realismi edasiarenemine

Kirjanduses jäi ka pärast 1905. a. revolutsiooni tooni andma kriitiline realism. Juhtivaks proosakirjanikuks jäi ikkagi Ed. Vilde, kuigi ta elas emigrandina välismaal. Vilde areng kulges realistliku kujutusviisi süvendamise ja mitmekesistamise, tegelaste sügavama psühholoogilise läbivalgustuse suunas. Kirjanduse üldpildis hakkas suurenema nooremate realistide osatähtsus. Loomingulist teed alustasid M. Metsanurk ja O. Luts,

kelle *Kevade* (1912) sai kiiresti populaarseks. Temaatiliselt rikastasid realistlikku kirjandust veel J. Mändmets ja J. Lintrop.

Jakob Mändmets (1871—1930) on tuntud maa- ja rannarahva elu-olu kujutajana. Tema realismil puudub küll eriline kriitiline teravus ning sotsiaalne probleemiasetus, kuid elutunnetus on lähedane töötavale inimesele. Jutuloomingus käsitles Mändmets peamiselt Saaremaa ja Loode-Eesti rannarahva elu-olu, kus vanad kombed ja arusaamad elust hakkavad taanduma. Mändmetsa jutuloomingu paremik on ilmunud kogudes *Isatalus* (1913), *Meri* (1914), *Hiilid karil* (1921) ja *Läbi rädi* (1927).

Jaan Lintrop (1885—1962) oli realistlik novellimeister, kes leidis ainestikku kõige tavalisematest argisündmustest (novellikogu *Igapäevane elu*, 1909).

Kriitiline realism näitekirjanduses

Kui proosakirjandusse tungis kriitiline realism möödunud sajandi lõpul, siis näitekirjandusse jõudis uus meetod alles Esimese maailmasõja eelõhtul. Ka draamažanris viis kriitilise realismi võidule Ed. Vilde, kes 1912. aastal avaldas näidendi *Tabamata ime* ja kohe seejärel komöödia *Pisuhänd*. Samal ajal jõudis loomingu kõrgperioodi ka A. Kitzberg, kelle draamas *Libahunt* (1912) põimuvad romantismi ja realismi jooned; *Kauka jumal* (1915) on aga teravalt ühiskonnakriitiline näidend. Realistliku näitekirjanduse arengusse andis neil aastail tunnustusväärset lisa veel O. Luts näidenditega *Paunvere* (1913) ja *Kapsapää* (1913). Nii rikastus meie draamaklassika paari-kolme aasta jooksul küpsete lavateostega, mis omakorda virgutasid rahvuslikku teatrikunsti.

Impressionismi ja sümbolismi mõjusid eesti kirjanduses

Kriitilise realismi kõrval tekkisid pärast 1905. aasta revolutsiooni ka teised kirjanduslikud voolud, mis mitmekesistasid kirjanduse üldpilti. Nendest vooludest, mis teiste rahvaste kirjanduses olid levinud juba varem, tuleb kõigepealt nimetada impressionismi ja sümbolismi.

Impressionism (nimetus tuleb prantsuskeelsest sõnast *impression* = mulje) tekkis möödunud sajandi 60-ndail aastail prantsuse maalikunstis ja kandus üle ka muusikasse, teatrikunsti ja kirjandusse. Maalikunstis on uue voolu saavutused kõige tähelepandavamad; sel kunstialal lõid impressionistid koolkonna.

Prantsusmaal hakkas impressionism peatselt levima ka kirjandusse, toetudes osalt nendelesamadele põhimõtetele, millele rajanes impressionistlik maalikunst. Impressionismi levikut kirjanduses soodustas asjaolu, et see vool oli mingil määral vastandnähtuseks ühekülgsele naturalismile, mis enne impressionismi tekkimist oli prantsuse kirjanduses valdaval kohal. Impressionistid rõhutasid inimest ümbritsevast miljöödst, eriti loodusest saadud aistinguid ja muljeid. Vahetud muljed seostasid nad inimese hingeeluga, rõhutades inimese meeleolu ja tundeelu sõltuvust välismaailma mõjustustest. Erilisel kohal on impressionistide loomingus meeleolupiltide, tundevarjundite ja -virvenduste kirjeldused. Nii jõudsid impressionistid meeleolurikka, värviküllase ja tundeerga proosa ja luuleni.

Impressionismi nõrgaks küljeks on üldistusjõulise karakteri puudumine ning kirjanduse filosoofilise külje loidus. Impressionistlikust teosest võib kujuneda kirevate detailide, muljete ja elamuste kaootiline rida, millel puudub üldistusjõud. Sellepärast ei saanud impressionism kirjanduses kujuneda valdavaks vooluks. Ta levis küll teistegi Euroopa rahvaste kirjandusse, kuid hääbus Esimese maailmasõja ajal. Impressionistlikku detaili- ja meeleolurikkust, nn. «impressionistliku stiili» elemente kohtame aga hilisemaski kirjanduses.

Eesti kirjandusse jõuavad esimesed impressionistlikud mõjustused 1908. aastal, millal ilmus Fr. Tuglase novellikogu *Kahekesi* ja A. H. Tammsaare jutustus *Pikad sammud.* Ka eesti kirjanduses moodustab impressionism irdharu, mis ei tõusnud juhtivale kohale. Kõige järjekindlamalt on impressionismist mõjustatud Fr. Tuglase romaan *Felix Ormusson* ja A. H. Tammsaare jutustus *Varjundid.* Impressionism tõi eesti kirjandusse uusi värve ja meeleolusid, mõnel määral on impressionismi tundeerksus mõjustanud ka hilisemaid realiste.

Impressionistliku stiili laad peaks selguma järgnevatest looduskirjeldustest võrdluses realistliku looduspildiga; mõlemad näited on võetud A. H. Tammsaare loomingust.

Teisel pool väljamäge on kõrge raba, kus kasvavad harvad rässakad männid, millest ükski ei julge oma latva taeva poole tõsta. Siin ja seal on suured musta veega laukad, mis lahutavad norgus mände üksteisest.

Kevadel tulevad siia kured endile asupaika otsima, kõnnivad oma pikkade koibadega ja karjuvad oma kumeda kurguga; aga männijässe see ei häiri, neid see värskele elule ei ärata. Ei tea, kas viimsepäeva pasungi seda suudaks.

Raba ja põllu vahel on heinamaa-siil. Siin kasvavad terava ladvaga kased ja kuused, mõni lopsakas mänd, toomingad ja pihlakad, kevadel õitsedes, sügisel marju kandes.

(Vanad ja noored.)

Ja istun pingile rahulikult süvenedes iseendasse ja maitstes verevalt punetavate kiirte mängu mereveerel.

Otse vastu päikest, kalda lähedal, nagu sinakas kiilasjää metalliläikes, kaugemal piirlev joon ja joone taga kollakas krobeline pind, mis särgab silmaringini. Eemal hommiku pool saab kollasest violett, mis omandab peagi sinihalli varjundi, ja see kaob tema kohal hõljuvasse, mänglevate valguskiirte sünnitatud tumedasse uttu. Sealt tulevad purjed mustadena, tontlikkudena, nagu muljuks neid mure tuule pärast, ja teda oodates pilluvad sõudvad mõlad kerkimisel elektrisädemeid, kirgavasse vette pillates surtsatavaid tilku, ning pingutavad kollasel ja violetsel pinnal sädelevaid kardkiukesi, mille otsad köidetud päikesesse. Vaadeldes löövad silmad virvendama, sünnitades ikka uusi ja uusi võdisevaid pettevärve, ja sulgemisel teevad nad palavat valu, nagu poleks ikkagi veel kustunud värvide heitlev mäng. [— — —] *Aga varsti vaibub tuuleiil ja üksikud värvid teisenevad varjunditesse, millele pole antud nime. Ainult meeled uimlevad joobnult ja süda hakkab valjemini pekslema, nagu aimaks ta lähenemas midagi suurt ja kallist.*

(Varjundid.)

Prantsusmaal sai möödunud sajandi lõpul alguse veel teine vool — **sümbolism**. See vool ei taotle tegelikkuse tõepärast kunstilist üldistust, vaid peab inimsaatuse kujundamisel tähtsaks

tundmatuid jõude. Sümbolistide luule kujunes luuletaja subjektiivsete elamuste ja meeleolude väljenduseks, kusjuures üksikuile kujundeile püüti anda sümboolne tähendus. Värsi sugestiivsuse tõstmiseks pandi eriti rõhku luuletuse muusikaalsusele. Sümbolistlik draama püüab välise sündmustiku abil juhtida lugeja või vaataja salapäraste jõudude tajumiseni, mis määravad inimese saatuse. Lavale toodi abstraktseid mõisteid sümboliseerivad tegelased, nagu Surm, Viletsus, Lootus jne. Sümbolistlikesse teostesse suhtumises tuleb arvestada, et sümboli mõõtmeteni viidud tegelaste abil saab kujutada ka tegelikkuse suhteid.

Eesti kirjandusel on sümbolismiga vähe kokkupuuteid. Sümbolismi mõju täheldame Fr. Tuglase novellikogus *Liivakell*, mõnel määral ka kogus *Saatus*. Ent Tuglase sümboltegelased ei seisa müstiliste jõudude teenistuses, vaid kehastavad ka tegelikkuse olukordi. Tunduvaid sümbolismi mõjustusi leidub Ernst Enno luules.

Elukäigu piirjooni

Luuletaja **Ernst Enno** sündis 8. juunil 1875. aastal Valgutas. Lapsepõlv möödus Rõngu kihelkonnas Soosaare talus. Hariduse omandas Enno Tartus Treffneri gümnaasiumis ja reaalkoolis, hiljem Riia Polütehnikumis. Töötas lühikest aega ajakirjanikuna ja seejärel kontoriametnikuna Valgas. Hiljem siirdus Enno Haapsalusse Läänemaa koolinõunikuks. E. Enno suri 7. märtsil 1934. aastal.

Enno luuletajaisik

Enno omapärasele luuletajaisikule oli mõju avaldanud sümbolism, eriti M. Maeterlincki looming. Teda inspireeris luuletama eesti loodus, mille pilte maalib sügava armastusega. Tundetoonilt on Enno romantik, kes püüab sõnadesse valada inimhinge igatsust täiuslikkuse järele. Sümbolistina arvas Enno, et inimese hing on vangistatud kehasse ning areneb korduvate taassündide teel täiuslikkuse poole.

Kodu- ja loodusluule

Enno esimene luuletuskogu *Uued luuletused* ilmus 1909. aastal, tema luule paremik on avaldatud kogus *Hallid laulud* (1910). Tähtsal kohal Enno loomingus on lastelaulud.

Lapsepõlvekodust saadud elamused on Ennosse jätnud kustumatu jälje; kojuigatsus on tema luuleloomingu püsimotiiviks. Luuletuses *Õhtu kodu-*

talus loob ta südamliku pildi öisest talumajast, kus puhatakse raskest päevatööst. *Kojuigatsus*, üks Enno kaunimaid lüürilisi lühiluuletusi, väljendab luuletaja leinalist kiindumust kodupaigasse. Lõpuks muutub kodu- ja koduigatsuse motiiv Enno luules täiuslikkuse ja õnne sümboliks. Enno igatseb taga kadunud kodu, ei suuda aga leida tagasiteed koju nagu ka teed täiuslikkuse ja õnne juurde.

Enno looduspiltides kangastuvad meie valged suveööd, sinavad kaugused ja tuule lauluviisid tare taga niinepuul. Looduspildiga seostub alati filosoofiline mõtisklus, värss on musikaalne, näiteks luuletuses *Tuul laulis*.

Tuul, sõber, kas sa ikka laulad tasa veel,
Tuul, tare taga tasa — terve öö?
Veel sinivalge maa su kandle keeles
Ja öine laul kui kroon veel sinu meeles,
Kui õnn ja laul — nii tasa terve öö.

. . . . . .

Oo inimese rada, valu lõpmata —
Ja õnn ja laul, sa oled üksi tuul.
Kui tare taga vana niine lehtes —
Ja kuskil sala muinasjutu ehtes
Kui uni kutsub tasa üksi — luul.

Igatsuslaulud

Kõige iseloomulikumad Enno loomingus on igatsuslaulud, milles väljendub luuletaja iha tundmatute kauguste, «tolmuta ranna» või siis täiuslikkuse ja õnne järele.

Tund hiline nüüd, laulab lõpmata —
meel igatseb tolmuta randa, [— — —]

Kuid luuletaja tunnetab võimetust nende paleusteni jõuda. Sellest igatsuslaulude nukker põhiheli. Niisugustest meeleoludest on kantud eriti *Igatsuse laul*, *Rändaja õhtulaul* ja *Öö valge on õnn*. Vastuseks otsatuile küsimustele on vaid soovitus — igaüks elagu oma südame hääle järgi.

Ballaadid

Enno luuleanne avaldub eredalt ka romantilistes ballaadides, millel on märgatav sümbolistlik värving. Ballaadides luuletab Enno nurjunud elusaatustest, inimestest, kelle elu on olnud vaevarikas ja rõõmutu. Ballaadis *Kolm eite* mõtisklevad inimesed, kellel ühelgi pole elus midagi niisugust, mida soovida tagasi:

Kõik on vaev, ütles teine, kõik muld ja vaev,
ma jääksin magama, —

et randa ei jõua ju ükskord laev,
vaev isegi uinuda.

Veelgi meeldesõõbivamalt on sama teemat arendatud ballaadis *Võiks otsast alata...* See on valus poeetiline eneseväljendus täitumata unistustest — «kuldmõtetest». Sama meeleolu valitseb ballaadis *Vanaisa surm*. Enno ballaadides on inimese saatus sünge, mis johtub autori alistumisest saatusele kui ettemääratud jõule.

E. Enno luule tähtsus

Enno luules on haaravaid looduspilte ning inimhinge igatsust täiuslikkuse ja õnne järele. Enno on passiivne ja alistuv romantik, kes näeb elu varjupoolt, rõõmutut olelemist. Vormilt pole Enno luule küll täiuslik, kuid tema värsid on musikaalsed, hingestatud ja kujundilised. Nii esindab Enno luule sümbolistliku luule voorusi ja puudusi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Missuguses olukorras toimus eesti kultuuri areng pärast 1905. a. revolutsiooni? Tooge näiteid kultuuri edasiarenemise kohta pärast 1905. a. revolutsiooni. Iseloomustage kriitilise realismi saavutusi pärast 1905. a. revolutsiooni.*
2. *Kus ja millal tekkis impressionism? Missugused on impressionismi kui kirjandusvoolu tunnuslikud omadused? Lugege läbi vastav lõik väliskirjanduse õpikust. Võrrelge näiteks toodud realistlikku ja impressionistlikku looduskirjeldust. Loetlege, missuguseid värve pakub impressionistlik looduskirjeldus. Missugustes eesti kirjanduse teostes on impressionismi mõjustusi?*
3. *Millal ja kus tekkis sümbolism? Mis on sellele tunnuslik? Missugune temaatika on E. Enno luules peamisel kohal? Mis iseloomustab E. Enno kodu- ja loodusluulet? Tutvuge Enno igatsuslauludega («Igatsuse laul», «Rändaja õhtulaul», «Öö valge on õnn»). Missuguste kujundite ja motiividega väljendab Enno igatsusmeeleolu? Missugused sümbolismile omased tunnused on Enno luuletustes «Vanaisa surm» ja «Kolm eite»? Õppige ilmekalt esitama luuletust «Võiks otsast alata...» Missugused Enno luuletused tunduvad kõige musikaalsematena?*

1905. a. revolutsiooni eelõhtul alustas Tartus tegevust kirjanike rühmitus

«NOOR-EESTI»,

mis etendas järgnevail aastail tähtsat osa kirjanduse ja kultuurielu arendamisel.

«Noor-Eesti» tekkimine

«Noor-Eesti» algatajaiks olid noored kirjanikud, kes 1905. a. revolutsiooni eel uutest sotsiaalsetest ideedest küllastatud õhustikus püüdsid avardada kultuurielu ja mitmekesistada kirjandust. 1903. aastal loodi Tartu keskkooliõpilaste koolidevaheline kirjanduslik-poliitiline ring «Ühisus», mille üheks eesmärgiks oli kirjanduslike almanahhide väljaandmine. Tehti eeltöid kirjastuse asutamiseks, et avaldada ringi liikmete raamatuid. 1905. a. suvel ilmuski G. Suitsu algatusel mahukas kirjanduslik koguteos, mis kandis pealkirja *Noor-*

Eesti. Selle järgi hakati nimetama albumi ümber koondunud noori kirjanikke ja kultuuritegelasi noor-eestlasteks ja nende kirjastust «Noor-Eesti» kirjastuseks. Alles 1912. aastal said «Noor-Eesti» kirjanikud ametliku organisatsiooni õigused.

«Noor-Eesti» kirjanike vaimseks juhiks oli Gustav Suits, rühmituse väljapaistvamaiks kirjanikeks peale tema veel Fr. Tuglas, V. Grünthal-Ridala ja keeleteadlane J. Aavik. Vanematest kirjanikest liitus noor-eestlastega teisigi, sest noor-eestlased avaldasid oma väljaannetes ka rühmitusest eemal seisvate kirjanike töid.

«Noor-Eesti» väljaanded

Rühmituse liikmed andsid välja koguteost *Noor-Eesti*, mis oli rikkalikult illustreeritud ja sisaldas nii ilukirjandust kui ka kriitilisi artikleid. Esimesele albumile (1905) järgnes teine — 1907, kolmas — 1909, neljas — 1912 ja viies — 1915. Sisult kõige revolutsioonilisem oli noor-eestlaste koguteos *Võitluse päevil*. Aastail 1910—1911 ilmus G. Suitsu toimetusel kirjanduslik ajakiri *Noor-Eesti*. Esimese maailmasõja ajal andsid noor-eestlased välja ajakirja *Vaba Sõna*.

Rühmituse tegevuse algus on lahutamatult seotud 1905. a. revolutsiooniga. Esimesed albumid sisaldavad revolutsiooniliselt häälestatud teoseid, noor-eestlased G. Suits ja Fr. Tuglas olid peamised revolutsioonilised romantikud meie kirjanduses.

Reaktsiooniperioodil algas «Noor-Eesti» arengus uus etapp. Poliitilise surve mõjul tuhmusid noor-eestlaste loomingus revolutsioonilised ideaalid. Alates kolmanda albumi ilmumisest (1909) on noor-eestlaste huvi suunatud peamiselt Lääne-Euroopa moodsa kirjanduse poole. «Noor-Eesti» kirjanike eneste arengukäigus oli see etapp vajalik ja rikastav, sest tollase moodsa kirjanduse mõjul kujunesid juhtivatest noor-eestlastest väljapaistvad kirjanikud. Seejuures oli erinevate noor-eestlaste huvi suunatud Lääne, aga ka vene kirjanduse mitmesuguste, sageli vastuoluliste voolude poole. Rühmituses kui tervikus on märgatav huvi vähenemine sotsiaalsete probleemide vastu.

Pärast Esimese maailmasõja puhkemist selgines taas noor-eestlaste ühiskondlik hoiak, kuid siis lähenes rühmituse tegevus juba lõpule.

Euroopaliku kultuuri taotlus

Noor-eestlased tunnetasid, et eesti kultuuri tolleaegne tase oli Lääne-Euroopa vanemate kul-

tuurrahvaste omast veel tunduvalt maha jäänud. Sellepärast püstitaski rühmituse organisaator G. Suits juba esimeses albumis loosungi:

Enam kultuuri! See olgu kõigi vabastavate ideede elemendiks. See tõstab ja kannab olude madalusest, kitsusest. Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!

Niisugune taotlus oli tollal põhjendatud ja õige, sest eurooplaseks saamine tähendas kõigepealt euroopaliku kultuuri omandamist. Noor-eestlaste huvi paeluski kõigepealt prantsuse ja Skandinaavia rahvaste kultuur, nad avaldasid oma väljaannetes rohkesti Lääne kirjanike teoste tõlkeid. Kirjanduslikku loomingusse suhtusid nad nõudlikult ja tõstsid sisulise vaatevälja avardamise

kõrval kirjanduse vormikultuuri; kirjandust ja kultuuri püüti talupoeglikust elumõistmisest avaramale alusele juhtida. Nendes õigustatud kultuuritaotlustes oli aga ka küündimatuid ja ühekülgseid jooni. Kõige selle juures ei mõistnud noor-eestlased tolleaegse kirjanduse ja kunsti klassiiseloomu ning taotlesid klassidest kõrgemal seisva kirjanduse loomist.

Noor-eestlased nimetasid end ise uusromantilise kirjanduse pooldajaiks. Tung romantika poole oli neis tõepoolest olemas. See avaldus muuhulgas eraldumispüüdes vanamoelisest külarealismist. Kuid rühmituse liikmed olid kirjanikena sedavõrd erinevad, et nad ei tahtnud ega saanudki jälgida ühtset voolu. Ainult Tuglase ja Ridala loomingus võib täheldada impressionismi jooni.

«Noor-Eesti» saavutusi

«Noor-Eesti» ilukirjanduslik looming ei kujunenud ulatuslikuks, sest rühmituses oli loovaid kirjanikke tegelikult vähe. Kõige esileküündivam noor-eestlane oli G. Suits, kelle värsikogud *Elu tuli* (1905) ja *Tuulemaa* (1912) kuuluvad meie luule klassikasse. Ka V. Ridala looduslüürika rikastas meie luule üldpilti. «Noor-Eesti» prosaistidest oli tähtsaim Fr. Tuglas. Tunduvalt tõstsid noor-eestlased, tänu Suitsu ja Tuglase kriitilistele töödele, eesti kriitika taset. Alati ei suutnud noor-eestlased kriitikas olla objektiivsed ning arvustasid ühekülgselt realistide loomingut. Noor-eestlased toetasid keeleuuendust, mida propageeris keeleteadlane J. Aavik.

Lõppvaatlusi

Esimese maailmasõja puhkemise järel tabas «Noor-Eestit» kriis. Oli imetletud Lääne-Euroopa kõrget kultuuri ning püütud ka ise samade ideaalide poole. Ometi ei suutnud Lääne-Euroopa kultuur ja tsivilisatsioon takistada Esimese maailmasõja puhkemist. Isegi vastupidi: noor-eestlased nägid, kuidas Lääne tsivilisatsioon sõjavankri ette rakendus ja mitmed kultuuritegelasedki sõda õigustavale seisukohale asusid. Pettununa kirjutas G. Suits 1915. aastal:

Olime vaimustatud euroopalisest kultuurist, kuna Euroopa röövrüütlite järeltulijad praegust katastroofi juba järjekindlalt ette valmistasid. Taotlesime erakondadest kõrgemale tõusmist, kuna kogu inimkond oli jagunenud kaheks suureks erakonnaks: kurnajad ja kurnatavad.

Nii tunnistas G. Suits, et noor-eestlased ei suutnud oma tegevuse alguses mõista Lääne kultuuri negatiivseid külgi. Noor-eestlased ise jäid sõjavastasele positsioonile. Poliitilistes küsimustes jagunes rühmitus parempoolseks ja vasakuks tiivaks, kelle vahel oli märgatavaid lahkhelisid. Sõja kitsendavates oludes rühmituse tegevus rauges.

V. Grünthal-Ridala elukäigust

G. Suitsu ja Fr. Tuglase kõrval, kelle loomingut lähemalt vaadeldakse, oli noor-eestlastest tähelepandavam **Villem Grünthal-Ridala.** Ta sündis Kuivastus 20. mail 1885. aastal. Keskhariduse omandas tulevane luuletaja Kuressaares, näidates juba gümnaasiumis suurt andekust võõrkeelte omandamises (õppis keskkoolis kreeka, ladina, saksa, prantsuse, soome ja itaalia keelt). 1905. a. sügisel siirdus V. Grünthal Helsingi ülikooli, kus hakkas õppima soome keelt, kirjandust ja Põhjamaade ajalugu.

Pärast ülikooli lõpetamist töötas V. Grünthal Eestis peamiselt ajakirjanikuna. 1923. aastal sai ta Helsingi ülikooli eesti keele ja kirjanduse lektori koha, missuguses ametis tegutses surmani. Luuletaja suri Helsingis 16. jaanuaril 1942. aastal.

Ridala luuletajaisiksus

V. Ridala on eelkõige looduslüürik, kes poetiseerib saarte looduse ja mere ilu. Seejuures rahuldub Ridala looduspiltide maalimisega ega püüagi anda pildistikule mingit filosoofilist tagapõhja, nagu seda tegi E. Enno. Nooruspäevade luules olid Ridala looduspildid tundeerksad ja hingestatud, hiljem hakkas ta loodust jälgima kuivasjalikult, ilma sisemise soojuse ja erutuseta. Ridala värssides ei ole jõulisi tundeid, inimese sisemaailm Ridalat peaaegu ei huvita, ta rahuldub tasakaaluka ja kaine loodusvaatlusega. Impressionistide loomingumeetodit jälgides lisab ta ühe detaili teisele, kuid ei siirdu looduspildilt inimese siseellu. Vormilt on Ridala luule mitmekesine ja viimistletud. Ta kasutas rohkesti antiikseid värsimõõte ja klassikalisi luulevorme — tertsiini ja sonetti.

Ridala paremad luuletuskogud on *Villem Grünthali laulud* (1908) ja *Kauged rannad* (1914). Hiljem hakkas luuletaja kirjutama eepilist luulet peamiselt rahvaluule ainestikul. Luuletustesse põimis Ridala rohkesti murdesõnu, nii et pidi

kogude lõppu paigutama tundmata sõnade seletuse.

Loodusluule

Ridala luules domineerib saarte ja mere looduse pildistik. Rannaelu hea tundjana ja tähelepaneliku vaatlejana on ta tabanud huvitavaid detaile. Tuntud on luuletused *Kevadetunne* ja *Talvine õhtu* oma sugestiivse loodusetunnetuse ja meeleoluga. Viimases on talveõhtu pilt väga meisterlikult jäädvustatud värssides, seda lugedes vaataksime nagu maali.

Üle hämara, varjudest tume,
õrna ja sinava lume
heidab veerev, kustuv päike
punava läike.

Üle ääreta, lumise välja,
nii tühja ja palja,
viib üksik tee
üle jõe,

kus pruunikad pajud
on unesse vajund.
Mööda lõpmata teed
lähevad reed
kuu kahvatul kumal,
eha punal
kaugele.

Ridala on andnud looduspilte peaaegu kõigist aastaaegadest. Meeldesööbivad on talvepildid, samuti sonetitsükkel kevadest ja suve saabumisest. Luuletuses *Südatalve öö* paelub talvine vaikus ja rahu:

Hõbedalt särab kuu üleval, aeglaselt sõuavad pilved;
tasa huljutab tuul oksasid kõledaid puul.
Sügavas taevas põlevad arvuta leekivad tähed,
kauguses siit ja säält ei kõla ainustki häält.
Eemal nii kaugel, kui ulatub silm, on sätendav lumi:
hääbunud möllune voog, raugenud marude hoog.

«Noor-Eesti» tähtsus

«Noor-Eesti» rühmitus avas meie kultuuri arengule uusi perspektiive, rikastas kirjanduslikke sidemeid ja tõstis üldist kirjanduslikku kultuuri. Noor-eestlaste tegevus ei piirdunud ainult kirjandusega, vaid ulatus ka keeleuuenduseni ja kunstielu organiseerimiseni. «Noor-Eesti» väljaanded on rikkalikult ja heal tasemel illustreeritud ning tõstsid raamatukujunduse taset. Noor-eestlased tundsid huvi meie klassikalise kirjanduse vastu ning tõid uuesti avalikkuse ette Kr. J. Petersoni

loomingu. Rühmitus ei jõudnud ühtse loomingumeetodini, kuid selle tähtsamad kirjanikud rikastasid meie kirjandust väljapaistvate teostega.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Millal tegutses «Noor-Eesti» rühmitus?*
2. *Kes olid tähtsamad noor-eestlased?*
3. *Missuguseid arenguetappe «Noor-Eesti» tegevuses võime täheldada?*
4. *Kuidas suhtusid noor-eestlased Lääne-Euroopa kultuurisse?*
5. *Nimetage «Noor-Eesti» tähtsamad väljaanded?*
6. *Miks lakkas «Noor-Eesti» tegevus?*
7. *Kuidas suhtusid noor-eestlased Esimesse maailmasõjasse?*
8. *Missugune tähtsus on «Noor-Eesti» liikumisel?*
9. *Iseloomustage V. Ridala looduslüürikat. Milliseid Ridala luuletusi tunnete viisistatuna? Esitage peast «Talvine õhtu».*

Tähtsamad teosed aastaist 1892—1907

Aasta	Luuletuskogud	Proosateosed	Draama
1892	J. Tamm «Ärganud hääled» I	Ed. Vilde «Kännud ja käbid» A. Saal «Aita»; «Leili»	
1893		Ed. Vilde «Karikas kihvti» **J. Liiv «Kümme lugu»** Ed. Bornhöhe «Vürst Gabriel»	
1894	K. E. Sööt «Rõõm ja mure»	**J. Liiv «Vari»**	A. Kitzberg «Punga Mart ja Uba-Kaarel»
1895		J. Liiv «Nõia tütar»	
1896		**Ed. Vilde «Külmale maale»**	
1897	A. Haava «Luuletused» III	A. Kitzberg «Püve Peetri «riukad»»	A. Kitzberg «Pila-Peetri testament»
1898		Ed. Vilde «Raudsed käed»	
1899	K. E. Sööt «Saatus»	**E. Särgava «Paised» I**	
1900		E. Särgava «Paised» II J. Mändmets «Koduküla vainult»	
1901		**E. Särgava «Paised» III** J. Mändmets «Õitselise jutud»	
1902		**Ed. Vilde «Mahtra sõda»**	
1903	K. E. Sööt «Mälestused ja lootused»	**Ed. Vilde «Kui Anija mehed ...»**	A. Kitzberg «Rätsep Õhk»
1904		E. Särgava «Rahvavalgustaja» Ed. Vilde «Koidu ajal»	
1905	**G. Suits «Elu tuli»**		
1906	A. Haava «Lained» M. Heiberg «Murelapse laulud»	Fr. Tuglas «Hingemaa» O. Münther «Sulejoonistused»	A. Kitzberg «Tuulte pöörises»
1907		A. H. Tammsaare «Raha-auk» A. H. Tammsaare «Uurimisel»	

1908	V. Grünthal-Ridala «Villem Grünthali laulud»	**Ed. Vilde «Prohvet Maltsvet»** Fr. Tuglas «Kahekesi» A. H. Tammsaare «Pikad sammud»	
1909	J. Liiv «Luuletused» E. Enno «Uued luuletused» J. Lilienbach «Ommiku-laulud»	Ed. Vilde «Lunastus» M. Metsanurk «Vahesaare Villem» J. Lintrop «Igapäevane elu» A. H. Tammsaare «Noored hinged»	
1910	A. Haava «Ristlained»	J. Liiv «Elu sügavusest» A. H. Tammsaare «Üle piiri»	A. Kitzberg «Püve talus»
1911		A. Haava «Väikesed pildid Eestist» J. Mändmets «Viirastused»	
1912		M. Metsanurk «Orjad» **O. Luts «Kevade» I** V. Buk «Kivine raamat»	**A. Kitzberg «Libahunt»** **Ed. Vilde «Tabamata ime»**
1913	**G. Suits «Tuulemaa»** A. Haava «Põhjamaa lapsed» J. Kärner «Tähtede varjud»	Fr. Tuglas «Liivakell» **O. Luts «Kevade» II** J. Mändmets «Isa talus»	**Ed. Vilde «Pisuhänd»** O. Luts «Paunvere»; «Kapsapää»
1914	V. Ridala «Kauged rannad»	O. Luts «Kirjutatud on ...» J. Mändmets «Meri»	
1915		Fr. Tuglas «Felix Ormusson» A. H. Tammsaare «Poiss ja liblik»	**A. Kitzberg «Kauka jumal»**
1916		**Ed. Vilde «Mäeküla piimamees»** M. Metsanurk «Toho-oja Anton» Eessaare Aadu «Räästa alused»	
1917	M. Under «Sonetid» J. Semper «Pierrot» H. Visnapuu «Amores» A. Adson «Henge palango»	**Fr. Tuglas «Saatus»** A. H. Tammsaare «Kärbes» A. H. Tammsaare «Varjundid» Eessaare Aadu «Alasti»	

Dr. Liiv

Juhan (Johannes) Liiv pärineb Kirde-Tartumaalt — Alatskivilt. Ta sündis 30. aprillil 1864. aastal Peipsi-äärses Riidma külas Alatskivi mõisa kantniku lasterikkas perekonnas. Liivide varasem kodu oli olnud mõisa külje all, kuid maade mõisastamise tõttu tuli siit lahkuda kehva pinnasega kandikohale. Kui Juhan oli paari-aastane, asusid Liivid Rupsi külla Oja renditallu. Oma lapsepõlvest ja vanemate sunniviisilistest elukohavahetustest kirjutas Liiv hiljem luuletuses *Emale*.

Kehvad elutingimused ei soodustanud lapsest saadik põdura Juhani füüsilist arenemist. Mitmesugused terviserikked vaevasid teda juba lapseeas. Rentniku elu-oluga võrreldes pakkus rõõmsamat pilti kasvukoha ümbruse loodus, millesse üksindust armastav poiss varakult kiindus. Kar-

Oja talu elamu.

japõlve meenutab Liiv veel mehe-easki oma kõige õnnelikuma ajana.

Erksa loomuga poiss võttis muljeid vastu ka ühiskondlikust elust. Äsja oli teoorjus asendatud raharendiga, kuid mõis jäi talurahva elus veel tähtsat osa etendama. Liiv kuulis lapsepõlves jutte möödunud raskest orjaajast, mõisnikest ja mõisasundijatest, väljarändamisest ja väljarännanuist. Muuseas on luuletaja J. Weitzenberg just Alatskivi aineil loonud populaarsed luuletused *Vana opmani nutulaul* ja *Laksi Tõnis*. Liivi noorpõlves ehitati uhket Alatskivi lossi, mille ruumides hakkas aadliseltskond rahva töö viljast lõbutsema.

Haridustee

Isa-ema usklikust meelest hoolimata hinnati Ojal haridust. J. Liivi vanematest vendadest said kaks kooliõpetajateks, nendest Jakob (1859—1936) pealegi veel kirjanikuks. Juh. Liivi hariduskäik piirdus tollal talupojale kättesaadavate võimalustega. Pärast seda, kui poiss oli vanematelt vendadelt lugemise selgeks õppinud, pandi ta umbes 10-aastasena naabruses asetsevasse Naelavere külakooli, mille õppeaeg oli 3 aastat. Poja haridusihale vastu tulles saatsid vanemad Juhani 1879. aastal K o d a v e r e kihelkonnakooli, kus tema õpingud kestsid vaheaegadega 1884. a. sügiseni. See vähenõudlik ettevalmistus kandis siiski väärtuslikku vilja. Juba lapsena tärganud lugemishuvi aitas Liivil täiendada tsaariaegse rahvakooli ühekülgset õpetust ning laiendas suuresti tema silmaringi; koolis aluse saanud saksa keele oskus võimaldas ületada eesti tolleaegse vähenõudliku lugemisvara piirid. Pealegi langes Liivi koolipõlv eesti rahvusliku liikumise kõrgaega ning temast sai juba kihelkonnakoolis C. R. Jakobsoni pooldaja.

Väike-Maarjas

Juhan Liivi maailmavaatelist ja kirjanduslikku silmaringi avardas ka ajutine töötamine (1882—1883) kirjanikust venna Jakobi asetäitjana Avispea koolis V ä i k e-M a a r j a s. Siin mõjustasid tulevast luuletajat Eesti Aleksandrikooli kohaliku komitee eesrindlikud inimesed. Väike-Maarjas sai Juh. Liiv teada ka C. R. Jakobsoni surmast, mispuhul 17-aastane noormees olevat nutnud nagu laps. Avispeal puutus Juh. Liiv kokku teiste noorte luuletajatega (Jakob Liivi ja Peeter Jakobsoniga) ning hakkas tegema esimesi värsikatsetusi.

Väike-Maarjas venna juures viibis Juh. Liiv korduvalt ka hiljem. 1885. a. suvel tutvus ta Pandiveres Liisa Goldinguga, mõisakutsari tütrega, kellesse luuletaja kiindus ja kes on inspireerinud mõnegi tema varasema armastusluuletuse.

Säilinud on üle saja Liivi kirja L. Goldingule, mis pakuvad väärtuslikku materjali kirjaniku elu ja vaimse arenemise tundmaõppimiseks.

Ajakirjanikuna mitme ajalehe toimetuses

1885. aastal pääses trükki Liivi luuletus *Maikuu öö*. Selle avaldas Tallinna ajaleht *Virulane*, mille toimetuse liikmena Liiv tegi sama aasta sügisel katset alustada iseseisvat elu. *Virulase* juures puutus ta kokku Eduard Vildega. 1886. a. alguses kohtame Liivi juba Tartus H. Treffneri eragümnaasiumi õpilasena. 21-aastane Liiv, nagu mitmed teised pärastised eesti kultuuritegelased, püüdis selles õppeasutuses oma puudulike eelteadmiste juures keskharidust omandada. Kuid õppimine tundus kuiva tuupimisena ja kool ise vanglana ning Liiv lahkus siit juba samal kevadel. Järgneva aasta-poolteist elas Liiv vanemate või vend Jakobi juures, tegi ajalehtedele kaastööd ja üritas välja anda oma esimest luuletuskogu, mis aga luhtumisega lõppes.

1887. aasta lõpul asub Liiv tööle Viljandisse *Sakala* toimetusse. See omaaegne C. R. Jakobsoni häälekandja oli nüüd muutunud tähtsusetuks provintsileheks. Siin olid kirjaniku töö- ja elutingimused rasked: lehe toimetamine lasus valdavas osas J. Liivi õlul; pealegi oli korter niiske, mis ohustas niigi nõrka tervist. Kui veel tekkisid vastuolud tsaaritruu toimetajaga lehe poliitilise suuna pärast, küpses mõte *Sakala* juurest lahkuda. Rohkest tööst hoolimata leidis Liiv *Sakala* toimetuses ometi mahti loominguga tegelda; luuletuste kõrval esineb ta ka juttudega.

1890. aasta alguses siirdus Liiv Tartusse *Oleviku* juurde, mida andis välja A. Grenzstein. *Oleviku* toimetuses töötas rohkem ajakirjanikke, kellest enamik tegeles ka ilukirjandusliku loominguga. Liiv sai nüüd enam pühenduda ilukirjandusele, sest just tema ülesannete hulka kuulus jutunurga eest hoolitsemine. Ta kirjutas sel perioodil rea õnnestunud jutte, vesteid ja luuletusi ning esines tõlkijana ja kirjandusearvustajana. Kuid ka *Oleviku* toimetuses oli töö väsitav ja elutingimu-

sed nigelad. Seepärast mõlgutas kirjanik mõtteid ajutisest loomistööle asumisest.

Üürike loominguline süvenemine

1892. a. septembris lahkuski Liiv *Oleviku* toimetusest ja üüris sama aasta oktoobris Tartus Hetzeli (praegusse Juhan Liivi) tänavasse korteri, et selgusele jõuda, *kas saan ma kätte kirjaniku loorberi sel mõõdul, kuidas mu süda igatseb, ehk jääb see elukutse minust teistele.* Linnaäärses vaikses aiamajakeses lõi J. Liiv palavikulises tööhoos *Varju,* kirjutas ja seadis trükivalmis oma jutukogu *Kümme lugu* ja luuletuskogu uue käsikirja. Kirjanik ei leidnud aga otsekohe kirjastajat, mistõttu loominguline õhin langes. *(Kümme lugu* ilmus 1893, *Vari* aga alles 1894. aastal, luuletuskogu ei näinud kunagi trükimusta.) Liivi meeleolud *Varju* lõpetamisel ja kirjastaja otsimisel kajastuvad ta vestes *Esimesed kirjaniku tundmused.*

Vaimse tervise halvenemine

Pingeline töö mõjus kaasa, et Liivi juures hakkasid ilmnema tõsised vaimse korratuse tunnused: ta kuuleb salapäraseid hääli, kannatab jälitamis- ja tagakiusamiskujutelmade all. Sellises olukorras andis kirjanik Tartu korteri käest ning asus 1893. a. veebruaris Alatskivile vanemate juurde, leides siin veel jõudu jutustuse *Käkimäe kägu* lõpetamiseks (ilm. 1893) ja *Nõia tütre* loomiseks (ilm. 1895). Vaimsed häired muutusid aga järjest ilmsemaks. 1894. a. alguses põletas Liiv oma käsikirjad; sama aasta märtsis toodi kirjanik Tartu närvikliinikusse, kus ta viibis ligi kolm ja pool kuud ning elas läbi oma vaimuhaiguse (skisofreenia) kõige raskema järgu (katatoonia). Haiglast vabanes rahulikumana, kuid parandamatuna.

Järgnevail aastail elas J. Liiv algul vanemate talus, hiljem vaheldumisi mitmel pool sugulastetuttavate juures. Rahutuna, viletsas riietuses ja mistahes ilmaga rändas ta pikki vahemaid. Hingelisi kannatusi süvendas võimetus ennast ise elatada, eriti aga teadmine, et vanemad olid poja ülalpidamiseks valla toetust hankinud. Kõige enam meeldis haigele kirjanikule elada Kavastu vallas Koosa külas lellepoja talus, kus ta tegi vahetevahel talutööd. Neiski oludes ei lakanud J. Liivi vaimne tegevus: ta võttis vastu muljeid ümbritsevast elust, luges kättesaadavaid raamatuid ja ajalehti ning kirjutas ka ise. Sel raskel eluperioo-

dil lõi J. Liiv suure hulga eesti kirjandusklassikasse kuuluvaid luuletusi.

Kirjandusliku tegevuse elavnemine

Pärast haigestumist kadus J. Liivi nimi esialgu eesti kirjanduslikust avalikkusest. Temalt ei ilmunud peaaegu midagi trükis. Alles 1903. aastal hakatakse Liivi uusi luuletusi ajalehtedes avaldama. 1904. aastal ilmus tema *Kirjatööde kogu*, millesse on koondatud suur osa 1895. aastani ajalehtedes ja eri raamatutena ilmunud proosateostest ja luuletustest. Kogu leidis rahva hulgas sooja vastuvõtu. Samal ajal liikus ka J. Liiv ise laiemalt ringi, puutudes kokku kirjanduslike ringkondadega. Nii elas ta a. 1904—1905 Tartus, kus talle hangiti elamisvõimalus närvikliinikus, aegajalt peatus ta Tallinnas, Laiusel, Raplas jm. «Noor-Eesti», kes oli juba varem kirjanikku püüdnud majanduslikult toetada, andis 1909. aastal välja tema *Luuletused*, kuhu oli võetud 45 laulu. Kr. Raua poolt illustreerituna on see luuletuskogu üks meie raamatukujunduse tähtteoseid. Kirjanik polnud aga rahul noor-eestlaste koostamispõhimõtetega. 1910. aastal ilmus *Luuletused* autori poolt läbivaadatult ning osaliselt erinevas redaktsioonis; samal aastal ilmus ka miniatuuride kogu *Elu sügavusest*.

Kirjaniku vaimne seisund halvenes järjest. Lisaks vaimuhaigusele lõi välja kopsutiisikus, millesse Liiv surigi 1. detsembril 1913. Kirjanik maeti Alatskivi kalmistule. Tartu põllutööriistade tehase «Tegur» töölised ja juhatus püstitasid 1924. aastal ta hauale obeliskikujulise monumendi, millelt leiame Liivi bareljeefi ja luuletuse *Kui tume veel kauaks ka sinu maa.*

*

Aastail 1893—1895 ilmunud raamatute tõttu sai J. Liiv tuntuks kõigepealt jutukirjanikuna; tema **varasema loominguperioodi** põhiosa moodustabki

proosalooming.

Varasema luule laadist

Kirjanduslikku tegevust alustas Liiv siiski luulekatsetustega ajakirjanduses. Kirjanik oli üles kasvanud rahvusliku liikumise aja ideede ja romantilise luule vahetu mõju all; ühtlasi luges ta saksa luulet, eriti H. Heinet. Seesugune vaimne atmosfäär kujundas varasemate värsside idealistlik-romantilise laadi; nende hulgas on valdav

armastus- ja mõtteluule; leidub ka intiimseid pihtimusi ja hingevalu avaldusi. Kunstiliselt väärtuselt on varased luuletused väheütlevad. Nende ained ja pildistik on lähedased 1880—1890-ndail aastail lokanud jäljendavale luulestiilile. Pealegi on Liivi sõnastus sageli konarlik ning ebatäpne. Ainult üksikjuhtudel õnnestub tal terves luuletuses rahuldavat taset välja pidada. Tartu perioodil muutus luuletaja värss sujuvamaks, traagilis-romantilist maneeri asendas sageli humoristlik ainele lähenemine. Nüüdki sõnastab Liiv eleegilisi tundmusi, kuid juba kõrgemal kunstilisel tasemel (*Arm tuli...*, *Varakult* jt.).

Realistliku elukujutuse poole

Loominguliste kogemuste kasvades soodustas Liivi kunstimeisterlikkuse tõusu ka kirjanduslike tõekspidamiste muutumine. Algul oli Liiv järel-

romantilise kirjanduse kammitsais, mistõttu ta kritiseeris teravalt Vilde loomingut, kes juba 80-ndail aastail suundus stiihiliselt realismi poole. Töötades *Oleviku* juures, mis tutvustas Zola'd, Sudermanni jt. uuemaid realiste, võttis Liiv omaks elu tõepärase kujutamise põhimõtte ja hakkas irooniliselt suhtuma elukaugesse romantikasse. Vestes *Esimesed kirjaniku tundmused* seab Liiv oma *Varju* argiolustiku ja hallikuuelised tegelased vastu pseudoromantikast rikutud maitsele.

Lühiproosa

Elule lähenemine kajastub ka Liivi esimese loominguperioodi proosas. Tema varasemates ajalehejuttudes valitseb veel väikekodanlik mentaliteet, puuduvad avaramad humanistlikud ideaalid. Selle naljatlev-magusas toonis kirjutatud lugemismaterjali sündmustik keerleb sageli armastuse ning abielu ümber, jõudes pärast tühiste takistuste ületamist õnneliku lõpplahenduseni. Seda laadi jutukesi on Liiv loonud või võõrastel eeskujudel mugandanud ka 1890-ndate aastate alguses. Kuid uue joonena ilmub nüüd kirjaniku jutuloomingusse igapäevane inimene, kelle saatust kaasaelamisega kujutatakse. Sellise realistliku külajutu poole näitab teed juba *Pahased naabrid*, samuti kodavere murrakus kirjutatud naljandid *Pildikene Peipsi rannalt* ja *Juak*. Rahvaelu parimateks kujutusteks on jutud *Muldmäe Mats* (1890), *Peipsi peal* (1893) ja *Igapäevane lugu* (1893). Kõrvuti jutuga *Peipsi peal* on eesti proosa raudvarasse läinud visand *Igapäevane lugu* — realistlik elupilt maanaise raskest elust. Liiv oskab siin kõige napimate vahenditega lugejale lähedale tuua Punasoo Mari ohvriterohke saatuse, tema töökuse, elujõu ja visaduse.

Peipsi peal ja *Igapäevane lugu* nägid trükimusta Liivi esimeses raamatus *Kümme lugu* (1893), mis leidis kriitikas sooja vastuvõtu. Et kirjanik oli raamatusse mahutanud ka oma varasemaid ajalehejutte, annab see teos teatava ülevaate Liivi lühiproosast.

Jutustus «Vari»

Lühijuttudega võrreldes tähendas **«Varju»** (1894) juurde asumine tunduvalt nõudlikuma loomingulise ülesande püstitamist. Pealegi polnud tegu kaasaja kujutamisega; autor asus käsitlema XIX sajandi teise veerandi, nn. «teoorjuse»-aja elu, mille kohta tal puudusid isiklikud tähele-

TARTU ÜLIK...

panekud. Aine ammutas ta peamiselt kodukandi rahvalt kuuldud mälestustest. Jutustuses on äratuntavad mitmed Alatskivi kohad. Kuigi *Vari* lähtub Kukulinna (tegelikkuses: Kitselinna) vaesteküla üksikasjalikust kirjeldusest, pole põhieesmärgiks miljöö maalimine: autori tähelepanu on koondunud peategelasele Villule, kelle unistajaloomuses ja igatsustes on palju autobiograafilist. Teose ideeline paatos on siiski sotsiaalse suunaga: peategelase püüdluste luhtumine ning vaimne kokkuvarisemine on tingitud feodaalsest rõhumisest, reaktsioonilise aadli vaenust «alaväärtuslike» talupoegade vastu. Nende ebainimlike suhete sümboliks on teoses vari, mida tõlgendatakse nii seisusevaheliste vastuolude kui ka rahva vaimupimeduse mõttes. *Varju* humanistlike ideaalide teenistuses on ka progressiivse aadli esindajad ja jutustuse utopistlik-idülliline lõpplahendus, kuid konkreetse elulise aluse puudumise tõttu jäävad need taotlused ebaveenvaiks. Seevastu kisuvad lugejat kaasa rahvaelu pildid, eriti aga autorile südamelähedase peategelase traagiline saatus, milles kehastub püüdlus õnnelikuma elu poole.

Nagu näitab Kukulinna üksikasjalik kirjeldus, asus kirjanik töö juurde realistliku teose loomise kavatsusega. Tervikuna pole aga jutustus oma meetodilt kaugeltki ühtlane. Peale idealiseeritud tegelaste esineb ka otseseid romantilisi lehekülgi. Villu elutraagika kõrval on mõndagi kõrvaltegelast valgustatud humoristlikult. Jutustus on tihedam algupoolel, kuna lõpposas on märgata kiirustavat ülelibisemist. *Vari* on kirjutatud emotsionaalses rahvalikus keeles, mis paelub lugejat mitte ainult jutustavates osades, vaid ka kirjeldustes. Selle J. Liivi peateose populaarsus on võrreldav Bornhöhe *Tasujaga*.

«Käkimäe kägu»

Veel enne *Varju* jõudis lugejate kätte kirjaniku teine pikem jutustus **«Käkimäe kägu»** (1893). Kuigi teos on kaasajateemaline, seovad teda *Varjuga* mitmed niidid. Ilmselt jäi eelmise jutustuse kirjutamisel elulist materjali üle, mida kirjanik püüdis kasutada uues teoses.

Ka *Käkimäe käos* on peategelaseks vaesteküla laps, rõõmsameelne karjane Hans Remmelgas, kes võetakse tallu ja hiljem mõisasse, kus tema õnnelootused hävivad Palupera tühise noorhärra süü tõttu. Hans Remmelgas

pole Villu-taoline unistaja, vaid hoopis lihtsakoelisem maapoiss. Ka aadlit on kujutatud elulähedasemalt, kuid samal ajal puudub jutustuses autori kirglik hukkamõist mõisa suhtes. Selle asemel on kasutatud vestelist esitusviisi. Kui maha arvata karjaseelu värvikas kujutus, on nii sotsiaalse olustiku kui ka tegelaste hingeelu jälgimine *Käkimäe käos* suhteliselt pinnaline. Seda põhjustab ka valitud raamjutustuse vorm: faabula edasiandjaks on mõisa maamõõtja, kes registreerib peamiselt sündmuste välist käiku.

«Nõia tütar»

Viimases ulatuslikumas jutustuses **«Nõia tütar»** (1895) piirdus Liiv külaelu vaatlemisega, nagu varem *Pahastes naabrites*. Teos on suunatud ebausu ja kadeduse vastu, käsitledes sedasama teemat, mida mõni aasta varem ilmunud Kitzbergi jutustus *Libahuntki*.

Nagu teisteski rahvuslikes jutustustes, on kirjanik ka *Nõia tütres* alandatute ja solvatute poolel, mõistes hukka peategelase — Aia talu kasutütre Leena — tagakiusamise. *Nõia tütres* on Liivi realistlik elukujutus tihenenud. Ta näeb külaühiskonda diferentseeritult, tegelased mõtlevad ja toimivad oma sotsiaalsele asendile vastavalt. Iseloomulik on jõukate peretütarde aktiivsus Leena-vastase laimu sepitsemisel. Ka jutustuse kõige ilmekam kuju — küla keelekandja Plärälärä Leenu — seab oma suu selle järgi, kuidas talle toidupoolist põlle langeb. *Nõia tütres* on süvenenud tegelaste psüühilise elu kujutamine, eriti Leena puhul. Eelnenud pikemate jutustustega võrreldes on *Nõia tütar* ka kompositsiooniliselt tihedam. Sündmustik areneb esimesest lausest peale hoogsalt. Sõnastus on ühtlaselt elav ja rahvapärane, kohati rütmiline. Suure dialoogisisalduse tõttu on *Nõia tütar* leidnud varakult dramatiseerimist. Jutustuse peaintriig laheneb õnnelikult: nõiakahtlustuste eest linna põgenenud Leena pöördub Aiale tagasi ning abiellub oma kasuvenna Mihkliga.

Nõia tütar on küll kunstiliselt ühtlasem, kuid olustikulise laadi tõttu puudub tal *Varjule* iseloomulik ideearenduse kaasakiskuvus, mistõttu ta pole ka nii populaarseks saanud.

Miniatuurid

Nõia tütar jäi Liivi viimaseks ulatuslikumaks jutustuseks. Alanud haigus ei võimaldanud enam pikemaajalist loomingulist keskendumist. Sellest hoolimata on kirjanik ka pärast 1894. aastat oma mõtteid ja elamusi proosavormiks sõnastanud. Ilukirjanduse alal lõi Liiv lühikesi laaste (miniatuure), millest teatav osa ilmus 1910. a. pealkirja all *Elu sügavusest*. Liivi laastud annavad materjali kirjaniku maailmavaate ja lüürika mõistmiseks. Mõneski miniatuuris saame andmeid luuletaja nooruse ja hilisema elu kohta (*Hiiglane, Ilus suvepäev oli* jt.). Liiv mõtleb heldimusega tagasi

rahvusliku liikumise aja vaimustatud tööle, vastandades seda sajandilõpu venestusaastate väljavaatetusele. Teises laastude rühmas käsitleb kirjanik allegoorilises vormis mitmesuguseid eetika küsimusi. Neis ei puudu ka ühiskonna arvustus; kritiseeritakse näiteks «kuldse kesktee» eelistamist, mis hävitab noortes tungi kõrgete ideaalide poole (*Nõunik, Keskmine*); eriti hinnatakse töö tähtsust inimelus (*Töö*).

Esituslaadilt on Liivi laastud osalt arutlevad, enamasti aga kehastatakse ideesisu kujudes ja sündmustes. Üksikuid neist iseloomustab üldistusjõud ning viimistletud kunstiline vorm, teised on aga katkendlikud visandid.

Prosaistina on Liivil märkimisväärne koht realistliku meetodi võiduleviimisel eesti kirjanduses. Tema paremad jutud ja jutustused kuuluvad eesti proosa raudvarasse. Kuigi Liiv ei võtnud osa ühiskonnakriitilise suuna rajamisest 1890-ndate aastate teisel poolel, andis ta oma lühiproosaga eeskuju realistide teisele põlvkonnale (A. H. Tammsaare, J. Mändmets jt.).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Lugege õpiku lisast läbi luuletus «Emale». Milliseid autobiograafilisi aineid luuletaja on kasutanud? Meenutage teist tuntud luuletust, mis käsitleb emaarmastuse motiivi. Leidke stroofid, milles luuletaja seob omaenda vaesuse ja raske saatuse oma rahva hädapõlvega.*
2. *Lugege õpiku lisast läbi luuletus «Varakult». Kuidas selles peegeldub Liivi luuletajasaatus?*
3. *Millised oma aja maaelu iseloomulikud jooned on leidnud kajastamist J. Liivi rahvalikes lühijuttudes?*
4. *Nimetage humoristlikke tegelasi ja olukordi Liivi a) lühijuttudes, b) jutustustes.*
5. *Määrake «Varju» sündmustiku ajalised piirid, toetudes 9. peatükis leiduvale märkusele: «praegu kirjutatakse 1850».*
6. *Iseloomustage «Varju» ideestiku tugevaid ja nõrku külgi.*
7. *Rühmitage maailmavaate seisukohalt «Varju» aadlikest tegelased. Meenutage ajaloost, mis*

oli XIX sajandi keskpaiga agraarreformide põhjuseks.

8. *Leidke kohad, kus Liiv räägib sümboolses mõttes varjust. Kuidas rakendatakse varjukujutelma Villu suhtes? Mis seoses on sellega jutu lõpplause?*
9. *Millised kokkulangevad jooned esinevad Villu ja kirjaniku saatuses?*
10. *Nimetage «Varju» ilmekaid kõrvaltegelasi rahva hulgast ning jälgige, kuidas kirjanik neid iseloomustab.*
11. *Tooge näiteid rahvaluule-ainete kasutamise kohta Liivi proosas, eriti «Varjus».*
12. *Võrrelge saunakirjeldust J. Liivi «Varjus» ja Ed. Vilde romaanis «Külmale maale».*
13. *Kas «Varju» 6. peatüki alguses toodud kirjeldus on lähemal realistlikule või romantilisele kujutusviisile? Põhjendage oma arvamust.*
14. *Milles peitub «Varju» kaasakiskuvus? Kas jutustus suudab haarata tänapäeva ja tuleviku noori?*
15. *Leidke «Varju» ja «Käkimäe käo» ühiseid ja erinevaid jooni.*
16. *Iseloomustage Aia Mihkli ja tema vanemate mõtteviisi ning osa Leena saatuse kujunemisel.*

Haigusest hoolimata oli Juhan Liiv ajuti töövõimeline ja lõi kaasasündinud talendile ning eelnevatele kogemustele toetudes kõrgeväärtuslikku lüürikat. Tema loomingu **teise perioodi** valdava ja väärtusliku osa moodustabki

luule.

Liivi luuletaja-isikust ja luulepärandist

Esialgu jäi luule valdavas enamuses käsikirja. Pärast kontaktisaamist kirjanduslike ringkondadega hakkasid mõned tema värsid ka trükki pääsema. Esimesena ilmus 1903. a. lõpul luuletus *Nõmm* (hilisema pealkirjaga *Sügis*). Liivi eluajal avaldati üle saja laulu, kaasa arvatud ka *Luuletustes* (1909, 1910) ilmunud värsid. Avaldatud palad moodustavad siiski väiksema osa Liivi luuleloomingust. Pealegi põletas ja ilmselt ka kaotas ringirändav luuletaja oma käsikirju, mistõttu teatav hulk tema luuletusi on kaduma läinud.

Teiselt poolt sisaldavad säilinud lauluvihikud, mis pärinevad kirjaniku viimasest 10—15 eluaastast, ka niisuguseid katsetusi, milles haige luuletaja pole oma mõtetele ega tundmustele suutnud arvestatavat kunstilist väljendust leida. Käsikirjadest nähtub, et Liiv on oma luuletusi korduvalt ümber töötanud. Haiguse ning esteetilise otsustusvõime ebastabiilsuse tõttu on aga parandused vahel varasemast redaktsioonist nõrgemad; samuti võivad ühes ja samas luuletuses esineda väga erineva kunstilise tasemega salmid.

Mõistagi ei saa Liivilt teisel loominguperioodil oodata kindlat esteetiliste vaadete süsteemi. Ometi on ta oma suhtumist luulesse ja kaasaegsesse kirjandusse sõnastada püüdnud. Tema kunstipõhimõtteks on e l u t õ e t r u u kujutamine, elu ja looduse piltlik edasiandmine humanismiideaalide valguses. Kirjanik vaidleb naturalistliku hingeelukujutuse ja müstilise loodusekäsituse vastu ning kritiseerib ka mõningate nooremate luuletajate raskepärast sõnastust. Nendest põhimõtetest on Liiv püüdnud lähtuda ka oma tolleaegses kirjanduslikus tegevuses.

Liivi hilisem luule on küll põhiliselt lüüriline, kuid mitmes tema luuletuses kohtame ka süžee elemente (*Kerjaja, Juhtumine, Rändaja*), nagu oli iseloomulik selle perioodi teistelegi poeetidele (vrd. J. Tamme lühikesed lugulaulud). Samuti on Liivil saavutusi sententsi ehk mõttesalmi vormis, mis oli XIX sajandi lõpul populaarne. Tema mõttesalmid omandavad mõnigi kord epigrammile omase ühiskonnakriitilise teravuse.

Liivi värsitoodangu süstematiseerimist raskendab asjaolu, et autor pole seda jaganud eri kogudesse, sageli ei tea me ka luuletuste täpseid loomisaegu. Temaatiliselt leiame Liivil loodus-, armastus- ja isamaaluulet, ühiskonnakriitilisi luuletusi, elu- ja kunstinähtuste üle arutlevat mõtteluulet ja oma raskest saatusest inspireeritud autobiograafilisi eleegiaid. Mõnikord pole sellise jaotuse piirid selged: näiteks võib loodusluuletus lõppeda patriootilise, filosoofilise või autobiograafilise puändiga; ühiskondliku temaatikaga on tihedasti seotud mõtteluule.

Looduslüürika

Teisel loominguperioodil kõige rohkem viljeldud liigiks on **looduslüürika,** mis kuulub ka kvaliteedilt eesti loodusluule paremikku. J. Liiv on andnud pilte Eesti loodusest, täpsemalt — oma kodukoha Alatskivi maastikest. Vahetu keskkonda süvenemise tõttu pole Liivi maastikupildid loodusmotiivide kuivaks loetluseks jäänud; kirjanik tunnetab looduse elurütmi ning aastaaegade iseloomulikku ilu; ta luuletused räägivad sügava tundeeluga inimese kiindumusest loodusesse ja looduse äratavast mõjust inimesele.

Kevadeluuletusi

Omapärase liigi J. Liivi loodusluules moodustavad kevadeainelised luuletused (*Tume vaikus karjametsas, Tulen, tulen!, Mis ju vahib vainu pealta, Kevade lähenemine* jt.), kus tabatakse kevade eelaimusi ja tulekut. Endelisi ootusmeeleolusid kuulutavad märtsilooduse pildid oma kargete õhtute, sumeda öö, vaikuses hauduva hommiku, poriste teede ning puudelt langeva lobjakaga. Aga kui talveriiv kord on eest murtud, puhkeb kõikjal vabanemisrõõm, algab looduse pillerkaar, — noor kevade kihutab läbi väljade ja metsade (*Noor kevade meilt läbi sõitis*).

«Üks suvepäev»

Kõik see, mis kevadel vallale püüdis, saavutab täie eluhoo suvel (*Üks suvepäev, Suine tuul, Ruk-*

kivihud rehe all jt.). Poeetilise läbilõike suvepäevast annab mitmeosaline luuletus *Üks suvepäev.* Kompositsioonilt koosneb tsükkel viiest luuletusest, mis on pühendatud päeva eri osadele. Detailirikkalt on välja joonistatud *Päikese tõus* ja *Hommik.* Luuletustsükli elamuslikule sisule on leitud õnnestunud väljendusvahendid: tunderõhulised hüüd- ja küsilaused, kordused, võrdlused, personifikatsioonid ja metafoorid. Puhteaja ja hommiku heliderikkust annab hästi edasi laialt kasutatud onomatopöa. Kõrvuti kõlajäljendusega on rikkalik ka valgusefekte märkiv sõnavara. Romantiliselt eredate kujundite kõrval annavad kirjeldusele realistlikku täpsust ja värskust niisugused tol ajal luule jaoks «proosalised» mõisted, nagu *kaalikas, porgand, sõnnik* jt. Olemasolevatel andmetel on luuletus loodud 1896. aastal. Sellisena kujutab *Üks suvepäev* omapärast paralleeli samal ajal ilmunud Ed. Vilde romaanile *Külmale maale.*

Sügise motiive

Palju on Liiv luuletanud sügisest. Juba 1891. aastal ütles kirjanik: «Ilus septembri-ilm on mulle alati kõige armsam olnud.» Oma iseloomult jagunevad Liivi sügisluuletused kahte rühma. Ühed nendest *(Pühapäeva hommik, Sügisene kodu, Sööt, Sügispäike* jt.) on meeleolult optimistlikud, näidates sügismaastikke veel rõõmsailmeliste ning päikesepaistelistena. Sügisluuletuste teises rühmas (*Tuul rabistab lehti maha!, Pilved sõudvad, kasekohin, Sügisene rand* jt.) on valdav nukrusmeeleolu. Üheks paremaks selleteemaliseks luuletuseks on *Sügis,* mis lihtsate, ent mõjuvate kujunditega tekitab erilise tundeelevuse.

Luuletused talvest (*Talv, Talveöö, Talveõhtul, Külm, Tuisk* jt.) maalivad Eesti talvemaastikku selle iseloomulikes joontes. Selle rühma iseloomulikke luuletusi on *Talv* oma malbe põhitooniga. Hoopis teiselaadilise meeleolu loob *Tuisk.* Luuletus *Külm* on kontuurierk maaling metsast pakasel talvehommikul. Luuletaja läbitungiva pilgu all elustub looduse näiline surmavaikus, sünnib puhaste piirjoontega pilt, mis on pinevil nägemis- ja kuulmismeele tajudest.

Sügava kaasaelamisega kirjeldab Liiv loomariigi, eriti lindude elu talvekülmas. Luuletuses *Talvine tihane* on talvepilt ühendatud luuletaja mõtisklusega.

Kunstiliselt väljatöötuselt kuuluvad loodusluuletused Liivi parimate ning viimistletumate laulude hulka.

Isamaalüürika

J. Liivi patriootilised luuletused tähistavad uut tõusu eesti isamaaluule arengus. Tema laulude põhitooni määrasid muutunud ajaloolised olud ning luuletaja vahetu kaasaelamine isamaa hädadele. Langes ju Liivi maailmavaateline ning kirjanduslik kujunemine 1880—1890-ndate aastate reaktsiooniaega, mis oli eriti raske Venemaa väikerahvastele. Järgneval imperialismiperioodil omandas rahva rõhumine veelgi laiema ulatuse, kuigi Baltikumis venestussurve hakkas lõtvuma.

Haige luuletaja suhtumine isamaasse on niivõrd vahetu, et ta samastab oma saatuse selle raske olukorraga, elab nagu ühte elu oma sünnimaaga, mille kannatused on ka luuletaja isiklikud piinad (*Isamaale*). Nii kujuneb Liivi isamaalüürika sügavatundeliseks pihtimuseks, kus traagilised noodid vahelduvad tulevikku pööratud lootustega. Seejuures tunduvad nii luuletaja ahastused kui ka väljapääsuotsingud siiratena ning mõjuvad luuletuste vormilisest heitlikkusest hoolimata sugestiivsetena.

Juba Liivi lüürika isamaapilt erineb tunduvalt eelnevate aastakümnete käsitusest: kirjanik ei laula mingist ebamaisest Kunglast, mis oma lapsi hellalt kätel kannab, vaid realistlikult tajutud Eestimaast, kus autor näeb ennekõike lagunenud majakesi, ilmetuid väljasid, võsa, kiviaunu, vaimuelu suikumist (*Eile nägin ma Eestimaad!*).

See isamaa on Liivile püha, on tema ülim õnn (*Mis meil kaunis, mis meil kallis).* Luuletajal ei ole maad ega maja, pole nagu mingit põhjust rõõmustamiseks, kuid kodumaa loodus, eesti laul — need elustavad, annavad elu-usku ja rõõmu *(Mina ei tea, kust ma rõõmu võtan?).*

Kirjanik on teadlik oma armastuse erakordsest sügavusest ning tundeväärtusest. Luuletuses *Mitte igaühele* rõhutab ta, et kõigil pole õnne *armastada palavalt /isamaad,/ kannatada temaga.*

Ainulaadselt kirgliku lennukuse omandab Liivi mõttekujutus siis, kui tema meeli vaevab oma *valude isamaa* häda *(Sinuga ja sinuta)*:

Isamaa!
Sinuga olen õnnetu ma,
õnnetum ilma sinuta!

Tsaristliku surve alla painutatud isamaad näeb luuletaja valupilvedest kaetuna, võrdleb teda tormis võitleva laevaga, kisendava lõukoeraga, uinuva Kalevipojaga (*Kadumata, Kas olete näinud?, Sa oled kui* — jt.).

Selles olukorras püüab luuletaja oma suikuvaid kaasmaalasi hädaohu suuruse mõistmisele ning ühisele võitlusele kutsuda. Oma õnnetu rahva ühendamiseks astub kirjanik tuliselt välja laulus *Ma lillesideme võtaks.* Teine sellelaadiline luuletus *Ta lendab mesipuu poole* kujutab tundesügavates toonides tõelise patrioodi truudust oma kodumaale ka selle rasketel aegadel. Vaadeldav luuletus iseloomustab Liivi oskust anda oma poeetilisele ideele konkreetne piltlik vorm, mis on laetud kaasakiskuva emotsionaalse sisuga.

Liivi hilisemas loomingus kerkib korduvalt esile eesti rahva hävinemise kartus. See annab tema isamaaluulele kohati pessimistliku kõrvaltooni, mis ei vastanud täiesti eesti rahva arengu väljavaadetele XX sajandil. Ometi ei tähenda see, nagu oleks Liiv langenud täielikku lootusetusse. Vastupidi — ta mõte otsib innukalt vastuvõetavamaid eluvorme. Sellest on sündinud mitmeid tulevikku suunatud luuletusi, milles tuleb ilmsiks kirjaniku nägemuslik fantaasia. Mõistes hukka rahvaste rõhumise ja hävitamise, unistab ta Venemaa rahvaste sõbralikust kooselust, usub, et eestlased saavad kunagi vabaks, näeb tuleviku-Eestit rikka, õnneliku maana (*Küsimine, Kas ma Eestit unes nägin?, Kas näitad?*).

Usku paremasse tulevikku sisendab ka Liivi luuletus *Kui tume veel kauaks ka sinu maa,* milles on tegu omapärase poeetilise testamendiga, luuletusega, milles kirjanik teeb kokkuvõtteid oma loomingulise tegevuse kohta ning selgitab selle eesmärke. Ühtlasi on *Kui tume veel kauaks ka sinu maa* patrioötiline luuletus, sest Liiv seob oma loomingu eesmärgid rahva parema tulevikuga. Vaadeldav luuletus on loodud 1894. aastal. Seega on luuletaja juba varakult väljendanud oma loomingu demokraatlikku, rahvalikku põhisuunda, on pühendanud oma muusa isamaa õnne heaks. Luuletus koosneb ainult ühest lauseperi-

oodist, mis suudab sinna põimitud troopide abil anda ilmekalt edasi kirjaniku mõtet; valdavalt daktüliline rütm nagu kehastaks aja voolamist pikkades perioodides.

Ühiskonnakriitilised motiivid

Patriootiliste tundmuste kõrval on Liiv oma luules käsitlenud ka teisi kaasaja ühiskonna valusaid küsimusi. Enamasti käib sellega kaasas küllalt terav sotsiaalsete pahede hukkamõist. Oma hinnangutes lähtub luuletaja rikkuse ja vaesuse vastuolu valusast tunnetamisest, milles peegeldub ebavõrdsuse kasvamine XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse ühiskonnas. Elu vaeslaste kaitseks välja astudes mõistab luuletaja hukka rahahimu, omakasu tagaajamise, lipitsemise, kõrkuse ja südametuse (*Sugulased*, *Omakasu*, *Juhtumine* jt.).

Kapitalistliku elulaadi pahesid kritiseerides kasutab Liiv sageli koomika vahendeid — irooniat ja satiiri. Seda on tehtud ka luuletuses *Omakasu*. Luuletuse esimene pool on üles ehitatud ulatuslikule gradatsioonile, teises osas rakendatakse aga satiirilist dialoogi inimese parema mina ja personifitseeritud kasuhimu vahel.

Ühiskondliku elu küsimused on tähtsal kohal ka Liivi lühiluules, mis tema värsikogudes ühendatakse harilikult *Kildude* nimetuse all. Üldtuntud on epigramm *Kuub*. Tauniv on Liivi suhtumine koloniaalsesse rõhumisse.

Liivi kriitika rahamaailma aadressil sulab ühte tema enda kerjuslikust olukorrast sugenenud kibedate kogemustega. See on eriti märgatav epigrammides ja luuletustes, kus ta puudutab oma aja seltskonna ning kultuurielu pahesid.

Kõrkusele ja silmakirjatsemisele vastanduvad siirad suhted, lihtne ja seltsimehelik elulaad, mis valitsevad kehvikute ning tööinimeste keskel (*Kerjaja*). Pealkirjad, nagu *Sandipoisi laul*, *Mustlase tütar*, *Töömehe laul*, räägivad selget keelt kirjaniku sümpaatiast. Kõige tihedamini on Liiv seotud talurahva eluga (*Must lagi on meie toal*). Sooja, hingestatud pildi kehvikuperest ja seal valitsevast külalislahkusest annab jutustav luuletus *Rändaja*.

Autobiograafilised eleegiad

On võimalik, et luuletuses *Rändaja* väljendab kirjanik omaenese üksindustundmusi. Igal juhul leidub terve hulk laule, mille teemaks on juba sõnaselgelt kirjaniku enda traagiline saatus (*Helin*,

Kangas, *Minu luule*, *Mure* jt.). Need autobiograafilised eleegiad kujutavad kirjaniku loomingulise arengu katkemist, õhkuvad kannatustest, mida on toonud tervise ning eluplaanide purunemine. Luuletuses *Minu luule* võrdleb kirjanik oma loomingut pilvede poole tõusnud kotkaga, keda on tabanud küti nool ja kes oigab üksinda all pimedas tihnikus. Kirjaniku poole küünitab oma surmakätt üksindus, tema kaaslasteks on kurbus, lakkamatu rahutus. Liivile teeb haiget isegi talle osutatud austus (*Noor-Eestile*). Autobiograafiliselt on mõtestatud luuletus *Emale*. Emast on Liiv kirjutanud veel luuletuse *Üks suu*, mis väheste joontega tõstab lugeja kujutlusse maanaise-mullakese valulise näo ning poja hella tundmuse selle lihtsa inimese vastu.

Armastus- ja mõtteluule

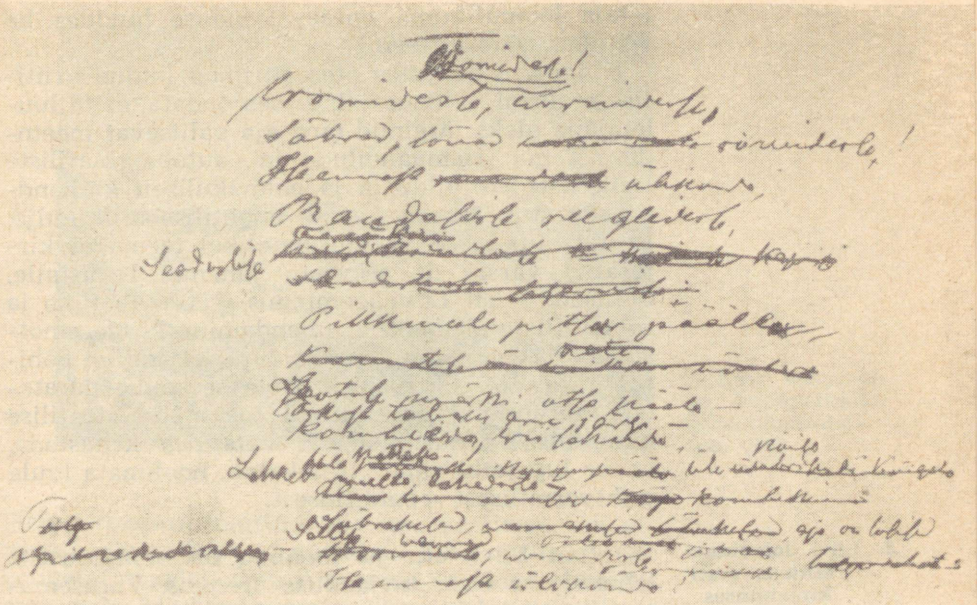
Nii tasemelt kui ka mahult on väiksema tähtsusega Liivi armastus- ja mõtteluule. Üks paremaid näiteid on *Üle vee*, milles kirjaniku igatsused ja elamused on leidnud mõjuva väljenduse. Kogu loomingulise tegevuse jooksul on Liiv sõnastanud oma mõtisklusi looduse, elu, ühiskonna ja kunsti kohta. Korduvalt puudutab ta oma mõtteluuletustes ja sententsides (mõttesalmides) kirjanduse ja kunsti olemust ning eesmärke. Luuletajalt nõuab Liiv elu täisverelist kujutamist, ilu ja valu peegeldamist (*Laulikutele*); ta rõhutab tundeküllase sisu primaati, astub välja kivinenud vormiskeemide vastu.

Lõppvaatlusi Liivi luuletajaisiksusest ja luule laadist

Liivi paremate luuletuste taga seisab kirgas ning intensiivne luuleelamus; tundub, et see valdab poeedi jäägitult ning keeb tema katkikäristatud hingest üles omapäraste, kordumatute kunstiteostena. Liiv annab välismaailma nähtustele isikupärase elutunde; pingelise elamuse tõttu on tema värsile tunnuslik mõtteline ja tundeline sisukus, sõnad on tihti sümboolse tähendusega.

Liivi hilisema luule värskust ning isikupärasust esile tõstes ei taheta öelda, nagu ei leiduks tema lauludes teatavat vanamoelisust ja viimistlematust, nagu ei esineks mõjuvate värsside kõrval ka väheütlevaid salme. Selle ebaühtluse põhjused on aga pikemata selged.

Liivi esteetiliste vahendite amplituud on küllalt lai — see ulatub pateetilisest üle traagilise kuni huumori ja satiirini välja. Liivi luule veetlus on kujundilises mõjukuses, mis tõestab oma-

korda Belinski väidet, et poeet mõtleb kujude ja piltide abil. Sealjuures ei muutu kujundid Liivil omaette eesmärgiks, vaid teenivad elamussisu võimalikult täielikumat edasiandmist. Liivi personifikatsioonid, võrdluste ahelad ja kõrvutamine kas sarnasuse või kontrasti alusel ulatuvad ajuti läbi kogu luuletuse. Ohtralt esineb mitmesuguseid kordusi, mis koos kõlakujunditega annavad värsile iseloomuliku musikaalsuse. See korvab ka kohatise lõppriimi puudumise või ebatäpsuse.

Liiv on üks eesti rahvuslikumaid ning rahvalikumaid kirjanikke. Tema loominguprotsess tundub mitmes suhtes lähenevat rahvalaulikute omale; side nii vanema kui ka uuema rahvalauluga ongi ilmne. Kohati leidub rahvalaulule väga lähedast vormi; enamasti on aga rakendatud üksikuid regivärsi stiilivõtteid. Värsimõõduks on peamiselt trohheus (sageli rõhuta eelsilbiga), mõnikord ka daktül. Sealjuures pole Liivi värss alati puhtalt silprõhuline — mõningatel juhtudel kasutab luu-

letaja loomulikuma eneseväljenduse huvides ka rõhulist värsisüsteemi.

Kuigi Liiv kirjutas oma parimad laulud kriitilise realismi valitsusajal, ei saa oodata, et ta luuletajana oleks järginud oma aja valitsevat meetodit. Tema isamaalaulude ja autobiograafiliste luuletuste ere pildistik ja palavikuliselt katkendlik sõnastus jätavad pigem romantilise stiili mulje. Loodusluuletused ja ühiskondlikel teemadel kirjutatud värsid on seevastu lähemal realismile. Sellisena leiab Liivi loomingus aset realistlike ja romantiliste elementide ühendamine kõrge emotsionaalsusega isikupäraseks luuleks, mille põhitunnuseks on lihtsus, siirus ja seesmine paratamatus. Luuletaja on suutnud oma eetilis-esteetilise mina niivõrd kaemuslikult värssides kehastada, et see lugejatki vahetult nakatab, hoolimata luule puhtvormilisest ebaühtlusest.

J. Liivi loomingu tähtsus eesti kirjanduses

Juhan Liivi elu ja looming on omapäraseks leheküljeks eesti kirjanduse arengus. Varasematest luuletajatest võiks teda võrrelda K. J. Petersoni ja L. Koidulaga. Kirjandusajalooliselt oli Liiv eesti realismiperioodi ettevalmistaja, kuid temast ei saanud järjekindlat kriitilist realisti. Oma hilisema loominguga kujunes Liiv üheks suurematest eesti luuleklassikutest.

Prosaistina leidis kirjanik tunnustamist juba esimeste raamatute ilmudes. Hoopis aeglasemalt saadi teadlikuks Liivi luuletajasuurusest. Et kirjaniku eluajal ainult väike osa tema lauludest lugejateni ulatus, tegid alles postuumsed väljaanded (*Luuletused* 1919, 1926; *Teosed* 1954) kirjaniku luuleloomingu paremiku trükis kättesaadavaks.

Liivi loomingu populariseerimisel on suured teened Fr. Tuglasel, kes aastail 1921—1935 andis välja tema *Kogutud teosed*, mis tutvustas laiemalt ka paljusid ajalehtedes ilmunud ning käsikirjades säilinud proosateoseid. Liivi elu ja loomingut lähendas lugejatele Tuglase põhjalik monograafia *Juhan Liiv* (1927).

Suurtes tiraažides on Liivi looming levinud nõukogude perioodil (*Valitud jutud* — 1945; *Teosed* — 1954, 1956; *Rukkivihud rehe all* — 1964). *Kooli Kirjavara* sarjas on ilmunud *Valik jutustusi* (1959) ja *Vari* (1966). Ühtlasi on Liivi värsse

J. Liivi venekeelse luulevalimiku kaaneillustratsioon, 1962

järjest rohkem tõlgitud teistesse keeltesse, nii et tema luule on leidnud austajaid juba niisugustelgi kaugetel maadel nagu Armeenia ja Jaapan. Sellisena pole Liivi loomingul ainult kirjanduslooline tähtsus, vaid selle paremik püsib kindlalt eesti elava klassika hulgas, võites samal ajal endale pinda ka rahvusvahelises ulatuses.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Meenutage J. Liivi luuletusi, mida olete õppinud 8-klassilises koolis. Milliseid neist võite esitada peast? Millised eriti meeldisid?*
2. *Millised põhiteemad J. Liivi luules on esindatud? Kuidas Liivi looduslüürika on seotud luuletaja isiku ja tema saatusega? Kes teistest eesti kirjanikest on kodupaiga loodust poeetiliselt elustanud? Lugege õpiku lisast läbi luuletus «Üks suvepäev». Millisel põhimõttel on luuletus üles ehitatud? Leidke kujundeid, mis rõhutavad päikesetõusu ilu, ülevust ja sellest nakatatud meeleolu («Päikese tõus»). Jälgige personifikatsiooni erilist osa. Milliste lausekujundite esinemist märkate? Millist meeleolu sisendab tsükli esimene osa?*

   Leidke kujundeid, mis ilmestavad hommikust looduspilti («Hommik»). Leidke erinevaid valgusefekte märkivaid väljendeid.

Leidke luuletusest töömotiivid. Millistes värssides on töö kujutus eriti ilmekas? Jälgige sõnavara kasutamist ühenduses töö kujutamisega.

Leidke luuletusest onomatopoeetilisi väljendeid. Mis otstarve neil on?

Õpikus on öeldud: «Luuletustsükli elamuslikule sisule on leitud õnnestunud väljendusvahendid: tunderõhulised hüüd- ja küsilaused, kordused, võrdlused, personifikatsioonid ja metafoorid.» Tõestage öeldut näidetega luuletusest. Võrrelge luuletuse algust ja lõppu. Mille poolest see on sümboolne? Põhjendage, et luuletuses pääseb mõjule realistlik elutunne.

3. *Nimetage Liivilt optimistliku põhitooniga sügiseluuletusi. Leidke neist kujundeid, mis rõhutavad sügismaastiku iseloomulikke detaile ja ilu. Milliseid nukratoonilisi Liivi sügiseluuletusi tunnete? Kuidas on meeleolu edasi antud? Meenutage varem õpitud luuletust «Sügis». Esitage see peast. Millega seletate luuletuse erakordset mõju? Millise meeleolu luuletus loob?*
4. *Lugege õpiku lisast läbi luuletus «Talv». Jälgige detaile ja kujundeid, mis ilmestavad talvist loodust. Mida rõhutab üksiku pedaku kujund luuletuse teises osas? Milline on luuletuse põhimeeleolu?*
5. *Õppige pähe luuletus «Külm». Jälgige kujutusvahendite rakendamist ühe mulje süvendamiseks. Loetlege kuulmis- ja nägemismeele muljeid. Võrrelge seda luuletust põhimeeleolu poolest «Talvega».*
6. *Millise meeleolu loob «Tuisk»? Jälgige luuletaja tundeilma ühtesulamist looduspildiga. Millise meeleolu luuletus teis tekitab? Meenutage luuletust «Talvine tihane». Jälgige tihasepaari poeetilist kirjeldust. Kuidas mõista viimast stroofi?*
7. *Meenutage eesti varasemate kirjanike looduslüürikat ning võrrelge seda Liivi lauludega.*
8. *Nimetage isamaalüürika viljelejaid enne Liivi ja võrrelge nende luulelaadi J. Liivi luuletustega.*
9. *Õppige pähe luuletus «Kui tume veel kauaks ka sinu maa». Millistes tooni-*

des kujutab Liiv rahva olukorda 1. stroofis? Milliseid aegu ta silmas peab? Kuidas mõista värsse: «ja sinu mõte ja sinu meel / kord tuksub su rahva rinnast»? Millise meeleoluga luuletus lõpeb? Leidke kujundeid, mis seda väljendavad. Mida iseäralikku täheldate luuletuse ülesehituses? Analüüsige luuletuse värsimõõtu. Milles seisneb vahe silpr̃ohulise ja r̃ohulise värsisüsteemi vahel?

10. *Mis alusel võrdleb Liiv rahvast taru poole lendavate mesilastega («Ta lendab mesipuu poole»)? Leidke ning esitage luuletuses esinevaid luulekujundeid. Leidke põhikujund luuletuses «Ma lillesideme võtaks». Põhjendage selle mõjukust.*
11. *Nimetage ühiskonnakriitilisi motiive Liivi luules ja vastavaid luuletusi. Jälgige luuletuse «Omakasu» ülesehitust. Mis selles on iseloomulikku? Milliseid elunähtusi on käsitletud «Kildudes»? Mis alusel kuulub ühiskonnakriitilisse luulesse «Must lagi on meie toal»? Jälgige poeetilisi vahendeid mõtte edasiandmisel.*
12. *Tooge näiteid koomilise kohta Liivi luules. Millisel kujul (huumor, iroonia, satiir) see ühel või teisel juhul esineb? Jälgige eri liiki korduste esinemist. Püüdke mõista nende kunstilist eesmärki. Jälgige riimi kasutamist Liivi luules. Millised vahendid korvavad riimi puudumist ja ebatäielikkust? Tooge näiteid.*

    Millised on Liivi luule eripära kõige iseloomulikumad jooned?
13. *Lugege läbi G. Suitsu luuletus «Käkimäe kägu». Milliseid jooni Liivi poeedisaatusest on toonitatud? Kuidas mõista stroofi:*

Unustanud käo on koguni
need, kellel' korra ta kukkus.
Kas siis kõik tänugi täiesti
kukkuja vastu hukkus?

Kuidas me kaasajal Liivi hindame? Mis tema luules püsivalt edasi elab? Tooge näiteid Liivi luulepärandi austamise ja edasielamise kohta.

14. *Kas Teile meeldib Liivi luule? Milles Teie arvates peitub selle võlu? Koostage kirjand — «Mis mind paelub Juhan Liivi luules».*

Eduard Vilde

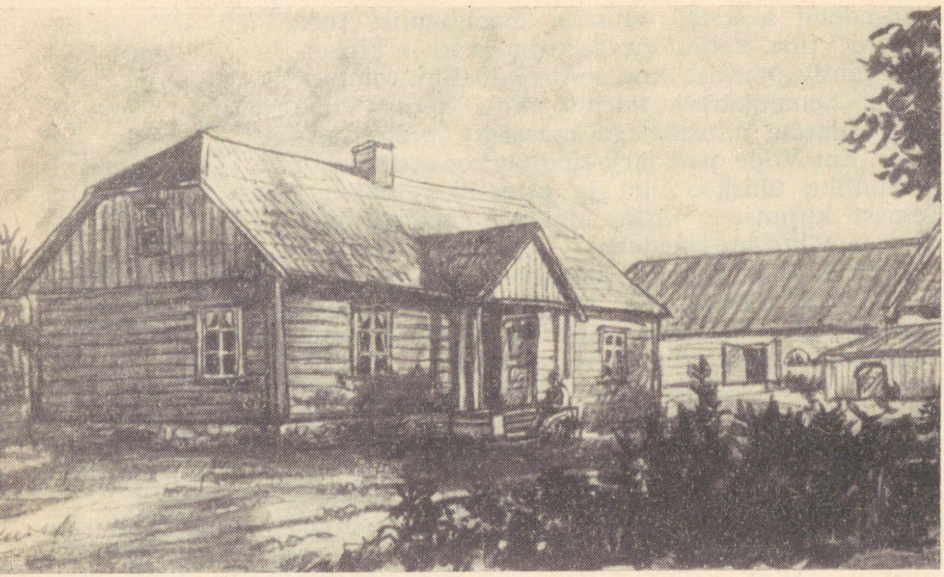
80-ndatel aastatel alustas loomingulist teed Eduard Vilde, kellest peagi kujunes meie kirjanduse juhtiv prosaist ning eesti realistliku romaani rajaja. Loomupärase talendi tõttu tõusis Vilde juba esimeste jutustustega kaasaegse proosa esirinda. Ent Vilde otsis järjekindlalt kontakti ajastu eesrindliku ühiskondliku ja esteetilise mõttega. Temast kujunes kriitilise realismi meetodi pioneer ja tähtsaim esindaja.

Eduard Vilde looming jaguneb kolme perioodi. Esimese perioodi teostes on kergesisulistesse ajaviite- ja naljajuttudesse põimunud realistlikud sugemed. Teine periood algas 90-ndate aastate keskel, millal kirjanik jõudis kriitilise realismini, ja lõppes ajaloolise triloogia viimase osa *Prohvet Maltsveti* ilmumisega 1908. aastal. Paguluses algas Vilde kolmas loomingu periood, mida iseloomustab psühholoogilise kandvuse süvenemine realismis. Vilde kirjanduslik looming on ulatuslik ja tema paremad teosed kuuluvad maailmakirjanduse tasemega kunstiloomingu hulka.

Lapsepõlv ja haridustee

Eduard Vilde sündis 4. märtsil 1865. aastal Virumaal Pudivere mõisas (Rakvere rajoonis) kupja perekonnas. Varsti pärast poja sündi asus perekond Muuga mõisa, kus kirjaniku isa leidis aidamehe tulutoovama teenistuskoha. Kümneaastase poisina saadeti Eduard Tallinna kooli. Lõpetanud õpingud elementaarkoolis, siirdus ta 1878. aastal kolmeklassilisse kreiskooli, kust lahkus 1882. aasta kevadel kursust lõpetamata. Sellega lõppeski tulevase kirjaniku hariduskäik, mille väärtuslikuks tulemuseks oli saksa keele täielik omandamine.

Koolipäevil hakkas kujunema noore Vilde maailmavaade. *Kalevipoja,* Koidula luule ja *Sakala* lugemine äratas poisis rahvusliku teadvuse. Seda süvendas kreiskoolis valitsev saksameelsus ja halvustav suhtumine eestlastesse. Samal ajal hakkas nooruk kahtlema ka usulistes tõekspidamistes. Koolist lahkudes polnud ta küll veel ateist, aga suhtus religioonisse skeptiliselt. Vilde koolieast pälvib märkimist suur teatrihuvi. Linnateatri etendustelt saadud elamusi hindas kirjanik hiljem kõrgemateks samal ajal lugemise varal omandatuist.

Muuga «alttuba».

Esimesed suleproovid

1882. aasta kevadel siirdus noor Vilde Karjaküla mõisa Keila lähedal, kuhu tema vanemad vahepeal olid asunud. Seal pani ta samal suvel kirja oma esikteose — jutustuse *Kurjal teel*. Ja et üks Tallinna raamatukaupleja käsikirja trükkida lubas, sai algaja kirjamees hoogu suletöö jätkamiseks. 1883. aastal valmis tal uus jutustus — *Musta mantliga mees*. Jutustuse käsikiri sattus *Virulase* toimetaja Jaak Järve kätte, kellele autori suleosavus seevõrra meeldis, et ta kutsus nooruki oma ajalehe toimetuse liikmeks. Nii algas Vilde **ajakirjanikupõli.**

Ajakirjanikutöö algus

Virulase juures tuli ajakirjanikuõpilasel kirjutada *kriipsu peale ja alla*, lugeda korrektuuri ja kliisterdada lehtedele aadresse. Ajalehetöö tundus Vildele igavana ja 1886. aasta suvel asus ta taas Karjakülla, et katsetada vabakirjanikuna ning teha kaastööd K. A. Hermanni *Postimehele*. Järgmise aasta sügisel plaanitses noor ajakirjanik *Postimehe* omandamist. Ta asus Tartu, töötas ajalehe toimetuses, kuid selle omandamisest tuli loobuda — võimud ei kinnitanud noormeest toimetajaks.

Järgnevad aastad olid rahutuim ajajärk Vilde elus. Ta tegutses ajakirjanikuna Tartus; peatus lühikest aega Tallinnas, kus muuhulgas oli mõned kuud teatriõpilaseks; viibis vahepeal Karjakülas ja siis Tallinnas *Revalsche Zeitungi* toimetuses. 1889. aasta suvest 1890. a. sügiseni töötas Vilde Riias ajalehe *Zeitung für Stadt und Land* toimetuses ja sealt peale kuni 1892. aasta kevadeni ajakirjanikuna Berliinis. Berliini-aastatel on pöördeline tähtsus Vilde kunstilises ning poliitilises arengukäigus. Ta sai seal lugeda Lääne-Euroopa uusimaid realistlikke autoreid ja pääses taas lähedale oma lemmikalale — teatrile. Veel enam pakkusid Vildele sealne pingeline poliitiline elu, parteide koosolekud, Riigipäeva istungid, teaduslikud kõneõhtud jm., millest kirjanik innukalt osa võttis. Berliinis innustus Vilde sotsiaaldemokraatliku partei esindajate kõnedest ja luges sotsialistlikku kirjandust. Selle mõjul hakkas ta loobuma kodanlikest arusaamadest, kuigi sotsialismi tõed jäid talle teoreetiliste aluste puudulikkuse tõttu veel ähmasteks.

Rahutud rännuaastad

VARASEMAD TEOSED

on Vilde ise liigitanud kahte rühma, millest ühe moodustavad *silmatorkavalt põneva tegevustiku ning kahvatute iseloomudega perekonnalehe jutustused.* Sellesse rühma asetab autor oma esikteose *Kurjal teel.* Tolles Peterburi-ainelises kriminaaljutustuses esineb rohkesti vastava žanri tüüpilisi jooni: kriminaalsete karakterite äärmuslikkus, tegelaste kohtumine saatuslikul hetkel, mõrvaüritus, roimari kõlbeline taassünd ja õnnelik lõpplahendus. Tuleb aga tunnustada 17-aastase autori head jutustamisoskust ja leidlikkust kaasakiskuva ning põneva sündmustiku kujundamisel.

Põnevusjutud

Teise liigi moodustavad autori järgi teosed, *milles kerkib primitiivselt nähtavale juba midagi probleemitaolist.* Siia kuulub näit. *Musta mantliga mees,* kus konflikt sugeneb õilsameelse eesti rahvusest arsti ja pahelise aristokraadi vahel.

Jutustus on küllastatud dramaatilistest kokkupõrgetest, kired on viimseni üles kruvitud ja peategelane mähitud romantilisse salapärasusse. Sellega on saavuta-

tud põnevus, mille taotlus on iseloomustavaks jooneks noore Vilde laadile üldse. Kuid tuleb arvestada ka jutustuse tugevat feodaalaadlivastast tendentsi. Vilde annab kõrgile ning alatule aadlikule pihta hoolimatumalt, kui seni oli nähtud: jutustuses esinev krahv Palmer on eesti kirjanduses esimene mõisnikust mõrvar ja hüsteeriline mõisaproua esimene karikatuurne aadlidaam. Lisaks on kirjanikul olnud mahti heita põgus pilk külakehviku viletsasse sauna.

Sotsiaalsed lähtekohad osutavad ühiskonnakriitilise hoiaku sugenemisele Vilde loomingus juba algusest peale. Ajaviitekirjandusest üle ulatuva väärtusega, kuid ilma teravama sotsiaalse tendentsita töödest nimetagem varasemast toodangust veel romaani *Teravad nooled* (1885) ja jutustust *Lina-Mai* (1886).

Kirjandusliku meetodi otsinguil

80-ndad aastad on Vilde loomingus suunavõtmise ja kirjandusliku meetodi otsingute perioodiks. See kulgeb väheste kõikumistega teadliku realismi suunas. Ajalehepoleemikas (1887) ütleb kirjanik end seisvat *reaalilisel seisupaigal*, kusjuures ta püüdvat *aega, elu ja inimesi kirjeldada, nagu need tõesti on.* Oma loomingulises praktikas Vilde neil aastail siiski nii järjekindel realist ei olnud. Tema teostes põimuvad tõelusse mõneti romantilised elemendid (*Töömehe tütar*, 1887, *Salasidemed*, 1888). Autori suur fabuleerimisvõime ning leidlikkus konfliktsete situatsioonide loomisel hukutasid teda põnevusromaane looma. Sellele teele tõukasid Vildet ka ajalehtede tellimused ja juttude seninägematu menu lugejaskonnas. Pahatihti toimus see teoste kunstiliste ja sotsiaalsete väärtuste arvel.

Ent Vilde ei unustanud realismi printsiipi siiski terves ulatuses. Ta taunib seisuse- ja rikkuseuhkust ning vägivalda vaeste ja alamal seisvate kallal (*Salasidemed*), teisal kritiseerib rikaste klassi kõlbelisi vääratusi (*Mustad leegid*, 1889) jm. Mõnedes lühijuttudes jõuab autor juba väljapeetuma realismini (*Jumala tahe*, 1889). Sammu realismile lähemale astus Vilde ka külaainelise romaaniga *Kaks sõrme* (1887).

Naljajutud

Võrratu populaarsuse rahva seas võitsid noore autori naljajutud. Lugejad nõudsid nalja — ja seda Vilde aastakümnete vältel ka jagas ajalehe joonealustes, kalendrisabades ja eri raamatutes. Poliitilist ja ühiskondlikku pilget tsensor läbi ei lasknud. Naljajutt võis pilgata riiakat ämma,

tõlpi külamatsi, kerglast rätsepat, vanapiigasid ja -poisse ja muud seesugust. See seletab niisuguste naljajuttude, nagu *Ärapõletatud peigmehed* (1885), *Pill pinu taga, toru toa taga* (1888) sündi. Vilde kirjanikunatuuris peitus eeldusi lopsakate koomiliste situatsioonide kujutamiseks. Ta pilkas niisuguseid argipäevast tuntud veidrikke, keda naeruvääristatakse nii rahvanaljandites kui ka käibel olevates anekdootides, mistõttu ta nali saigi rahvalikuks. Seejuures ei kippunud kirjanik kedagi kasvatama ega õpetama, see oli puhtal kujul nali nalja pärast.

Vilde naljanditesse hakkavad peatselt sugenema ühiskondlikud motiivid. Pilgatava isiku naeruväärsuse määrab mitte niivõrd tõlplus, edevus või muud iseloomu puudujäägid, kui tema sotsiaalne asend ning suhted, nagu irvitamine mulgi noormeeste rahaülbuse üle *Vigastes pruutides* (1888). Nii arenevad ka Vilde naljandid realismi suunas.

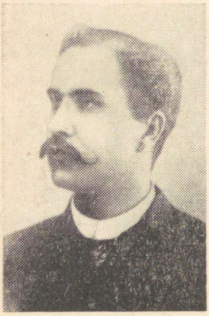
Vilde varasematest humoristlikest ja satiirilistest teostest on kõige laiema ühiskondliku kandepinnaga jutustus *Suguvend Johannes* (1891), milles on rünnatud imala epigoonliku luule harrastamist. Jutustuse ilmumine põhjustas terava reageeringu Juhan Liivi poolt, kes luges teost enda vastu sihitud pamfletiks. Liivi vasturünnak vestes *Ühe kirjaniku päevaraamatust* sai nagu avataktiks klaperjahile, mis puhkes kriitikas Vilde vastu 90-ndail aastail. Poleemika kujunes põhiliselt vaidluseks realistliku meetodi poolt ja vastu, tasandades kaudselt teed tõsielulisele suunale eesti kirjanduses.

Oma kirjandusliku tegevuse esimesel kümnendil saavutas Vilde eesti kirjanduses juhtiva koha. Ta oli ajastu viljakaim kirjanik, kes otse tormiga võitis lugejate poolehoiu; ta heitis vaenukinda tundetsemisele, ilutsevale romantikale ning paljastas ajalooliste vaenlaste — balti aadlike pahelisust, millega pälvis hulkade tunnustuse. Vilde ei peljanud laiendada ilukirjanduslikku ainevalda ühiskondlikele ebakohtadele osutamise ja inimlike kirgede julge avamisega. Väline menu teatud määral isegi kahjustas Vilde kujunemist kaalukaks sõnakunstnikuks, tema kergelt sujuv jutustamislaad soodustas pinnalisust, autor ei süvenenud karakteritesse. Aga kogusummas olid

tulemused edukad. Vilde tõi tolle aja kirjandusellu elevust ja arenes ise, vaatamata kõikumistele, nõudliku sõnakunsti suunas.

Jätkuv ajakirjanikutegevus (1892—1905)

Pöördunud 1892. aasta kevadel kodumaale tagasi, asus Vilde pärast peatumisi Karjakülas ja Tallinnas sügisel 1893 taas Tartusse *Postimehe* toimetusse, kuhu jäi 1896. a. hilissuveni. Tartu-aastad olid Vilde vaimses arenemises eriti viljakad. Sugenes läbikäimine läti ja eesti progressiivsete üliõpilasringidega, kus innustuti sotsioloogilisest kirjandusest. Vilde kodanlik vabameelsus kasvas üle sotsialistlikuks maailmavaateks ja sellest ajast peale on alust kõnelda kirjanikust kui sotsiaaldemokraadist. Pälvib märkida ka autori suurt tootlikkust aastail 1892—96.

1896—97 viibis Vilde ligikaudu kolmveerand aastat Moskvas. Seal veedetud kuud on loominguliselt viljatud. Kirjanikul ei tekkinud ka läbikäimist vene ringkondadega, küll aga suhtles ta sealsete marksistlike läti üliõpilastega. 1897. aasta kevadest järgmise aasta märtsini elas Vilde Narvas, kus toimetas ajalehte *Virmaline*. Sattunud vastutava toimetajaga tülli seoses oma töölisainelise romaani *Raudsed käed* avaldamisega ajalehes, lahkus Vilde Tallinna, kus töötas *Eesti Postimehe* (1898—1901) ja *Teataja* (1901—1904) toimetuses. *Teataja* päevil osutas kirjanik tohutut loomisvõimet. Temalt ilmus ajalehes kaks suurt ajaloolist romaani — *Mahtra sõda* (1902) ja *Kui Anija mehed Tallinnas käisid* (1903), lisaks valmis veel suur hulk lühiproosat ja vesteid. Aga ränk töökoorem ja vastuolud toimetaja K. Pätsiga sundisid Vildet taas töökohta vahetama. Ta asus 1904. aasta suvel jälle Tartu, seekord tolle aja kõige pahempoolsema eesti ajalehe *Uudised* toimetusse.

Arenemine kriitilise realismi suunas

90-ndail aastail algas uus etapp Vilde kirjanikuteel. Tema maailmavaade polnud kujunenud küll veel järjekindlalt sotsialistlikuks, kuid kirjanduslikus loomingus kerkisid tal ühiskondlikud probleemid üha selgemalt päevakorda. Muutub teoste temaatika, tegelaste vahekorrad määrab tavaliselt raha, mis on harutihti ka tekkivate konfliktide peamiseks ajendiks. Ehkki raha ja kapital pole enamasti antud kõikemäärava sotsiaalse jõuna, on see ometi tegelaste isiklikku

moraali mõjutavaks teguriks. Suur osa Vilde nende aastate toodangust pole veel temaatiliselt sotsiaalne, kuid areng — mõnetiste tagasilangustega — toimub ometi selles suunas. Tema tolleaegses loomingus kajastub ilmekaimalt realismi läbimurd eesti kirjanduses.

90-ndail aastail on Vildel esikohal linnakodanluse ja kapitaliseeruva küla nähtused. Järjekindlale realismile lähenedes maalis Vilde oma teostes tõepärasemalt välja tegevuse tausta ja miljöö, realistlikult tüüpiliste tegelasteni ei jõudnud kirjanik nii kiiresti. Sageli meenutab ajaviitejuttude perioodi ka intriigi arendamine ebatavaliste juhuste ja väheusutavate kokkusattumiste varal ning sündmustiku põnevuse taotlemine.

Ühiskondlikest pahedest on 90-ndate aastate alguses Vilde tähelepanu paelunud ebaausa rikastumise probleem, mis on aluseks jutustustele ja romaanidele *Röövitud tiivad* (1892), *Karikas kihvti* (1893) jt. Viimane saabki tema kirjanduslike tõekspidamiste arenguteed tähistavaks teoseks, osutades kriitilise realismi joonte süvenemisele Vilde loomingus.

Autor kujutab rahakodanluse keskkonda, kus valitseb täielik moraalitus nii varanduslikes kui ka sugupooltevahelistes suhetes. Ausate inimeste saatus romaanis on rikastunud sulist ärimehe ning liiderdaja kätes. Antud pilt on ülimalt sünge, sest võimutsema jääb pahe. Roimad ei leia ka juhuslikku karistust, hukkunutele ei ole mingit lohutust antud, kõnelemata õnnelikust lõpplahendusest.

Teos oli pessimistlikem nii Vilde loomingus kui ka terves eesti senises kirjanduses. Ent romaanis esitatud pahed olid elust võetud. Vildel ei olnud vaja liialdada — kujutatavad nähtused ja tegelased olid tüüpilised. Romaan pakub peale järjekindla ühiskonnakriitika uudset ka kunstilises teostuses. Autor on loobunud kriminaalsete elementide kasutamisest sündmustiku ülesehitamisel, süžee pinge johtub ühiskondlikest tegureist.

Romaani arvustuses kerkisid taas päevakorrale realismi küsimused. Autorit süüdistati küll liigses pessimismis ning tegelikkuse moonutamises, kuid ometi tunnustati tema teeneid uue kunstimeetodi juurutamisel; konstateeriti, et kirjaniku saavutused ületavad kõik senise eesti kirjanduses. Sõnavõtud kujunesid realistliku kirjandusmeetodi

sõelumiseks ja vaidlustes lausuti seisukohti, mis said hiljem eesti proosas suunavaks. Tekkinud sulesõjas pani uus kirjandusvool ennast maksma ka kriitikas.

Vilde peamine huvisuund on aga 90-ndate aastate algupoolel koondunud külatemaatikale. Mainimist pälvivad sellised jutustused ja romaanid, nagu *Peiu käsiraha* (1892), *Kippari unerohi* (1893), *Kännud ja käbid* (1892), *«Linda» aktsiad* (1894) ja *Külmale maale* (1896).

Ed. Vilde loomingu järkjärguline küpsemine realismi suunas andis 1896. aastal kriitilise realismi esimese tähelepandava teose eesti kirjanduses — romaani

«KÜLMALE MAALE».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Määrake romaani tegevusaeg ja kestus.*
2. *Selgitage (näidetega põhjendades), missuguse pildi annab romaan tolleaegsest külaühiskonnast: 1. talurahvas, 2. saunikud, 3. nendevahelised suhted, 4. usuline liikumine, 5. kuritegevus.*
3. *Selgitage näidetele toetudes kirjaniku suhtumist kõigisse neisse nähtustesse.*
4. *Võrrelge Väljaotsa ja Kukulinna sauna ja elu-olu. Jälgige kirjelduse kujundlikkust ja määrake selle ühiskondlik mõjukus.*
5. *Tooge näiteid kehvikute kannatustest ja alandustest.*
6. *Iseloomustage näidete varal Virgu peres valitsevat mentaliteeti.*
7. *Tõlgendage lõpupildi ühiskondlikku sümboolikat.*
8. *Iseloomustage tegelasi.*
   Jaan: 1. vaimne tase; 2. moraalne pale; 3. suhtumine a) kodustesse, b) Annisse; 4. järeleandmine kurjategijatele; 5. küla ühiskondlike vastuolude mõjutus tema kujunemisel; 6. moraalne taassünd. Määrake Jaani langemiskäiku põhjustavad seigad ja analüüsige vastupanujõu järkjärgulist nõrgenemist. Selgitage peategelase kui külakehviku saatuse tüüpilisust.
   Anni: 1. väline portree; 2. vaimne ja kõl-

beline tase; 3. suhtumine a) Jaanisse, b) Väljaotsa peresse, c) omastesse; 4. tema kuju idealiseerituse küsimus. Milline osa on Annil romaanis?
Väljaotsa Kai kui elule allajäänud kuju. Virgu Andres: 1. jõukate kihi eneseteadlik liige; 2. tema käitumine a) vallaametnikuna, b) perekonnapeana, c) palvevennana, d) suhetes kehvikutega.

9. *Tooge näiteid romaani sõnastuse rahvalikkusest, ilmekusest ja kujundlikkusest.*
10. *Kas ja kus võib autorile ette heita kohatist liialdamist? värvide paksendamist? idealiseerimist? kõrvalepõikeid tõsielust? olukordade ja suhete mahendamist?*
11. *Missugused episoodid jätavad eriti tugeva mulje ja miks?*
12. *Andke hinnang teose ühiskondlikule kaalukusele ja kunstilisele tasemele. Milliste vahenditega need on saavutatud?*

Sotsiaalseid lähtekohti

Romaani olemuse lahtimõtestamiseks on Vilde hiljem korduvalt sõna võtnud, iseloomustades teost kui esimest katset eesti kirjanduses käsitleda järjekindlalt sotsiaalseid probleeme ja proletaarset miljööd. Autor viis oma teoses omandivastase kuritegevuse põhjuslikku seosesse majandusliku viletsusega, mida meie kirjanduses varem poldud tehtud.

Autor pole romaanis kavatsenudki anda külaelust tervikläbilõiget, ta vaatleb ainult üht iseloomulikku nähtust — kuritegevust, mis tol ajal otse vohas. Vilde oli korduvalt kujutanud külaelu — nii talunike kodusid kui ka viletsaid vabadikusaunu, jõukaid peremehi ja vargapoisse. Ent varasemates jutustustes ei käsitlenud ta küla kui klassivastuolude avaldumispaika. Lehtsoo vallas aga ei asetse jõukas Virgu talu ja Väljaotsa maaproletaarlase saun lihtsalt kõrvuti, vaid nende asukad esindavad kummagi klassi tüüpilisi jooni. Virgu Andrese ja Mari põlguses popside vastu ei väljendu ainult rikkuse ülbus, vaid ka ebateadlik klassiviha. Jaan ja teised kehvikud tunnevad selgesti, kuidas rikkam kiht neid halastamatult ekspluateerib, ning näevad külakodanluses oma viletsuse süüdlasi. Suurtaluniku ja

popsi vastuolu süvendab Jaani ja Anni vaheline armastus: on otse sotsiaalne roim, kui kehvistunooruk söandab tõsta silmad taluneiu poole. Kasutades teose ülesehituses leidlikult vastandamisvõtet, annab Vilde ülimalt selge ning usutava pildi sajandi lõpu külast. Tähelepanu keskuseks on kehvikud, rikaste klassi olustikul peatutakse põgusamalt — kontrastina maaproletariaadi elule.

Külakehvikute viletsust kehastab juba sündmustiku alguses hädade taaga all kokkuvarisev Mädasoo Mihkel, sedasama näitab ahastamapanev pilt Võsu saunast ja selle elanikest. Romaani süžee keskseks vaatlusjooneks on aga Väljaotsa Jaani kõlbeline allakäik. Hädade kuhjumine ning täielik väljavaadete puudumine murravad noormehe tugeva vooruslikkuse, ta hakkab pahedele järele andma, kuni saabki kurjategijaks. Romaan lõpeb küll peategelase karistamisega, kuid noormehe käitumine vanglas ja abiellumine lasevad oletada tema tagasipöördumist kõlblale pinnale. Kasvavat ahistust, milles isiklik kõlblus murdub ühiskondliku õiglusetuse survel, on teoses antud aste-astmelt üha rängemaks muutuvates situatsioonides.

Sotsiaalse ja kõlbelise seos

Romaani alguses on Jaani eetika veel mingil määral seotud usuga. Kodus kavatseb ta lapsi karistada varguse pärast, aga tema tingimusteta õiglustundesse lööb mõra arusaam, et õde-venda sundis toitu näppama talumatult piinav nälg. Järgnevalt nõrgestavad noormehe kõlbelisi veendumusi moraalsed hoobid, nagu läbiotsimine ja alandav kohtlemine pastori poolt. Alkohol teeb oma osa, ja Jaanist saab varguse varjaja, selle realiseerija ning viimaks ka varas. Jõudnud niikaugele, on ta pälvinud karistuse. Jaan on tüüpiline maaproletaarlane XIX sajandi lõpu külast. Tema saatus kuni kuritegevusele laskumiseni oli enamal või vähemal määral omane paljudele kehviknoortele.

Teisi tegelasi

Niisama tüüpiline on ka Virgu Andres. Tolleaegses või seda ajastut käsitlevas kirjanduses on säärane perekonda türanniseeriv, kehvikuid põlgav hallparun väga sagedane kuju. Ent Vilde on andnud Andrese nii sotsiaalse tüübina kui üksiktegelasena täiesti omapärasena. Jaani ja Andrese karakteritesse on koondatud rohkesti tolleaegse külaühiskonna vastashuviliste klasside tüüpilisi

jooni. Niivõrd elulisi ja veenva üldistusjõuga tegelaskujusid polnud Vilde varem loonud.

Küsitavam karakter on Virgu Anni, kuigi ka tema hüvelisus ei ületa usutavuse piire. Kirjaniku iseloomustuse järgi peab Anni oma vooruslikkusega olema vastukaaluks Jaani kõlbelisele allakäigule. Sündmustiku käigus on ta Jaani ainsaks, kahjuks piisamatuks toeks. Teose konfliktis on Annil täita aga veelgi kaalukam ülesanne: ta toob romaani lehekülgedele demokraatliku inimlikkuse idee, avaldades nii oma olemuse kui ka käitumisega protesti külakodanluse jõhkra omavoli vastu.

Romaani teine keskne naistegelane Väljaotsa Kai on muserdavate olude alistunud ohver. Talunud inimvõimeid ületava vaevadetulva, on ta kokku varisemas nii kehaliselt kui ka vaimselt. Kai äratab lugejas kaastunnet, mitte hukkamõistu, kuigi rängad katsumused ja mõrud elukogemused on ta viinud kahetsetavate tegudeni.

Olustikukujutus

Vilde meisterlikkus avaldub kõige ilmekamalt popside elu-olu kirjeldustes ja külaühiskonna piltide maalimises. Klassikaline on Väljaotsa sauna ja selles peituva vaesuse personifitseeritud kirjeldus. Kirjanik on isikustanud hädad ja viletsused nagu mingiks rahvajuttudes esinevaks kurjaks olevuseks, kelle nime võiks täie õigusega suure tähega kirjutada. Isikustatud on ka hurtsik, mis on samuti kokku varisemas, nagu on kokkuvarisemiseni jõudnud ka selle elanike — *putukate* olemine. Kirjeldusse põimitud kaasatundev huumor süvendab viletsuse drastilisust. Sauna sise- ja välispilt ning elanike viletsus on äge süüdistus ühiskonnale: säärastesse oludesse inimest asetada ei tohi. Kui aga nii tehakse, siis ei ole alust süüdistada seda õnnetut, kui ta väljarabelemiseks kasutab ükskõik millist teed, ka säärast, mida ühiskond taunib kuritegelikuna. Nii kasvatab kodanlik kord endale allkihti. Säärast vaatekohta tõestab autor romaani sündmustiku arengus järjekindla loogikaga. Küla klassivastuolude taustal areneb ausameelse kehviku kõlbeline langemine ühiskondlik-majanduslike tingimuste paratamatu tagajärjena.

Üldist olustikulist tausta täiendavad pildid usulise liikumise nähtustest, pakkudes ühtlasi lisa Virgu Andrese karakteristikale. Tolleaegse küla-

elu pahedena olid (90-ndail aastail) levinud vargus ja ulaelu kõrtsides. Aidalõhkuja või hobusevaras oli kardetud ja põlatud, ent sagedane kuju. Kohi-Kaarel ja Kõverkaela-Juku on kaks säärast küla allmaailma tüüpi. Kirjanik teeb vahet nendesuguste paadunud kurjategijate ja olude tõttu halvale teele viidud kehviku vahel.

Kokkuvõtvaid vaatlusi

Romaani kõlbelised ning ühiskondlikud probleemid on antud kunstiliselt hinnatavas kujunduses. Sündmustiku areng on vaba otsitud kokkusattumistest ja väheusutavatest juhustest. Tegevustik areneb igapäevaste elusündmuste raames, neist kasvavad välja inimeste saatust määravad sõlmitused ning kokkupõrked, mis arenevad peategelasele hukatuslikeks, taltuvad aga lõpuks lootustandvaiks tulevikuväljavaateiks. Sümboolne lõpupilt kirikuhoone ja rikka maja hävimisest piksetules viitaks nagu selle maailmakorra püsimatusele, mis lõi teoses taunitud ühiskondliku ebaõigluse. Kujuneva sotsialistina ei uskunud Vilde enam ühiskondlike pahede lahendamisvõimalusse kodanliku korra raames.

Külmale maale on kirjaniku 90-ndate aastate väärtuslikem teos, romaani on õigusega nimetatud eesti varasema kriitilise realismi tippsaavutuseks.

Uus ainevald

Vilde teiseks loominguliseks saavutuseks neil aastail on töölisromaan

«Raudsed käed».

Selle teosega laiendas Vilde olulisel määral realistliku romaani aineringi, sest töölistemaatika oli eesti kirjanduses seni veel viljelemata ala. Romaanis on küll ainult möödaminnes näidatud töölisi nende kurnavalt raskes kutsetegevuses. Vilde sai vaid põgusalt tutvuda Narva vabrikute töökäiguga, mistõttu teoses pole esikohal mitte käitiseelu, vaid *raudsete käte* hävitav toime töölistele. Teos kujutab tööliste vaimset ja füüsilist väljakurnamist kapitalismi armutu surve all. Et romaan tsensori tõketest läbi pääseks, tuli sellest eemal hoida kõik, mida võidi tõlgendada töölissõbralikuks tendentsiks, kõnelemata klassivõitluse ja töölisliikumise küsimustest. Vabrikuelu taustal areneb keeruka intriigiga sündmustik, mille aluseks on tegelaste vahel tekkivad armusuhted, mis kujunevad asjaosalistele aga piina-

vateks. Tegelastevahelised hingelised konfliktid kipuvad mõneti varjutama *raudsete käte* osatähtsust nende saatuses. Ometi kuulub romaan püsiva väärtusega teoste hulka. Selles on antud usutav pilt linnaproletariaadi ühest eluetapist, nähtuna kirjaniku poolt, kes ise asus töölisklassi seisukohtadel ning suutis mõista kehvistu hädasid.

Eetika probleemid

Sajandite vahetusel saab Vilde loomingus uueks tähelepandavaks teemaks naise sõltumatus ja sugupooltevaheline moraal seltskonnas. Neile on pühendatud jutustused *Astla vastu* (1898) ja *Koidu ajal* (1904). Esimese peategelane, vallaslapsena üleskasvanud neiu Hedvig, ei tunnista seltskondliku hukkamõistu pädevust ja ka abielus tahaks ta olla iseseisev, vaba mõtlemistes ja otsustamistes. Teises jutustuses katkestab rikka vabrikandi tütar Stella sidemed oma väikekodanlikult meelestatud perekonnaga, et astuda ellu iseseisva naisena. Ta pole küll mingi ühiskondlik võitleja, kuid iseseisva töötava naisena valib ta sotsiaalselt väärtuslikuma tee.

90-ndail aastail oli Vilde saavutanud juhtiva koha eesti kirjanduses. Ta oli tol ajal ainuke kirjanik, kes rakendas oma loomingus teadlikult kriitilise realismi printsiipe. Kirjaniku tolleaegsete teoste ideestikus ja probleemide asetuses ilmneb Vilde sotsialistlik maailmavaade, mis avaldub kõige selgemini romaanides *Külmale maale* ja *Raudsed käed*. Seda klassiteadlikku hoiakut kodanlus autorile ei andestanud ja kriitikas rünnati teda mitte ainult kui kirjanikku, vaid ka kui sotsialisti.

Lühikese ajaga valmis romaan

«MAHTRA SÕDA».

Ainestik ja saamislugu

Uue sajandi künnisel oli Vilde kujunenud küpseks sõnameistriks, kes suutis asuda täitma suuremaid ülesandeid kui ükski varasem eesti proosakirjanik. Juba aastaid oli talle lugejate poolt soovitatud kirjutada romaan talupoegade ja sõjaväe vahel toimunud kokkupõrkest Mahtra mõisas 1858. aastal, mis oli rahva seas laialt tuntud Mahtra sõja nime all. Ajaloolise temaatika vastu oli kirjanik tundnud huvi juba varemgi ja 1901. aasta lõpul, *Teataja* toimetuses töötades, asus ta kavatsuse teostamisele.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Leidke kaardilt teose tegevuspaik ja määrake Vaitla mõisa ligikaudne asend.*
2. *Määrake ajalooliste sündmuste ja nendega seostatud süžeeliste episoodide järgi romaani tegevusaeg ja kestus.*
3. *Tehke Tohvri jutustuse, mõisnike kõneluste, seaduste viidete ja tegevustikus esinevate andmete järgi ligikaudne kokkuvõte talurahva teokoormistest ning õiguslikust olukorrast.*
4. *Missuguseid andmeid talurahva olukorrast pakub sissejuhatav peatükk (ebainimlik töökoormus, kaitsetus sundijate ees . . .)? Milliste kujunduslike vahenditega on saavutatud sügav emotsionaalsus?*
5. *Jälgige näidete varal talurahva püüdu kaitsta oma õigusi seadusele toetudes (seaduse lugemine, seletuste otsimine pastorilt ja preestrilt . . .) ja selle nurjumisel — võitluse teel.*
6. *Märkige ära episoodid, mis näitavad rahva alistamatust ja sügavat õiglusetunnet, iseloomustades ühtlasi neis esinevaid tegelasi.*
7. *Missugused on «sõja» eredamad episoodid? Missuguste kunstiliste vahenditega ja faktiliste detailide varal on saavutatud tugev mõjukus?*
8. *Selgitage, missuguste kunstiliste vahenditega ja tegevusmotiividega on saavutatud karistuspildi emotsionaalsus ning ideeline mõjukus (looduspilt, pastori võlts kaasaelamine, omaste ahastus . . .).*
9. *Iseloomustage tegelasi.*
   Ants Tertsius kui rahvajuht. Määrake tema osa romaanis.
   Võllamäe Päärn: 1. käitumine a) kokkupuuteis mõisnikega, b) seoses «sõjaga», c) suhetes Miina ja emaga, d) teol, e) karistuse puhul; 2. härraste antud iseloomustus; 3. kõnetava; 4. autoripoolne informatsioon.
   Huntaugu Miina: 1. suhted a) Päärnaga, b) kodustega, c) Pritsuga; 2. käitumine a) Winteri majas, b) karistuse puhul, c) «sõjas».
   Võrrelge Miinat ja Virgu Annit.
   Mõisasundijad Winter, Kupja-Prits, rehepapp. Jälgige igaühe käitumist ametikohuste täitmisel, nende suhtumist talurahvasse ja iseloomujooni.

10. *Missugused ülesanded romaanis on Juliette Marchand'il?*
11. *Selgitage aadlike vaateid mõisnike ja talupoegade suhete kohta.*
12. *Vaadelge romaani keelt. Tooge näiteid selle rahvalikkusest, murdelisusest, paatoslikkusest. Jälgige, kuidas sõnastus varieerub vastavalt episoodide meeleoludele.*
13. *Selgitage, milles avaldub autori kriitiline suhtumine oludesse (julmusi ning õiglusetust iseloomustavad episoodid . . .) ja sügav inimlikkus.*
14. *Milles seisneb «Mahtra sõja» püsiv ideeline mõjukus, populaarsus ning kunstiline väärtus?*

Ajalooline tagapõhi

Mahtra sõda käsitleb üht juhtu talupoegade massilistest vastuhakkudest Põhja-Eesti mõisates. 1858. aastal kuulutati välja uus, 1856. aasta talurahvaseadus. Talupojad ootasid uuest seadusest teokoormiste vähendamist, eriti aga teorendi ühe rängema vormi, abiteo kaotamist. Seadus abitegu ette ei näinudki, pealegi ei seletatud talupoegadele seaduses määratud renditingimuste kehtivuse korda ja tähtaega, seepärast keeldusid paljude mõisate talupojad abiteost. Vastuhakuliikumine oli laialdane, ent suruti maha, tõsisematel juhtudel sõjaväe abiga. Mahtras leidsid traagilised sündmused aset maisjuunis 1858, kohtuprotsess ja süüdimõistetute karistamine sündis veebruaris 1859. Romaanis on Vilde üksikasjalikult valgustanud selle kohturoima eellugu ning andnud sügava käsitluse talurahva olustikulistest tingimustest. Ühiskondlikult teravdatud episoodide taustal areneb teoses kaks rööbitist armastusromaani, üks külas, teine mõisas.

Eeltööd

Laiahaardelise maalingu kujundamine vajas põhjalikku eeltööd 50—60-ndate aastate olustiku ning ajalooliste sündmuste tundmaõppimiseks. Peamise materjalina sai kirjanik kasutada kubermanguvalitsuse arhiivis säilitatavaid ülestõusu juurdlus- ja kohtuprotokolle. Väärtuslikku lisamaterjali pakkus ka ülestõusuaegse Mahtra talitaja Ants Tertsiuse mälestuste käsikiri. Agraarolude kohta leidus andmeid balti ajaloolaste teostes, kuigi neis oli nähtusi valgustatud mõisnike seisukohalt. Vilde käis kohapeal tutvumas sündmuspaikadega ning teateid kogumas vanadelt inimestelt, kes Mahtra rahutusi veel mäletasid. Hangitud andmestik on aidanud romaanis tabada ajastu hõngu, mis lugejat eriti paelub. Vilde ei

SIIN ASUB SEPA TALU.
KUS ELAS MAHTRA
VALLATALITAJA
HANS TERTSIUS

taotlenudki pakkuda ilukirjanduslikus kujunduses ajalugu, vaid on loonud andmestikust lähtudes ajaloolise süžeega kunstiteose. Üksikud detailid *Mahtra sõjas* erinevad kohtuprotokollide andmetest, ka ülestõusu käigus on lahkuminekuid. Kuid olulisem on, et Vilde suutis elavdada kunagise võitlusliku õhkkonna, seostada üksiksündmustega vastuhaku ideoloogilise olemuse ja kujundada ühtse kunstilise terviku.

Ideestik ja juhtprobleemid

Teoses on kõne all rahutused, mille olid esile kutsunud maarahva õiglusetus ja raske majanduslik seisund; romaani peaprobleemiks on seetõttu viletsuse tekitaja ja selle all kannataja suhted. Näidanud olukorra talumatust, teeb autor ainsa lahendusvõimalusena järelduse: talupoeg peab ennast võitluse läbi ise aitama. Mõlema vastashuvilise klassi suhete lähem vaatlus süvendab pilti talurahva olukorrast, millest tulenevad järeldused otse sunnivad talupoega oma õiguste eest võitlusse astuma. Klassisuhete ühise nimetaja alla käib aga terve rida üksikteemasid, nagu talupoeg ja aadel, talupoeg ja kirik, talupoeg ja riigivõim jm. Romaani sündmustikus on kõik need vaatlusliinid tihedalt põimunud.

Talupoegade vastasjõuna on esikohal feodaalaadel. Romaanis on rida peatükke pühendatud Vaitla mõisa härraste elu-olu valgustamisele, mõisamiljöös kulgeb ka teine faabulaliin — Herbert Heideggi ja Juliette'i romaan. Mõisa elu-olu põimub talupoegade ja aadli vahekordadega. Aadlimehe tüüpilist hoiakut esindab vana Heidegg. Liberaalse aadli seisukohti väljendavad mõisnik Seydlitz ja Vaitla noorparun Herbert. Viimane hakkab edaspidises sündmustiku käigus tegelikkusega kokku põrgates aga järgima oma klassi huvisid.

Aadlike kõrval etendasid rahva kurnajatena suurt osa nende käsilased — mõisasundijad. Talupoegade õigustatud viha nende vastu on Vilde kujutanud realisti psühholoogilise meisterlikkusega, tuues ühtlasi näiteid mõisameeste alatusest ja jõhkrusest. Kupja-Prits ja opman Winter on klassikalised, meie kirjanduses ületamatud julmade sundijate kujud, kes on saanud selle rahva vaevajateks, kelle seast nad on võrsunud. Kupja iseloomustamine on Vilde karakterisee-

rimiskunsti hiilgesaavutusi, opman on lisaks ilge naisteahistaja.

Talurahva elu-olu kujutades on kirjanik omistanud ulatuslikumalt tähelepanu nähtusele, mis on valusaimalt lõiganud rahva hingesse — see on i h u n u h t l u s. Mälestusi häbistavast, aga sageli ka karistatavate tervist hävitavast ihunuhtlusest oli vanematel inimestel teose kirjutamise ajal veel säilinud ja Mahtra veresaun püsis koletisliku ülekohtuna rahva teadvuses.

Omaette probleemiks on triloogias talupoegade vahekord k i r i k u g a. Juuru pastoris Bergis on kirjanik näidanud tema kui kiriku esindaja alatut osa ülestõusu käigus. Teeseldes rahva ees soosivat hingekarjast, on ta tegelikult aadli seisukohtade kaitsja. Oma kaksipidiste seletustega viib ta talupojad veelgi enam segadusse. Kibeda irooniaga näitab Vilde ka pastori võltsilt haletsevat jutlust veresauna eel.

Rahvale vaenulike sotsiaalsete jõudude taga seisab talupojale nähtamatuna tsaristlik r i i g i v õ i m, mis soosib kohutavat ülekohut, vägivalda, rahva tahtlikku hoidmist majanduslikus viletsuses ja vaimupimeduses. Rünnates ja paljastades ühiskondliku olustiku väärnähtusi, riigi poolt õigustatud vägivalda, kritiseerib autor kaudselt Vene impeeriumi rahvavaenulikku sisepoliitikat, eriti Baltimaade osas, kus kehtis aadli huve kaitsev eriseadus. Talupojal, kellest oli «jumal kõrgel, keiser kaugel», tekkis pettekujutlus, et mõisnike vägivald toimub riigivõimu ja keisri teadmata, et viimane oleks valmis kaitsma rahvast aadli vastu, kui ta ainult teaks, mis tema alamatega sünnib. Sealt siis ka talupoegade keisritruudus seaduse lugemisel. Romaani ridade vahelt võib aga välja lugeda võimude süüpinki asetamist. Selle ülekohtu kinninaelutamise tähtsus revolutsioonieelses õhustikus polnud väike.

Põhilisemaks kokkupuutepunktiks valitsusvõimudega on talupoegadel k o h u s. Romaan näitab uskumatut irvitamist talupoja kõige algelisemagi õigusliku kaitse üle. Mõisnike ja talupoegade vahelisi asju lahendas haagikohtunik, kusjuures asja arutamist tegelikult ei toimunudki. Kaebealune talupoeg ilmus sinna ainult rängemat karistust vastu võtma, kui seda mõisa tallis oleks saanud anda. Seda teed tuli käia Võllamäe

Päärna isal, seda käis Päärn ise ja mitmel puhul on romaanis juttu ka teiste talupoegade kohtulikest kannatustest.

Talurahvas romaanis

Mahtra sõjas asub r a h v a s pidevalt võitluspositsioonil, mistõttu valgustatakse peamiselt tema suhteid klassivaenlastega. Külaühiskonna sisemisele elule on omistatud vähem tähelepanu. Peremeeste ja teenijate-sulaste vahel esinevad vastuolud romaanis kõnesse ei tule. Teoorjuse tingimustes oli peavastaseks ikka mõis, külasisesed vastuolud jäid selle varju. Kokkupõrkes sõjaväega võitlevad nii peremehed kui ka sulased, kusjuures viimased on hakkajamadki. Võllamäe saun ja Huntaugu talu pole sotsiaalselt teineteisele vastandatud.

Talupoegade juhina kerkib romaanis esile taluperemees Ants Tertsius, väljapaistva õiglustundega nõukas rahvatribuun. Selle seaduslikkust nõudva mehe karistamine on karjuv näide võimude sõgedast omavolist. Romaani kandvaim kuju on aga Võllamäe Päärn, alistamatu võitleja, kes omandatud kibedate elukogemuste tõttu ei usu ametlikku õiglusse ja asub seda kätte võitlema jõuga. Romaani sündmustikus on tähtsamaid tegelasi tema, sest Päärna tõttu sõlmub konflikt mõisavõimu ja talurahva vahel alates teose esimesest episoodist. Päärna on mõisnike lepitamatuks vihkajaks kasvatanud ülekohus, mida on tulnud taluda nii ta isal kui ka tal endal. Päärna karakteri abil on kirjanik suure emotsionaalse jõu ja psühholoogilise veenvusega näidanud teomehe vaimset ning kõlblat üleolekut vaenuliku klassi esindajatest. Autor ei kirjelda ainult teomehe imeteldavat mehisust, vaid osutab ka tema jõulisuse ühiskondlikele lätetele.

Üldiselt iseloomustab talurahvast tugev õiglustunne ning otse kangelaslik valmidus pigemini surra kui alistuda. Selline sangarlik kuju on Poe Jaan, kes asetub sotsiaalse karakterina otse esirinda, kuigi ta on õieti kõrvaline tegelane, kes sündmustikus ei esinegi, vaid kelle kangelaslikust käitumisest ainult kõneldakse. Säärased on ka episoodilised mehed ja naised kõrtsistseenis, kes pastori keelitamisele vastavad uhke alistamatusega. Õiglustunde solvamist talub rahvas äärmise kannatlikkusega: Tertsius otsib visalt uue seaduse arusaadavat tõlgendust; mehed kavatse-

vad abiteost alles siis loobuda, kui avastavad, et seda ei nõua seadus.

Naispeategelane Huntaugu Miina on hellalt inimlik, suure kõlbla väärtusega neiu, temas leidub terast vastupanuks isale ja mõisavõimudele, tema selga ei painuta häbistav peksukaristus ja tal jätkub südidust Päärna päästmiseks «sõjamöllust». Sellisena omandab Miina romaanis sotsiaalse kuju väärtuse.

«Mahtra sõja» kujunduslikust küljest

Mahtra sõda ületas kirjaniku varasemad teosed nii probleemide rikkuselt kui ka sündmustiku haardeulatuselt. See eeldas nõudlikumat kompositsioonilist kujundamist kui senised romaanid. Teos algab nii kunstiliselt kui ka sotsiaalselt mõjuva rehepeksupildiga. Selles on ühe tavalise orjatöö episoodi varal antud sügavalt tunnetuslik ning tüüpiline pilt tööorja igapäevast. Siit selguvad mõisnikust orjaperemehe ja ta käsilaste ebainimlikkus, tööinimese alandamine kõneleva tööriista tasemele, aga samuti rõhutute murdumatus ning alistamatus (Võllamäe Päärna väljaastumise episoodis). Kirjaniku juuresolu avaldub valguse ja varju paigutuses, suhtumises nähtustesse, humoristlikus (rehepapp), irroonilises (kubjas), heroilises (Päärn) ja humaanselt kaasatundvas (Kai ja nimetu reheliste mass) karakteristikas. Kirjelduses kõlab rahva alistamatuse paatost ja summutatud, kuid talumatut viha, aga ka orjaelu masendust. Pilt talurahva igapäevasest tööelust on lohutamatu ja seesama morn toon püsib rahva elu kujutuses terve sündmustiku ulatuses. Naeru kuuldub romaanis haruharva ja seegi on enamikus pilkeliselt kibe. Rahvaliku irooniaga nuhtleb Vilde puhuti sundijaid nii nende tegudes kui iseloomustamisel, pihta saab ka hingekarjane Berg, aga enam kui naeruvääristamist pälvivad nad vihast hukkamõistu. Kaasatundvat huumorit vilksatab korraks seaduse lugemise episoodis.

Õnnelik lõpplahendus viimases peatükis *Kuus kirja* ei ole kooskõlas teose põhihäälestusega ega ka kujutatava ajastu õhkkonnaga. Erinedes romaani üldisest häälestusest ning käsitletud probleemide ränkusest, ei leevenda kergelt antud lahendus romaani tõsist, sünget tooni. See vaid lõpetab sündmuste käigu.

Pälvib väljatõstmist romaani nii ideeline kui ka

kujunduslik rahvalikkus, mis ei piirdu ainult tegelaste murdekõnega ja tollele ajale tüüpiliste kujudega. Sügavaimalt avaldub see nähtuste ja olukordade käsitamises XIX sajandi keskaastate talurahva seisukohalt. Märkimisväärne on kollektiivsuse printsiibi rakendamine tegelaskonna kujutamisel. Esimese peatüki rehelised ei esine ilmetu orjadehulgana, nimetute tööinimeste seast kerkivad esile individualiseeritud kujud, kes jäävad esindama sotsiaalset keskkonda. Kannatades ihunuhtlust või karistades opmani nurjatust on Päärn ikkagi *üks nendest,* nagu ka kõigi ühine vaenlane Prits jääb *üheks nende vastastest.* Nii on üksiktegelaste võitlusel isikliku õnne ning õigluse eest sotsiaalne kvaliteet, mida autor kunagi silmist ei lase.

Sündmustiku talupoja- ja mõisaliinid arenevad rööbiti pidevas konfliktide ahelikus, kusjuures vahetud kokkupõrked toimuvad peamiselt sundijate ja külaasukate vahel. Ent autor ei lase kunagi silmist mõisniku osa, sundijad saavad vägivallatseda ikkagi ainult aadli kõikvõimsusele toetudes.

Mõlema sündmustikuliini konfliktsust teravdavad armusuhted: nende kokkupõrgetes põimuvad ühtede tegelaste lembetunded või teiste madalad kired ühiskondlike vastuoludega, nende areng on lahutamatult seostatud sotsiaalsete probleemidega. Ka mõisaliinis põhjustab Herberti ja Juliette'i romaan vastuolusid seisustevahede pinnal, ent need lahenduvad ilma kannatusteta.

«Sõja» eellugudeni viiakse lugeja Tohvri jutustusega agraaroludest enne 1856. aasta talurahvaseadust, mis on nagu sissejuhatuseks ühiskondlikule tragöödiale. Sellele järgnevad sotsiaalse plahvatuse astmestatud etapid: kuulujutud seaduse väljaandmisest, selle jõudmine talurahva kätte, õiguste kättevõitlemise rahulik faas, rahva pettumine valitsuse-, kiriku- ja mõisavõimudes, viimaste poolt rakendatavad vastuabinõud, mis viivad konflikti talupoegade ülestõusuni. Kulminatsiooniks on arveteõiendamine võimude poolt, mis lõpeb veresaunaga. Kõike seda on autor pakkunud väga erinevates esituslaadides; puhuti refereerib ta ametlikku teksti, annab ilukirjanduslikke stseene seaduse lugemisest ning tõlgendamisest, esitab dramaatilise, võitluspaatost tul-

vil «sõja» maalingu, jutustab siis asjalikus laadis ülestõusnute jälitamiskäiku ja lõpetab selle humaanses häälestuses antud karistustragöödiaga. «Sõja» ja veresauna pildid on pateetilisemaid, mis Vilde üldse on loonud. Esimeses kõlab seni mahasurutud vabaduseiha vallandumise hoogsus, teises jääb see helisema vägistatud inimsuse ning õigluse kurbmängus.

Ajaloolisi sündmusi käsitlevad episoodid on esitatud massistseenidena, mille peategelaseks on kollektiiv. Siin esinevad nii tegelikkusest võetud isikud kui ka süžee pea- ja kõrvaltegelased. Päärn kutsub mehi võitlusse, kaob siis üldises möllus vaatepiirilt ja satub tähelepanusfääri haavatasaamisel, sel teel juhitakse ta taas ajalooliste sündmuste raamest süžee kulgu.

Mahtra sõja loomistingimused sundisid Vildele peale suure töökoormuse: tal tuli tavalise toimetustöö kõrval iga päev kirjutada pidevalt ajalehe joonealune osa. Sellisest tõtlikkusest tingitult leidub romaanis kõrgetasemeliste üksikosade kõrval ka ilmetuid lõike ja peatükke, mida autor hilisemal redigeerimisel on püüdnud siluda. Romaani keel on rahvalik; talupojad kõnelevad murdekeelt; sõnavara piirdub nende eluringiga, kuid see on värvikas ning leidlik. Sõnavara rahvapärasust ei väljenda ainult dialoog, see on omane ka autoritekstile, eriti kui on tegemist külamiljööga. Sõnastuslikult on jõulisemad traagilised massistseenid, võrreldes varasema proosaga on kirjanik andnud vähem uudset mõisnike elu käsitlevates lõikudes.

Romaani sotsiaalne tendents kiirgab läbi kogu sündmustiku. Ajaloolist ainestikku on kujutatud nii, et sellest kajab lakkamatu üleskutse tasuda mineviku ülekohus. See agiteeriv element on teose kujundusest lahutamatu, sest sotsiaalne eesmärk liidab endaga romaanis kõik kunstilised taotlused.

Ajalooline triloogia

Kui Vilde 1901. aasta lõpul asus Mahtra ülestõusust romaani kirjutama, ei olnud tal kujutlustki, et sellest üritusest kasvab välja kolmest osast koosnev suurteos, epopöa eesti talurahva

klassivõitlusest 1850—60-ndail aastail. Kolmikromaani idee kujunes tööprotsessis. Lõpetades *Mahtra sõja*, selgus Vildele, et kasutamata oli jäänud hulk materjali, mis otse ootas ilukirjanduslikku kujundamist. Samuti tiivustas teda romaani seninägematu menu. Ta jätkas tööd ja nii valmis tal *Kui Anija mehed Tallinnas käisid* — romaan eestlaste visast võitlusest eluruumi ja -õiguste eest linnas XIX sajandi teisel poolel.

Romaani keskne episood, Anija ja Kurisoo talupoegade ebainimlik peksmine Tallinna turuplatsil 21. juulil 1858, oli põhjustatud samuti abiteost keeldumisest nagu Mahtra ülestõuski. Valdade saadikutest, kes olid tulnud kubermanguvalitsusse mõisniku peale kaebama, karistati ilma igasuguse kohtuta 51 meest ränga peksuga. Vägivallaakt pandi toime aadli poolt hoiatusena, et talupojad ei taotleks ametivõimudelt kaitset. See ajalooline sündmus seostab romaani triloogia esimese osaga. Kuid romaani ülesandeks on näidata ka eestlaste linna pürgimist neil aastail ning nende alamuslikku asendit võrreldes saksa linnakodanlusega. Romaan pakub ulatuslikke iseloomustavaid pilte Tallinna tolleaegsest elulaadist, eriti käsitööliste keskkonnast. Sündmustiku aluseks on maalt linna pääsenud noormehe Mait Lutsu elukäik.

Hiljem asus Vilde *Uudiste* juures töötades samade aastate ajaloolise ainestiku põhjal kirjutama romaani *Prohvet Maltsvet*. Selles on leidnud käsitlemist talurahvarahutuste teised vormid — ümberasumine ja usuline liikumine.

Järvamaal omandas puht agraaroludest tingitud ümberasumine usulise varjundi, sest sealsed agaramad väljarändajad olid nn. maltsvetlased, Järvamaa talumehe Juhan Leinbergi (keda rahva seas tunti prohvet Maltsvetina) rajatud usulahu liikmed. Maltsvet jutlustas piibli kirjasõnale toetudes keeldumist maailmalõbudest ja toretsemisest, ent avaldas oma kõnedes ka vaeseid inimesi kaitsvaid vaatekohti, millega omandas rahva seas suure populaarsuse. Leinberg oli algul väljarändamise vastane, kuid nähes, et tema järelkäijad siiski ümberasumist visalt kavatsevad, muutis ta oma seisukoha ja hakkas jutlustama rahva väljaviimist «tõotatud maale». Selleks pidi olema Krimmi poolsaar, kuhu 60-ndate aastate alguses rändas Järvamaalt sadu maltsvetlasi.

Romaan pakub traagilisi pilte maltsvetlaste väljarändamisest ja selle eellugudest, nagu «tõotatud maale» viiva «valge laeva» ootamine Lasnamäel mais-juunis 1861 ja maltsvetlaste julm peksukaristus Albu mõisas sama aasta oktoobris. Romaani sündmustik kujutab usuhullustusse sattunud küla elu-olu ilma erilise keskse peasündmuseta. Teose lõpposa on asjalikku laadi kirjeldus väljarännanute elust Krimmis, mida seostavad

hõredad faabulaelemendid. *Uudised* võimaldasid Vildele tutvumisreisi Krimmi ja Kaukaasia eesti asundustesse, kus kirjanik sai tundma õppida ümberasunute olukorda ja hankida materjale ka eellugude kohta.

Romaan hakkas ilmuma 1905. aastal *Uudistes*, kuid katkes sama aasta lõpul ajalehe sulgemise ja Vilde maapakku siirdumise tõttu. Lõpetada sai Vilde teose alles 1908. aastal paguluses.

Ajalooline triloogia tähistas eesti kirjanduses realismi suurt võitu. Esmakordselt küündis eesti romaan epopöalise avaruseni. Otse 1905. aasta revolutsiooni eelõhtul olid rahva hiljutise võitluse episoodid kunstiliselt kujundatult lugejate kätte jõudnud. Tänu kõrgemale kunstilisele tasemele ja võitlusele virgutavale paatosele on triloogia populaarseimaks romaaniks *Mahtra sõda*.

Eduard Vilde ja 1905. aasta revolutsioon

1905. aasta revolutsioonisügisel töötas Vilde Tartus pahempoolse ajalehe *Uudised* juures. Kirjaniku tolleaegseid poliitilisi vaateid iseloomustab *Uudistes* avaldatud artikkel *Kodanlus, proletariaat ja revolutsioon*, milles Vilde käsitleb väike- ja suurkodanlust kui proletariaadi vaenlasi ning annab kummalegi kihile marksistliku iseloomustuse. Vilde kirjutas:

Ainus lipp, mille ümber proletariaat ka meil ilmatumal enamusel saab kogunema... on sotsiaaldemokraatia lipp... Kodumaa töölised, astuge võitluses kapitali vägivalla vastu radadele, mida töörahvad terves ilmas õigeteks on tunnistanud... Kõigi maade proletaarlased, ühinege!

See loosung kõlas eesti ajakirjanduses sel puhul esmakordselt.

Aga Vilde võttis osa ka tänavademonstratsioonidest, esines kõnelejana ja novembrikuus peetud ülemaalisel rahvaasemikkude kongressil kuulus ta pahempoolse enamuse juhtkonda. Revolutsiooniliste sündmuste arenedes võttis *Uudised* terava hoiaku kodanluse, balti aadli ja võimude vastu. Detsembris kehtestati Baltimail sõjaseadus, suleti ajaleht ja toimetuse liikmeid ähvardas vangistamine. Sellest pääsemiseks põgenes Vilde välismaale. Hilisematest kohtuaktidest nähtub, et Vildet süüdistati kuulumises sotsiaaldemokraat-

Linda Jürman ja Ed. Vilde 1905. a.

likku organisatsiooni, aktiivses kihutustöös, juhtiva tegelasena salakoosolekutest osavõtus ja eespool nimetatud kongressi revolutsiooniliste resolutsioonide levitamises. Need süüteod oleksid võinud tuua kirjanikule aastaid kestva sunnitöökaristuse.

Välismaal peatus Vilde esialgu mõned kuud Šveitsis Zürichis, tuli siis 1906. aasta suvel Helsingisse, kus asus toimetama poliitilist pilkeajakirja *Kaak*. Areteerimisohu tõttu põgenes kirjanik sügisel taas välismaale, kavatsusega paigale jääda Kopenhaagenis.

Revolutsioonile kõigest hingest kaasaelava kirjanikuna ei saanud Vilde mööduda 1905.—1906. a. dramaatiliste võitluste kujutamisest. Esimeseks reageeringuks sellele olid saksa ajakirjanduses

avaldatud artiklid, milles informeeriti Lääne-Euroopa lugejaid kodumaal toimuvatest hirmutegudest ja ülestõusu põhjustest. Samal eesmärgil kirjutas Vilde ka karistussalkade julmusi kinninaelutavad novellid *Seadusemees* ja *Griša kummaline unelm* (mõlemad 1906). Kodumaal toimuvatele sündmustele reageeris aga kirjanik vahetult poliitilise ajakirja *Kaak* veergudel. Ajakirja sai

ilmuda kolm numbrit, 1906. aasta juulist oktoobrini. Siis oli aga Vilde sunnitud Helsingist lahkuma, pealegi takistasid võimud ajakirja levitamist.

Kaak on Vilde kõige silmapaistvam panus 1905.—1907. aasta revolutsioonilises liikumises. Ajakirja rünnakute teravik oli mustasajalaste terrori paljastamisele suunatud. Kuid Vilde naeruvääristab ka riigi sisepoliitilisi reforme, riigiduumat ja kõike muud, mis toetas riigivõimu. Keskseks pilkeobjektiks oli balti mõisnike julm arveteõiendamine rahvaga (novellid *Nimekiri*, *Liha*). Pilkelauludes ja proosapalades saab sarjata eesti kodanlik ajakirjandus oma poliitilise selgrootuse pärast (*Pudruretsept* jm.), pilgatakse kodanluse klassikultuuri («Vanemuise» avamisele pühendatud laul *Rahvale* jm.) ja duumasaadikute lömitavat truualamlust (*«Meie» esimene «rahvasaadik»*). Novelli *Minu pommid* satiir on suunatud revolutsiooniga ajutiselt liitunud kaasajooksikute pihta. *Kaak* oli revolutsiooniaastate kõige teravam valitsusevastane eestikeelne ajakiri. Selle numbreid konfiskeeriti politsei poolt ja kolmanda numbri levitamine keelustati sootuks.

Vildet kui poliitilise satiiri viljelejat aga *Kaagi* sulgemine vaikima ei pannud. 1907. aastal tegi ta agaralt kaastööd J. Lilienbachi revolutsioonilisele *Lendlehtede* sarjale. Kirjaniku pilge on suunatud peamiselt duuma (*Varietee-teater «Tauria»* jm.) ja eesti kodanluse pihta (*Südamlik palve* jm.). Tuleb sedastada, et Vildest kujunes neil aastail poliitilise satiiri meisterlik viljeleja, kelle hävitav pilge tabas teravalt revolutsiooni vaenlasi.

Pagulaspäevil lisandusid eespool nimetatud novellidele veel *Tooma tohter* (1908) ja novellett *Viaburi* (1909). Viimane, Sveaborgi garnisoni ülestõusu ja selle mahasurumist käsitlev lühipala on Vilde ainuke teos, mille aineks on otsene revolutsiooniline võitlus.

Ideoloogiliselt kaalukaimad ning kunstiliselt viimistletuimad on novellid *Seadusemees* ja *Tooma tohter*.

Novell «Seadusemees»

Seadusemees käsitleb ebainimlikku arveteõiendamist võidetud revolutsionääride ja mõisnike viha alla sattunud süütute külainimeste kallal. Reaktsioonileeri kuuluvaiks tegelasteks on

novellis julmunud aadlik, vagatsev-alatu hingekarjane, verest, alkoholist ja piiramatust omavolist hullunud ohvitserid ja metsikult toored kasakad. *Seadusemehes* esineb teemat kandva tegelasrühmana rahvas, sest keskne on karistatavate mõtete, elamuste ja käitumise jälgimine.

Peategelane, riigivõimu õiglusse sügavasti uskunud truualamlik Kadaka Jaan peab valusalt veenduma, et pole loota ei õiglust ega halastust. Ta hakkab aru saama, et õigemini talitavad need veendunud ülestõusnud, kes, endil surm suu ääres, mõrtsukatele kadu hüüavad. Nüüd ärkab vastuhakule ka senine seadusemees ja kutsub võitlusele teisigi. Tema suu kaudu lausub Vilde oma kaugeimale ulatuva revolutsioonilise tunnuslause: «Vabaduse peate endile kätte v õ i t l e m a, õigused peate endale v a l l u t a m a!»

Seadusemees on otseselt revolutsiooni käsitlevaist teoseist kunstiliselt viimistletuim. Kuigi selles antud karistuspilt on tugevasti agiteeriv, asetub novelli ideeline pearaskus psühholoogilisele protsessile: autor kujutab passiivse, vabadusvõitlust eitava riigitruu talumehe ümbersündi revolutsionääriks. Ülekohtune riigivõim teeb inimestest revolutsionäärid, jõhkrus sunnib vaguramaidki relva haarama ja võitlusele kutsuma. Olgu vastuhakk võimudele ka lootusetu, oli see tee õige ja ainus. Kõik ajendid kokku — ülekohus, karistajate toorus, asjatud katsed vaenlasele südamele koputada, revolutsionääride mehine surmaminek — panevad peategelase «paksus, hämaras unikolbas» uue idee idanema. Ta tunneb ära «murdja, kes millestki ei hooli ega midagi ei kingi, kes ei tunne armu ega halastust . . .

Ja kuna uinusid teisedki minutaolised, sai murdja võitjaks ja nüüd murrab ta ärksad ning tahab uinujaile ajada verise ähvarduse, igavese hirmu liikmeisse . . .» See äratundmine annab talle jõudu endaületamiseks. Jaani agiteeriv hüüe jääb loosungina kõlama tulevaste klassilahingute sõduritele ja novellist järeldatav idee juhatab paratamatult jätkuva võitluse vajaduse tunnetamisele.

Kunstiliselt terviklikumaid revolutsiooniainelisi novelle on

«Tooma tohter».

1. *Novell on jagatud seitsmeks osaks. Määrake iga osa ülesanne Tooma tragöödia arengus.*
2. *Selgitage ja põhjendage Tooma tõusu- ja mõõnameeleolude vahelduvat kulgu.*
3. *Jälgige dr. Grauenfelsi karakteristikat: 1. Tooma-poolset (murdja pea, inimesesööja pea, elupäästja . . .), 2. tema enda käitumise järgi.*
4. *Selgitage, kuivõrd «Tooma tohtri» süžeeline ülesehitus vastab novelli tunnustele.*

Novell on teemalt lähedane eelmisele.

Selle aine ammendas kirjanik ajaleheteatest, milles kirjeldati omapärast kohtuprotsessi revolutsioonist osavõtnud noormehe üle, kes oli karistussalga poolt maha lastud. Omaksed olid väheste elumärkidega noormehe haiglasse toimetanud — ja nüüd oli mees taas kohtu ees. Kaebealusele määrati poolteist aastat vangistust, kusjuures kohus algatas mehe vabastamise taotlust. Viimane osa prototüübi saatusest ei pakkunud midagi novelli probleemi jaoks ja autor katkestab sündmustiku mõjuka puändiga, noormehe masendava pettumusega.

Tooma tohter on sotsiaal-psühholoogiline novell äärmiselt napi sündmustikuga. Selleks on haigla igapäeva raames toimuvad kõnelused kaashaigete ja õega, mis aitavad haigel tekkinud olukorras orienteeruda ja annavad informatsiooni arsti kohta, tänu kellele ta on pääsenud surmast. Jälginud raskesti haavatud noormehe toibumisprotsessi, alates palavikulistest viirastuslikest nägemustest teadvusele jõudmiseni, annab kirjanik haige virguvale mõttekäigule sotsiaalse põhitooni. Ta on võimude käsituse järgi hukkamisele määratud mässaja, kel ei ole õigustki ellu jääda. Noormeest hakkab ängistama ahastuslik ohutunne. Peene psühholoogilise vaatlusoskusega kujutab autor haige üha tugevnevaid enesekaitseimpulsse, mis suunavad teda vahest liialdatudki ettevaatusele, ja siis nende järkjärgulist lõtvumist, sedamööda kuidas üllastub arsti isik tema kujutluses. Tänulikuna elupäästmise ja hoolitsuse eest tunneb ta nagu omapoolset kohustust olla siiras oma heategijate vastu. Näilise inimsuse mõju all vaibub noormehe enesekaitsetung ja see saabki talle hukatuslikuks.

Teoses on esikohal Tooma elamused. Teiste

tegelaste roll piirdub sellega, et lasta mitmekülgselt pilku heita noormehe tunnete ja mõtete voolule. Ent novelli käigus esineb kogu aja nähtamatu, kuid aktiivse vastastegelasena dr. Grauenfels, kes sekkub sündmustikku vaid episoodiliselt. Ometi on just tema teemat kandev kuju, peategelasel Toomal on aga täita teenindav osa, nagu ütleb teose pealkirigi. Vilde ei seadnud endale ülesandeks siirameelse talunooruki ettevaatamatuse tagajärgede näitamist, tema taotluseks oli luua klassivaenlase kuju. Tooma viirastuslikud kujutelmad murdjast ja inimsööjast ning järgnevad kõnelused loovad dr. Grauenfelsi karakterkuju, millele annab sotsiaalse kvaliteedi lõpupilt arstikabinetis.

Tooma tohtris on säästlike vahenditega saavutatud haarav kunstiline mõjukus. Peategelase psüühikavaatluse tagant avanevad lugejale ajastu teravad sotsiaalsed vastuolud. Suhteid teravdab vastandamine, sest ühe poole käitumist ajendab iseloomu siirus, teise oma aga kutseline inimlikkus, millest siiski on tugevam ühiskondlik ühtekuuluvustunne revolutsiooni vaenlasega. See teebki arsti mõrvarite käsilaseks. *Tooma tohter* on nii sügava sotsiaal-psühholoogilise käsitluse kui ka kunstilise teostuse ning stiili poolest küpsemaid meistriteoseid mitte üksi Vilde loomingus, vaid sajandi alguse eesti kirjanduses üldse.

Vilde novellid on kunstiliselt viimistletumaid ja ideelt teravamaid proosateoseid, mis tollane eesti kirjandus revolutsiooni kujutamisel suutis anda. Jõulises kunstilises üldistuses on kirjanik jäädvustanud ülestõusu traagilisi üksikepisoode. Nende loomisel on autor väga lähedale jõudnud sotsialistliku realismi põhitõdedele. Seepärast jäävad Vilde revolutsiooninovellid omapäraste suursaavutustena meie lühiproosa ajalukku. Vilde edasine areng pagulaspäevil suundus aga taas kriitilise realismi voolusängi.

Kirjanik paguluses

Revolutsiooniliikumisest osavõtnute jälitamine jätkus Venemaal kuni tsaarivõimu kukutamiseni märtsis 1917. Nii oli Vilde sunnitud veetma 11 aastat rahutut ja majanduslikult ränka maapagulase elu. Pärast ligi aastapikkust peatumist Kopenhaagenis asus Vilde Saksamaale, kus vahe-

tas sageli elukohti, peatudes püsivamalt Stuttgardis (1908—1910). 1911. aasta märtsis reisis Vilde New Yorki, kuhu kirjaniku abikaasa Linda Jürman oli siirdunud eesti progressiivse ajalehe *Uus Ilm* toimetajaks. Saabumisel ootas kirjanikku ebameeldiv üllatus: sealsete eesti kiriklaste kaebuste tõttu tuli tal viibida mõni aeg sisserändajate vanglas. Vilde ei kohanenudki ameerika elulaadiga, vaid pöördus samal suvel tagasi Euroopasse, kus püsivaks elukohaks valiti Kopenhaagen. Kodumaale tagasipöördumine sai võimalikuks alles pärast Veebruarirevolutsiooni — mais 1917.

Maapao algus oli kirjanikule äärmiselt raske. Aegamööda elutingimused siiski paranesid, eriti pärast *Prohvet Maltsveti* lõpetamist (1908) ja lepingu sõlmimist oma varasemate teoste väljaandmiseks, mis kindlustas väikese, ent pideva honorari. Vajadus teha raha pärast ridu — kaastööd eesti ja saksa ajakirjandusele — küll püsis, ent ilukirjanduslikule loomingule võis juba tõsisemalt keskenduda. Vilde pagulusaegset loomingut iseloomustabki hoolikam viimistlus ja suurema kujunduslikkuse taotlus. Nende aastate toodangu kandvama osa moodustavad novellikogud *Jutustused* (1913), *Asta ohver* (1914), satiirivalimik *Muiged* (1914), romaanid *Lunastus* (1909) ja *Mäeküla piimamees* (1916) ning draamad *Tabamata ime* (1912), *Pisuhänd* (1913) ja *Side* (ilm. 1922).

Vilde lühiproosakogudes avaldatud teosed olid enamikus kõik varem ilmunud ajakirjanduses, kalendrites või mujal. *Jutustused* sisaldab ka varem mainitud revolutsiooniainelised novellid *Tooma tohter* ja *Viaburi*. Selle kogu teistes novellides ja laastudes käsitleb autor kodanluse ja kunsti vahekordi (*Surnute pidu*), teenistuja sõltuvust peremehest (*Leib*), aadlike hoolimatust töövõimetuks jäänud mõisateenija vastu (*Kupja-Kaarli adjustaadid*), maapaguluses virelevate kirjanike saatust (*Loojak, Sõber*) jm. Kirjaniku isiklikku traagikat tõlgendab laast *Sõber*. See on meeleheitele viidud kirjaniku karje, kes on sunnitud oma talenti raiskama väärtusetule leivatööle ja tunneb ahastusega loominguliste võimete kärbumist, ilma väljavaadeteta luua midagi üle aegade ulatuvat.

Muiete kandvama osa moodustavad satiir **«Uuel teel»** ja Ameerika-ainelised pilkelood. *Uuel teel* taunib nooreestlaste modernitsemist. Vilde ise kirjutas:

> «Uuel teel» on pilge neile, kes tahtsid vaest lugejat jalust rabada uuduse ja sügavuse kartetšidega. Neile, kes ladusid virna tundmatuid sõnu, et demonstreerida eneste ületavat modernsust... Seda edvistamist ja ebeldamist — aga üksnes seda — naerab heasüdamlikult minu satiiriline tööke.

«Noor-Eesti» liikumist aga Vilde tol ajal terves ulatuses ei tauninud, näiteks Gustav Suitsu loomingut hindas ta kõrgelt. Suhted teravnesid pärast Fr. Tuglase essee *Eduard Vilde ja Ernst Peterson* avaldamist «Noor-Eesti» kolmandas albumis (1909), mida kirjanik pidas endale solvavaks. Tema kriitiline suhtumine «Noor-Eestisse» püsis elu lõpuni. *Uuel teel* on vaimukas, peenkoomiline paroodia. Satiiri haardeulatus ei piirdu ainult üksiknähtustega, vaid taunib igasugust modernitsemist kirjanduse alal üldse.

Följetonistlikud satiirid *Jack Brown* ja *Minu esimene business* väljendavad kirjaniku pettumust ameerika elulaadis. Mõlemad need on karakterivisandid — esimene väikesest «ameerikalikust» seiklejast, teine — dollaripatriotismist laetud rahajõmmist. Irooniaga joonistatud kujud omandavad põgususest hoolimata sotsiaalse tüübi väärtuse ja iseloomustavad keskkonda, mis neid on tekitanud.

Romaan «Lunastus»

Töölisliikumise küsimust käsitles Vilde romaanis *Lunastus,* mis on ühtlasi ulatuslikemaks Taani-aineliseks teoseks tema loomingus. Proletariaadimiljööd kirjeldava kujunemisromaanina tõi *Lunastus* eesti kirjandusse esmakordselt töölise klassiteadvuse ärkamise teema, mis kannab teoses kogu tegevustikku.

Romaani sündmustik hõlmab töölisnoore Jens Nielseni lapsepõlve ja arengukäiku noormehena. Lapseea alanduselamused ja sotsiaalse ebaõigluse talumine noorukina kujundavad Jensist klassiteadliku töölise. Elu vaeslaps leiab endale kaks «isa» — Darwini ja Marxi. Ja kuigi teda varitseb paljude kehviknoorte vaenlane — tuberkuloos, toob surmale vastuminevale töölisele rahulduse teadmine, et oma osavõtuga klassivõitlusest on ta andnud panuse rahva parema tuleviku kujundamiseks. Ühtlasi annab see motiiv masendavale teosele pisut optimistlikuma lõppkõla.

Romaan «Mäeküla piimamees»

Mõisniku ja talupoja suhetele pühendas Vilde oma pagulasaegse kandvaima proosateose, romaani *Mäeküla piimamees*. Teos käsitleb Vildel korduvalt esinevat probleemi — naise au pilamist mõisniku poolt. Inetu vahekord sõlmub aga siin ärilise tehinguna, mis annab loole halva kõrvalmaigu ega lase tekkida kaastunnet asjaosaliste kannatuste suhtes. Kujunenud konfliktil on oma ühiskondlikud juured. Sajandi lõpul toimuvas küla kapitaliseerumisprotsessis levinud rikastumiskihk nakatab ka kehva sauniku, summutab autunde ja kõlblusehääle ning tõukab ta häbiväärsele tehingule. Rikastumishimust põhjustatud kõlblas nüristumisnähe polnud aga omane ainult kantnik Prillupile, mistõttu romaanis käsitletud üksikisikute suhete kriitika omandab sotsiaalse väärtuse.

Teose väline sündmustik on napp. Kirjanik on keskendunud tegelaste sisemaailma valgustamisele, jälgides arenevaid vastuolusid ja pettumusi kavatsustes ning lootustes. Tekkinud vahekordades pole midagi tavalise elu raamest väljaulatuvat. Ent selle eimillegi all sugeneb isikuvahelistesse suhetesse üha keerukamaks muutuvaid hingeelulisi olukordi. Kantnik P r i l l u p i l on valusaid elamusi, mille mõjul virguvad tema uinutatud kõlbelised tõekspidamised. Tema hingelise draama esitamiseks on rakendatud sündmustiku areng, teiste tegelaste käitumismotiivid, aga ka laiemad olustikupildid. Piimamehe tragöödia võrsub ühiskondlikest oludest: kui kõik püüavad rikastumisele, miks ei peaks siis virelev kandimees sedasama taotlema. Ent Prillup teeb valearvestuse. Ta ei aima, et jõukusele viivale teele pääsemine ei tähenda veel selle lõpuni käimist. Lõpuks aitab viin kiirendada mehe hingelist ja majanduslikku kokkuvarisemist. Prillup kui ebaõnnestunud edasitrügija on kapitaliseeruva küla majandussuhete produkt ning ohver.

Mõisahärra K r e m e r pole romaanis minevikust tuntud kardetav võimumees, vaid kentsakas vananev härra, kes esindab hääbuvat aadlit. Niisugusena kannab ta romaanis iseseisva väärtusega probleemi, aadli mandumise alateemat, mida tuleb arvestada romaani ühiskondlikku kaalu hinnates. Kremeri isikus on kirjanik välja naernud ühiskondliku arengu tõttu minevikku hääbuva

mõisnikkonna ajast ja arust läinud seisusekõrkust ning vaimset mandumist.

Intriigi kandvaks ning konflikti põhjustavaks tegelaseks on aga M a r i, kes on romaanis kõige keerukama hingeeluga kuju. Kirjanik on jätnud selle juhtiva tegelase poolvalgusse, tema tegutsemismotiive saab ainult aimata. Mari puhul on olulisim selgust saada tema kõlbelistes tõekspidamistes, mis ei takistanud teda nõustumast lepingukohustustega. Ent selles asjas on naine kaasamineja, mitte algataja. Mari käsituse järgi ei sidunud teda Prillupiga mingid muud kohustused peale vajaduse hooldada surnud õe lapsi. Ja kui ta mehe pealekäimisele visalt vastu pani, siis ainult lugupidamisest iseenda vastu. Naine andis aga mehe piinlemist nähes järele, tegi halva mängu kaasa, aga lõpetas selle kohe, kui see ainuüksi tema asjaks jäi.

Mari suhtes on *Mäeküla piimamees* kujunemisromaan. Naine asub siin allakäigu teele, ent ei lange lõplikult. Teose finaal tõotab, et Mari raputab endast maha kõik räpase ja läheb vastu tõelisele inimväärilisele elule.

Mäeküla piimamehe kunstilisele viimistlemisele osutas autor hoolikat tähelepanu. Romaanis on kasutatud ohtralt rahvakeelele omaseid väljendeid, samuti juba keelepruugist kadunud sõnu ja uusmoodustisi, millest osa on autori enda loodud. Keelerikkus annab sõnastusele värskust, mahlakust ja tõstab selle ilmekust. Kujundlikkus teeb stiili kunstiliselt nauditavaks, ent teiselt poolt on autor romaanis minetanud mõndagi oma varasema aja paremate teoste rahvalikkusest, mis oli ta laias lugejaskonnas populaarseks teinud.

Ed. Vilde lähenes viiekümnele, kui ta sai asuda oma noorpõlve unistuse juurde — kirjutada midagi

DRAAMA ŽANRIS.

«Tabamata ime»

Vilde esiknäidendiks on draama **«Tabamata ime»** (1912). Teos käsitleb sajandi algukümnendil avalikkuses sageli kõne all olnud nn. Eesti Euroopasse jõudmise küsimust, s. o. kodanliku haritlaskonna soovi jõuda kultuuri alal rahvusvahelist tunnustust pälvivate saavutusteni. Arvestades eesti kultuuri noorust, oli säärane taotlus teosta-

matu soovunelm. Ajakirjanduses reklaamiti aga ebakriitiliselt üksikute eesti kunstnike tagasihoidlikke esinemisi välismaal imeteldavate saavutustena. Vilde draama esitab klaverikunstnik Leo Saalepi tragöödia: keskpärane kunstnik, kes seltskonna tellimuse tõttu enda on üle pingutanud, variseb kokku nii vaimselt kui ka füüsiliselt.

Jõudnud draamakirjandusse pärast suuri võite proosas, andis Vilde oma esiknäidendiga küpse teose. Ta käsitles teravaid, kodanlikule kultuuri-

elule iseloomulikke probleeme. Kui *Tabamata ime* kodanliku Eesti teatris lavastamisele tuli, oli hindajatel põhjust märkida, et draama ütles ka veel tol ajal seltskonnale valusat tõtt.

Paraku tõi aga teos kirjanikule oodatud tunnustuse asemel palju sekeldust ja meelehärmi. Näidendi ümber tekkis kirjanduslik skandaal. *Tabamata ime* esitati 1913. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi auhindamisele. Tooniandva seltskonna võltse kultuuripüüdlusi kritiseerivat draamat autasustada muidugi ei tahetud, teiselt poolt oleks aga Vilde kõrgetasemelise teose kõrvalejätmine olnud sobimatu. Seetõttu määras auhinnakomisjon Vildele teost nimetamata 150 rubla toetusraha, mis vastas väljaantavale kõrgeimale auhinnale. Vilde, kes nägi säärases talitusviisis enda kui kirjaniku alandamist, keeldus raha vastu võtmast ja esines avaliku protestiga. Tekkis äge poleemika ajakirjanduses, kuid Vilde protest jäi rahuldamata.

Kõnesolev skandaal osutus kirjanduslikult viljakaks, sest see pakkus autorile ainet uue lavateose,

KOMÖÖDIA «PISUHÄND» (1913)

kirjutamiseks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Iseloomustage kõneluste andmeil (näiteid tuues!) XX sajandi alguse jõuka kodanluse elulaadi ja kultuurilist taset.*
2. *Missugused tolle aja kirjanduselu nähtused selguvad Sanderi ja Piibelehe kõnelustes? Andke selle alusel üldistav iseloomustus.*
3. *Määrake autori pooldav või eitav suhtumine üksikutesse tegelastesse. Milles see avaldub?*
4. *Vaadelge, kuidas autor on kasutanud remarke tegelaste iseloomustamiseks.*
5. *Iseloomustage tegelasi.*
   Vestmann: 1. kõnelaad; 2. Sandri informatsioon; 3. käitumine; 4. viis, kuidas ta kohtleb a) Sandrit, b) Piibelehte.
   Sander: 1. Vestmanni ja Matilde suhtumine temasse; 2. Sandri enda pihtimus; 3. käitumine «kirjanikuna»; 4. Piibelehe hinnangud.
   Piibeleht: 1. välimus; 2. käitumine; 3. kõnelaad; 4. suhtumine a) Sandrisse, b) Laurasse, c) Vestmannisse.
   Matilde: 1. Sandri ja Piibelehe kõnelus

(I v.); 2. käitumine a) Piibelehe, b) Sandri, c) Lauraga.
Laura: 1. välimus; 2. vaimne tase; 3. tema ja Piibelehe suhted; 4. teiste suhtumine temasse.

6. *Millest sugeneb tegelastevaheline konflikt näidendis? Milline osa on selles igal tegelasel?*
7. *Määrake etteastete ja vaatuste järgi näidendi ekspositsioon, intriigi sõlmitus ja kulminatsioon. Kuidas mõista ja hinnata lõpplahendust?*
8. *Tooge näiteid karakteri-, situatsiooni- ja sõnakoomikast.*
9. *Mida teate «Pisuhänna» lavalisest saatusest ja näidendi populaarsusest?*

Kultuurilisi ja olustikulisi lähtekohti

Komöödias käsitles Vilde taas kunsti ja kodanliku seltskonna vahekordi, mille kõrval on kõne all ka majandusliku spekulatsiooni nähtused. *Pisuhänna* peamine probleem sugeneb tõusikkodanluse ihast ümbritseda end iga hinna eest kultuursuse aupaistega, mida näitab komöödias Matilde huvi kirjanduse vastu. Näidend valgustab kunstielu suunamist ja mõjutamist kodanluse poolt. Seltskonna ideoloogid tõstavad kilbile kapitaliseeruva küla ülistamise nõude. Kirjanikule on see kohustav, kui ta soovib mingit tunnustust saavutada. Kriitika pole iseseisev, vaid püüab tabada seltskondlikku tellimust ning jagab tunnustust mitte kirjandusteoste väärtuste, vaid autori positsiooni järgi seltskonnas. Need küsimused seostas Vilde poleemikaga *Tabamata ime* auhindamise ümber. Sandri kirjanduslikud vaated on väljendatud otse Eesti Kirjanduse Seltsi auhindamiskomisjoni protokolli sõnadega.

Tegelaste süsteem

Piibelehe ja Laura liin, mis sõlmib komöödia keerukad konfliktid, kannab tõusikkodanlusele võõrast meelsust. Mõlemad tegelased seisavad maailmavaatelt ja elukäsituselt väljaspool rahakat ringkonda. Teistest tegelastest on nad peajao kõrgemad. Nii Laura kui Piibeleht on sisimalt opositsioonis tõusikkodanluse mõtteviisi ning elulaadiga, kujunemata ometi sotsiaalseteks võitlejateks. Lauras on hinnatav püüd vabadusele ning endamääramisele, kuigi ta seda taotleb ainult oma isikliku elu raames. Ka Piibeleht tunnetab selgesti kultuurielus valitsevat korruptsi-

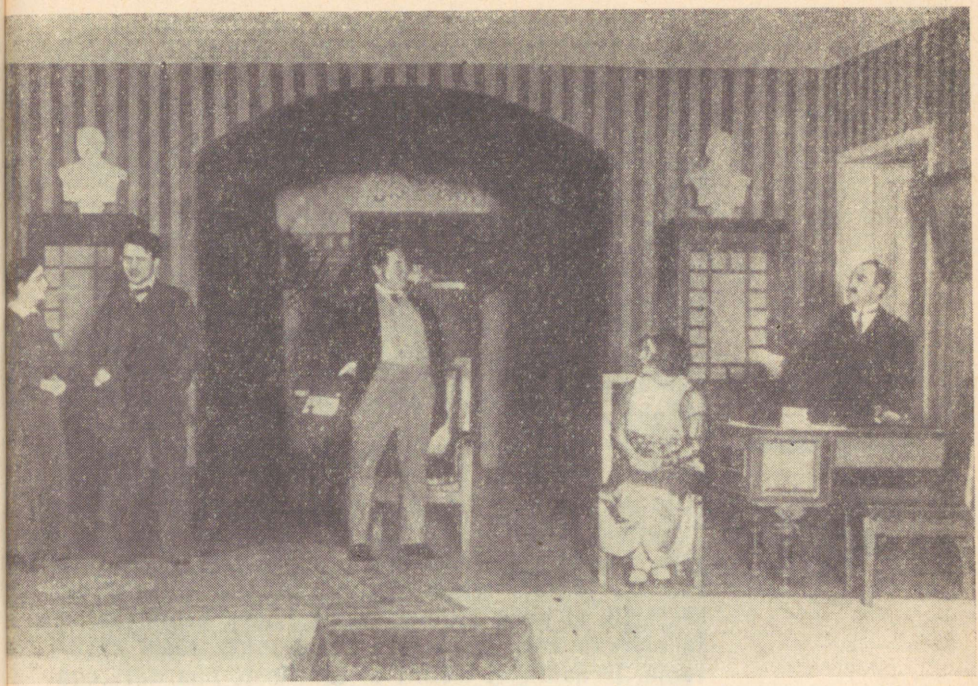

Theodor Altermann — Piibelehe osatäitja.

ooni, kuid ei avalda selle vastu protesti. (Sandri arusaamade järgi on ta iriseja, s. o. rahulolematu.) Piibeleht ei ole võitleja, ta on ühiskondliku kujuna arvestatav kui loov sõnakunstnik, aga ka sellena jääb tema sotsiaalne kaal selgitamata, sest Vilde teeb ainult paari sõnaga juttu tema kunstilistest tõekspidamistest. Olgugi boheemlane, on Piibeleht siiski praktiliselt mõtlev ning tegelikke olusid arvestav inimene. Rikkus ja selle abil saavutatavad elumõnud ei näi teda veetlevat. Ent siis muutub praktilises elus enam kui tagasihoidlik sulemees leidlikult kombineerivaks, «lihvitud, poleeritud, rahvineeritud ärivaimuks», kes vana ärihai Vestmanni ninapidi veab. Tegelikult piirdus Piibelehe «ärivaim» leidlikkusega rakendada *Pisuhänd* oma kosjavankri ette. Ta kavatses vaid tagada oma tulevasele naisele laheda elu, millega too oli harjunud ja mida tema sulemehena pakkuda ei oleks suutnud. Piibeleht avab sõnaselgelt oma tulevikuplaanid: ta jääb kirjanikuks ja lubab irooniliselt ka tulevikus kälimeest aidata, kui tol «mõni töö sule all jälle nõnda kujuneb, et seda auhind ähvardab». Teisiti saab asjast aru Vestmann, kes ei taipa, et Piibeleht püüdis kruntide abil Laurat, mitte Laura abil krunte. Nii pole põhjust näha Piibelehes ärimeheks ümbersündivat luuletajat, vaid kõigepealt leidlikku kosilast. Sellest vaatekohast lähtudes tuleks mõista Piibelehe eetikat ja ärimehelikkust.

Sotsiaalselt väga selgejooneline kuju on V e s t m a n n. Temas on autor kujutanud esimese põlve kapitalisti, kes kehvast mehest on jõudnud Vestmanniks Vestmanni uulitsast. Ta on ammendamatu energiaga mees, kes spekulatsiooni otse spordina harrastab ja naudib, kuid eelkõige on ta siiski tahumatu mammonateener. Komöödia sündmustiku edasises käigus osutub tüssatud ja löödud meheks just tema, sest mäng toimub tema arvel. Kuid autor suhtub temasse leebelt, peamiseks pilkealuseks on komöödias Sander.

M a t i l d e-S a n d r i l i i n illustreerib tabavalt peateemat. Matildes ja Sandris annab Vilde vastavas keskkonnas levinud tüübid: naine on väiklane, tõusiklik ning auahne seltskonnadaam, Sander — veelgi eetikalagedam, kõikvõimalikke vahendeid kasutav ülestrügija, vaimselt võimetu ja ühiskondlikult väärtusetu kuju.

«Pisuhänna» esilavastus «Estonias».

Kokkupõrked komöödias ei toimu klassivastuolude pinnal ning tegelaskond ei jagune sotsiaalselt vastashuvilisteks rühmadeks. Sündmustik areneb tõusikkodanlikus perekonnas, kuhu tungib võõrelemendina Piibelehe boheemlasekuju. Kuigi kultuurialased väärnähtused ilmnevad komöödias puhtisiklike vahekordade lahendamisel, ei vähenda see satiiri sotsiaalset jõudu.

Kokkuvõtvaid hinnanguid

Pisuhänd on Vilde draamaloomingu tippsaavutus ja eesti komöödiakirjanduses tänini ületamata. Teose tugevus seisab kõigepealt tegelastes, kelle kaudu esitatakse ning lahendatakse komöödia probleemistik. Näidend on vaba eepilisest ballastist. Konflikt sugeneb ja lahendatakse tegevuse käigus, ilma kõrvalepõigete ja pidurdavate arutlusteta. Lavapildid on dramaatiliselt hoogsad, tegelastevahelised suhted arenevad teravaiks ilma ülepingutavate võteteta, dialoog on vaimukas. Kirjanik on hästi tabanud kujutatava

sotsiaalse rühmituse kõnetava, mis ilmestab tugevasti tegelaste karakteristikat. Hinnatav on ka teose ideoloogiline külg. Kultuuriliste väärnähtuste soosimine oma klassi huvides on alati olnud kodanluse pärispatuks. Selle esitamine vaatajaskonnale hukkamõistmiseks on Vilde teeneks võitluses kodanliku vaimulaadi vastu.

Pisuhänna lavaline karjäär on olnud algusest peale menukas. Komöödia esilavastus 1914. aastal teatris «Estonia» on jäänud teatriajalukku tolleaegse eesti lavakunsti hiilgesaavutusena. *Pisuhänna* lavastuste arv eesti teatrites poole sajandi vältel ületab viiekümne, kõnelemata loendamatutest ettekannetest asjaarmastajate näiteringides.

Draama «Side»

Vilde viimase tööna paguluses valmis draama **«Side»**. Näidend käsitleb ärilist võistlust isa ja poja vahel. Esimene esindab kaubanduslikku saagitsemist, teine soliidset ning korrektset ärimenetlust. Draama lahendus näitab esimese võitu. Ja kui isa lõpuks siiski lööduks osutub, siis ainult seetõttu, et poeg loobus oma senisest ärimoraalist ja hakkas võistleja vastu tema enda relvi kasutama. Draama ei küüni ei ideeliselt haardelt ega kunstiliselt teostuselt Vilde teiste näidendite tasemeni, kuid sellel on siiski ka tõsiseid ühiskonnakriitilisi väärtusi. *Side* naelutab kinni otse kuritegevuse mõõtmeteni küündivaid ärielu pahesid ja taunib rahavõimu kui jõuka klassi kõlblusenorme määravat tegurit nii majanduslikes kui ka perekondlikes suhetes.

1917. aastal saabus Ed. Vilde pikka aega kestnud emigratsioonist

taas kodumaale,

Elu ja tegevus pärast 1917. aastat

kus teda kui suurt kirjanikku ning 1905. aasta revolutsioonitegelast avasüli vastu võeti. Vilde lülitus avalikku ellu ajakirjanikuna ning poliitikategelasena. Ent ta ei naasnud revolutsiooniliste ideede kandjana, vaid liitus eesti sotsiaaldemokraatide parteiga, oli partei häälekandja *Sotsiaaldemokraat* ilmumisest alates selle kandvaks kaastööliseks ja pidas mõneti poleemikat bolševistliku *Kiirega*. Okupatsiooni ajal oli Vilde vaikima sunnitud, nagu enamik progressiivselt mõtlevaid inimesi. Kirjanik tegutses lühemat aega «Estonia» dramaturgina ja oli okupatsiooni lõppe-

des kodanliku valitsuse diplomaatilises teenistuses (1919—1920). Pärast seda viibis Vilde paar aastat välismaal (kuni 1923) ja elas pärastpoole tagasitõmbunult Tallinnas, tegeldes peamiselt oma teoste redigeerimisega. Teda vaevasid pidevalt tervisehäired, eeskätt silmahaigus, mille vastu abi otsides ta paaril korral välismaal ravil viibis (1927 ja 1931). Kirjaniku viimseks avalikuks väljaastumiseks oli vapslusevastase läkituse avaldamine 1933. aastal, mis leidis vaimustatud vastukõla rahva hulgas. Kuigi demokraatiat kaitsev läkitus ei pääsenud käimasolevas võitluses mõjule, on sellel kirjaniku poliitilise testamendina püsiv ideoloogiline väärtus. Sama aasta lõpul, 26. detsembril Vilde suri. Tema matused kujunesid suureks austusavalduseks eesti rahva teenekale pojale.

Vilde hilislooming

Vilde ilukirjanduslik looming pärast kodumaale naasmist on napp. Revolutsiooniaastast on märkimist pälviv novellett *Kui tuli tähendus*. See on masendav pilt töötingimuste tõttu invaliidistunud vabrikutöölisest, kelle elu lõpp annab sügava sotsiaalse tunnetuse — revolutsiooni viljana on tööline omandanud ühiskondliku tähtsuse. Kodanliku vabariigi aastail avaldas Vilde vaid kolm novelli ja alustas romaani *Rahva sulased* kirjutamist. Nende väheste teoste hulgas on temaatikalt ja käsitluslaadilt kaalukaim *Asunik Woltershausen* (1925), millega nagu päädiks Vilde loomingut läbiv mõisniku ja talurahva suhete teema. Maareformi tagajärjel asunikuks muutunud aadlik on talurahvast kurnanud feodaalhärraste mandunud järglane, selle sotsiaalse jõu lõppprodukt ajaloolises arengukäigus. Too aadlik on Mäeküla «rüütliga» võrreldes veelgi haleveidram kuju. *Mäeküla piimamehe* satiirilist joont jätkates tegi kirjanik lõpparve mõisnike võimutsemise probleemile.

Romaanis *Rahva sulased* kavatses Vilde käsitleda vohama kippuvat korruptsiooni noore vabariigi ametkonnas. Sotsiaalse teema kõrval pidid teoses kõnesse tulema ka seltskondlikud ja perekondlikud suhted. Kahjuks lõppes sõnameistri elutee enne romaani valmimist.

Eduard Vilde pärand

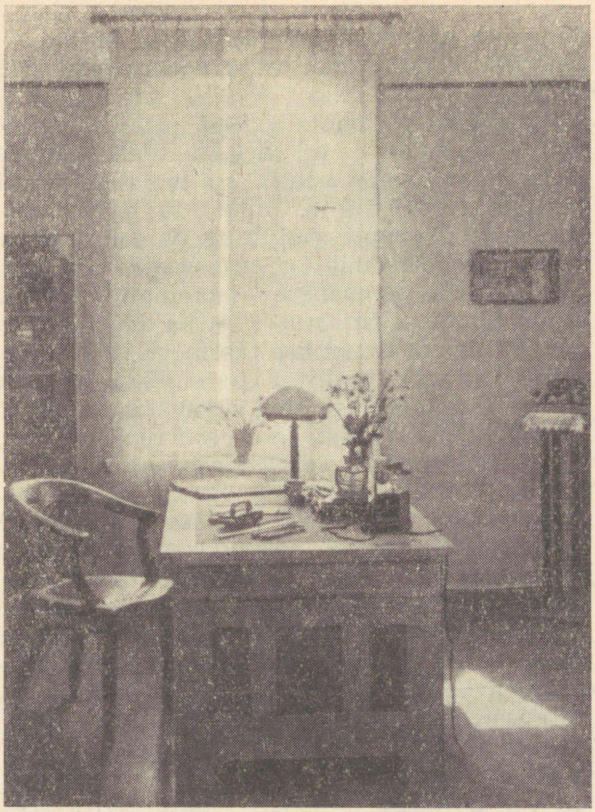
Eduard Vilde tegutses sulemehena pisut üle poole sajandi. Poliitilis-sotsiaalselt hõlmab see aeg möödunud sajandi kolmanda veerandi rah-

vuslikule liikumisele järgnenud mõõna-aastaid kuni kodanliku vabariigi sügava kriisini. Vilde on nimetatud perioodi kaasa teinud aktiivse ühiskonnategelasena, nihkudes puhuti esirinda, nagu sajandi alguses *Mahtra sõja* autorina, revolutsioonivõitlejana 1905.—1906. aastal ja demokraatia kaitsjana vapside liikumise vastu. Tema elutöös on sotsiaalse võitleja demokraatlikud ideed tihedalt läbi põimunud loova sõnameistri kunstitaotlustega.

Oma pika tegevuse vältel on Vilde olnud aina otsiv, uue poole pürgiv. Ajakirjanikuna püüdis ta juba algusest peale tuua tolleaegsesse trükisõnasse enam hoogu, mõtete värskust, tabada lugeja huve ning õpetada teda sotsiaalselt mõtlema. Revolutsiooni ajal arenes Vildest järjekindel ühiskondlik võitleja. Tema kirjutused *Uudistes* on kõige revolutsioonilisemad, mis eesti ajakirjanduses tol ajal üldse ilmusid. Vilde poliitiline satiir *Kaagis* ja J. Lilienbachi *Lendlehtedes* on hiilgavamaid eesti proletaarse ajakirjanduse ajaloos. Demokraatlikult häälestatud on ka kirjaniku pagulusaegne ajalehekaastöö.

Vilde tõeline suurus nähtub siiski sellest, missugusel määral ta suutis oma loominguga edasi viia eesti proosakirjandust ja draamat. Oma ajaviitejuttudega purustas kirjanik saksa tõlkekirjanduse röövlilugude ja sentimentaalse perekonnaromaani traditsiooni tolleaegses eesti trükisõnas. Vilde naljajutud, vürtsitatud kaasaja elu pilava satiiri ning huumoriga, võõrutasid lugeja pseudoromantika paelust; tema ilmumine kirjandusse tõi elulähedasema puhangu sajandi lõpuveerandi uinlevasse kirjandusellu. 90-ndate aastate alguses jõudis ta kriitilise realismi teele ning kujunes selle voolu kandvaimaks autoriks. Novaatorina sai Vilde ägeda rünnaku osaliseks ja sulesõda tema loomingu ümber oli tegelikult võitlus realismi eest. Et uus kirjanduslik meetod sajandi lõpul juba üldiselt tunnustuse oli saavutanud, selles olid etendanud peamist osa Vilde ühiskonnakriitilised romaanid *Külmale maale* ja *Raudsed käed*. Esmakordselt osutati eesti kirjanduses inimeste viletsuse ja kõlbelise laostumise ühiskondlikele põhjustele. Sellest peale on alust kõnelda Vilde püsiva väärtusega toodangust.

Vilde teoste kandvaimaks teemaringiks on

Ed. Vilde töötuba.

aadli ja talupoja sotsiaalsete suhete jälgimine. Need suhted on kõne all juba esimeses trükis ilmunud teoses, jutustuses *Musta mantliga mees*, need jätkuvad vastuolude utoopilise lahendamise katses (*Kännud ja käbid*), omandavad kriitilisele realismile omase ühiskondliku süüdistuse väärtuse ajaloolises triloogias, kujunevad revolutsiooniliseks protestiks 1905. aasta sündmusi käsitlevates novellides, taltuvad aadli mandumise psühholoogiliseks eriteluks *Mäeküla piimamehes* ja jõuavad välja igipõliste vaenlaste lõpliku häämbumise sedastamiseni *Asunik Woltershausenis*. Erineva kunstilise teostuse juures väljendab kirjanik selgelt antifeodaalset positsiooni.

Ajaloolises triloogias, mis kuulub meie jutustava proosa raudvarra, elustas Vilde lähima

mineviku klassivõitluse rängemaid episoode, virgutades rahvast võitlusele feodaalsete säilmete vastu.

Vilde revolutsiooniainelised novellid on löögivõimsaimad eesti tolleaegses ülestõusuainelises kirjanduses. Sama kehtib ka tema imperialismivastaste teoste kohta, milles ta paljastab «uue maailma» korruptsiooni ning demokraatiavastast ideoloogiat. Kirjaniku pagulusaegsel proosal puudub revolutsiooniaegse loomingu ühiskondlik kõla, ent tema *Jutustused* ja ka *Mäeküla piimamees* on kõrge kunstilise tasemega ning kuuluvad eesti kriitilise realismi paremikku, tähistades kunstilise viimistluse ning sügavama psühholoogilise vaatluse kehtimapääsu eesti realismi arengus.

Näitekirjanduses sai Vildest eesti kunstiväärtusliku komöödia rajaja, komöödiat *Pisuhänd* võib pidada maailmakirjanduse tasemega lavateoseks. Näidend on saavutanud eesti draamakirjanduse klassikast kõige laialdasema leviku väljaspool keelepiire. Nõukogude ajal on *Pisuhända* ette kantud mitmes vabariigis üle poolesajas teatris. Välismail on komöödia 18 lavastusega saavutanud suurima kõlapinna Soomes. Vilde osa eesti kunstipärase draama arendajana pole väiksem kirjaniku tähtsusest proosas.

Vilde kirjanduslik pärand on suur. Autori valikul tehtud 33-köitelise *Kogutud teoste* (1923—1933) üldmaht ulatub 7500 lk-ni, kusjuures see ei haara Vilde loomingut tervikuna. Juba eluajal oli Vilde kõige rohkem tõlgitud eesti kirjanik.

Uue kõlajõu saavutas Vilde looming nõukogude korra tingimustes. Tema teoste üldtiraaž on ületanud 700 000 eksemplari, on ilmunud *Teoste* sari, mis koosneb 14 tüsedast köitest. Enneolematul määral on Vilde looming tunginud üle eesti keele piiri. Vennasrahvaste keeltesse tõlgituna on Vilde teoseid avaldatud üle 1 300 000 eksemplari ulatuvas tiraažis, sellest vene keeles üle miljoni. Üksikuid Vilde teoseid on ilmunud sotsialismimaades.

Meie kandvaima kriitilise realisti loomingu väärtus ei piirdu ainult tema teostega; mitte väiksem mõju pole tema loomingul olnud eesti kirjanduse arenemises tänapäevaseks sotsialismimaa ideeküllaseks kirjanduseks. Vilde kõrgetase-

Tõnisvagale: Uus peatükk algab uuel lehekülgel.
Lahendus: ilusti, armsasti – mitte ilusaks, armsaks;
autori õnnes: auida ja auibas – kauda ja kudas;
dialoogis: toimi, näivad – autori õnnes Vernet, näivad;
kõrra – mitte kerra igal pool.
Uus peatükk algab uuel lehekülgel

(Karaske Kruzega mütsi reljeef.)

F. Kilter, kubjas, aidamees,
need on põrgus kõrge ees.
Kahvarum.

1.

Kilter, kubjas, aidamees...

„Uusi ahteid maha, teie wedelworstid! Mis palwetundi te peate? Paluge, kui palju tahate, põrgu lähete siiski kõige oma laiskusega!"

Ta polegi nii kuri, see laia lõuaga, tugewa, jändriku kehaga must wanamees seal tahmase ukse kõrwal tolmupilwe sees. Ta pragab ja kirub ainult päris ja ta selleperast, et ta muud abinõu ei tunne neid weniwaid, lossi langenud tondikujusid seal põhjudes wähegi elustada, ning lõpuks selleperast, et temalt walju wastutust nõutakse, kui ta mitte ei praga ja ei kiru, kui ta oma „wedelworstid" mitte eluetada ei suuda, kui töö mitte õigeks ajaks ehitatud ei ole. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõnu otsib, tukub ta laia suu ümber wahel salaja naeratama, mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tiheda habemesse ronib, habemesse, mis nagu wildist wõru ta kurgualust ja poolt kaela ümbritseb. Ei, Widiste Mart, mõisa rehepapp, polegi nii kuri, kui ta suuga püüab olla, ja et töid wedelworstide seda teadwad, siis laskiwad nad endid kõige suurema südamerahuga põrgu nõhja needa, kui mitte filter kepiga tä rehes ei seisaks ja kui see pitt, tondine, jutukehw pilwetõukaja mitte alati nii pahas tujus ei oleks, et ta suu asemel ikka keppi tarwitab, millel palju selgem keel on kui Rehe-Madri sõimurikkal suul.

Kahtlus

rahelised

Hea rahuga pragada,

«Kogutud teoste» tarvis redigeeritud lehekülg «Mahtra sõjast».

meline, sügava sotsiaalse ideestikuga toodang on üheks nurgakiviks, millele toetudes eesti kirjanikud jõudsid sotsialistliku realismini.

Vilde on andnud rahvale palju ja saaja on selle tänu ning tunnustusega vastu võtnud. Seda näitasid kirjaniku sajanda sünniaastapäeva pidustused, Vilde-nädal 1965. aasta märtsis. Selliste mõõtmetega austusavaldusi pole osaks saanud ühelegi teisele eesti vaimutegelasele. Kui sõnakunstnikul ja demokraatlikul võitlejal on Vildel meie mineviku suurmeeste seas väärikas koht.

KORDAVAID KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Küsitlege vanema põlve lugejaid Vilde populaarsuse kohta. Missuguseid teoseid mäletatakse? Mida neis eriti hinnati? Mida mäletatakse Vilde näidenditest teatrilaval?*
2. *Koostage õpikus mainitud Vilde teoste nimestik jaotatuna kirjaniku kolme loomisperioodi järgi. Iseloomustage iga perioodi loomingut teoste temaatika, kunstilise kujundamise ja autori sotsiaalse hoiaku järgi.*
3. *Märkige õpiku andmeil, missugused arvestatavamad teosed ilmusid vastavatel perioodidel teistelt autoritelt. Katsuge määrata, kuivõrd silmapaistev sai Vilde olla oma loominguga ühe või teise ajajärgu kirjanduselus.*
4. *Koostage lühikokkuvõtted autori enda antud iseloomustustest oma teoste kohta: a) «Külmale maale» (Ed. Vilde, «Artikleid ja kirju», lk-d 261 ja 458); «Raudsed käed» (seals., lk-d 258—260, 459); «Mahtra sõda» (seals., lk-d 268—270, 458).*
5. *Koostage referaat «Vilde maailmavaateline areng», kasutades autori kirjutisi [Art. ja kirju] «Kodanlus, proletariaat ja revolutsioon» (lk. 146 jj.), «Kolm vaimuinimest fašismi vastu» (lk. 229 jj.), «Iseenesest» (lk. 239 jj.), «Katked minu elust» (lk. 418 jj.) ja «Minu vaimlise arenemise käik» (lk. 446 jj.).*

Edward Wilde

K. E. SÖÖT

ALLIK

Me kaasiku ääres on mägi,
Ja mäe rinnaku all
Seal niriseb allik nii selge
Ja puhas kui helkiv kristall.

Kui vaikinud loodus, siis kerkib
Me kaasiku ladvule kuu
Ja silmib, kui tahaks ta näha,
Kas udus ehk veel mõni puu.

Ja allika vesi see särab,
Kui kannaks ta elavat tuld —
Seal sätendab laineis kui hõbe
Ja kumab kui virvendav kuld.

MUST LIND

Kui sa teravasti, tasa kuulad,
Kuuled õhus nagu kahinat,
Kuuled üleval mu pea kohal
Nagu linnu tiiva sahinat.

Kui sa õhtu-aal, kui eha kustub,
Istud vagusalt pool-unes veel,
Siis näed laiatiibset musta lindu
Nagu varju keerlevat mu eel.

Tema keerles juba siis mu ümber,
Kui ma mängisin veel vainu pääl;
Juba lapselikus unenäos
Kohutas ta salaline hääl.

. . . . . .

Oh kui kurb, kui õnnetu ma olen,
Kuidas elusaatus rõhub mind! . . .
Kuula, üleval mu pea kohal
Keerleb mustatiivaline lind . . .

METSATEEL

Ma kõnnin hilisel õhtul
Veel üksinda metsateel...
Tuul kahiseb puude ladvul
Ja lehed langevad eel.

Ma kõnnin hilisel õhtul
Veel üksinda metsateel,
Ja kaugele nooruse-raale
Veel tagasi mõtleb mu meel.

Ma tundsin üht ilusat neidu
Ja südant, mis puhas kui kuld,
Ja säravaid silmi ja huuli
Ma tundsin... ja rinna sees tuld.

Ja suurt ja sügavat õnne —
Tuld, armastust tundsin ma...
Ja ilma ja inimesi
Ma tundsin viimati ka...

Ma kõnnin hilisel õhtul
Veel üksinda metsateel —
Tuul kahiseb puude ladvul
Ja lehed langevad eel.

SOEND

Heinakaare lõpetanud, pere asus sööma
Võssakasvand metsaäärel, talu niidu rajal.
Eemal helkis luht ning raba koovitaja kajal.

Peremees — ju hall ja vana — võttis leivapätsi,
Peale heitis ristimärgi ja siis kääru lõikas.
«Hurjoh, hunt, sa lambavaras!» sulane kuid
hõikas.

Pere ehmus!... Susi tõesti piilus lepapõõsas, —
Silmavaade näljapiinas haliseja, paluv.
Ei siin külmaks jäänud süda, muidu kõike taluv.

Peremees siis tüki leiba kahmas — noa otsast
Ulatas: «Säh, metsaloom!... Eks ole imelugu —
Vaatab, nagu inimene oleks, oma sugu!»

Susi haaras leivatüki, väitse — silmist kadus,
Püsimata läbi puges padrikust ja palust
Ega hoolind lõbemesse tekkind haava valust.

Möödus kibe heinategu, peremees läks linna:
Tarvis oli pastlanahka, leivakõrvast — silku,
Naistelegi nipet-näpet, palderjanitilku.

Astus poodi tuttavasse. Kaupmees leti taga
Oli tegev kaubamüügil, haava-arm kuid huules,
Nägu pruuniks jumestunud päikselõõmas, tuules.

Letil lebav nuga taadi tähelpanu köitis.
Lausus: «Just kui minu oma!» — väitse pihku rapsas.
«Heinal olles metsasusi käest mul selle napsas!»

«Sa ei eksi,» vastas kaupmees, «nuga kuulub sulle!
Aastat seitse — kui ei peta mind siin ajaloend —
Uitasin ma karjamaal ja metsas — olin soend!

Tänan sind! . . . Et heldis sinu süda, leiba andsid —
Hundinahast, vande alt sa nõnda minu päästsid,
Inimelu võimalused mulle ilmas säästsid.»

A. HAAVA

KUI SA TULED, TOO MULL' LILLI

Kui sa tuled, too mull' lilli, —
lillekesi armastan.
Sügisel neid vähe leida? —
Ühestainsast küllalt saan.

Ehk vast juhtud nurmelt leidma
veel üht hilist lillekest —
kõige kallim, oh kui väga
tänaksin sind selle eest!

(Palju lilli siin nad kandvad
meelitelles minule —
mitmest lillest leidsin kihvti
minule ja sinule . . .)

Ehk vast juhtud nurmelt leidma
veel üht hilist lillekest? —
Kõige kallim, oh kui väga
tänaksin sind selle eest!

JÄRV LEEGIB EHA PAISTEL

Järv leegib eha paistel
ja hiilgab nagu kuld —
ja järve taga metsas
on näha õitsituld.

Ja kaugel metsa põues
ju liigub muistne jutt,
kui suveööde ilu,
kui õnnis naer ning nutt.

Ja udu kerkib, tõuseb
ja hõljub nagu loor,
ja pühalikult särab
sääl kõrgel tähte' koor.

Eesvanemate vaimud
mu ümber lehvivad —
ma mõistan nende juttu
ja metsa kohinat.

See on mu kuldakallis,
mu kaunis kodumaa;
kuid koidul, päiksepaistel
veel palju kaunim ta!

ME OLEME PÕHJAMAA LAPSED

Meid saatnud vaikustehelin
ja tähtesäravad ööd,
kuukumased, lumitand metsad
ja vaiksed kaugeleteed:
me oleme põhjamaa lapsed
kaks — meie mõlemad.

Jääb lumekargelt põue
meil südame sügavam õnn,
ja südame sügavam valu,
nad ainult aimata on . . .

Jääb igavest' ütlemata
meil südame õndsam õnn —
ja südame sügavam valu,
mis vaikiv kui igavik on . . .

ON PÜHA MULLE MU KODUMAA MULD

Ükskõik kui suur või väike
on minu kodumaa,
ja kas ta mull' annab ka kõike,
mis ihkan ja igatsen ma —
kas mul ka heledaid päevi on siin
või millist vaevadeteed ma käin
ja oma kodust mu kodumaal ilma ehk jäin —
ah, ükstakõik!
On püha mulle
mu kodumaa muld!
Ja kodumaa päiksest
joon mina elutuld!
Ja mis mu vaimus ja hinges elab valguslist,
mis töös ja teos saan tuua tululist —
toon mina selle mu kodumaa jõust:
kuis kodumaa mullast ju olen võetud,
mu jumalast kodumaavaimuga laetud
ja kodumaahingega hingestatud.
— Ja kui mu muldne kuju mullaks jälle saab —
mu kodumaa külge see peotäis põrmu jääb.

H. PÖÖGELMANN

LAS PAUKUDA VASARAD...

Las paukuda vasarad võimsal väel
ja lennaku sädemed säral;
hoop hoobile järgnegu tugeval käel
ja võlvid kajagu käral.
Kuum teras alasil valendab
ja soontes keeb palavalt veri
ning paugud, need kaugele kajavad,
kui müriseks mürtsudes meri.

Las paukuda vasarad võimsal väel,
ja tuksugu tuliselt süda —
uut mõõka me taome tugeval käel,
et kuuluta'... s õ j a l e — s õ d a.
Las voolata higi või ojana —
veel kõvemaks karastub teras,
ja vendluse vandel nõiduneb
mõõk võitmatuks võitluse käras.

Las paukuda vasarad võimsal väel,
et raksuvad maailmarajad —
uut v õ i t l u s e m õ õ k a tugeval käel

on tagumas miljonid sajad:
uut mõõka, mis purustab ahelad,
nii tugevad, rasked ja toored,
ja rõhuva ikke alt välja viib
kõik kurnatud — vanad ja noored.

Sest paukugu vasarad võimsal väel,
tuld pursaku tunnetemägi —
uut lunastust taob oma tugeval käel
p r o l e t a a r l a s t e ü h i n e v ä g i.
Las kajada mürisev võitlusehüüd,
mis kuulutab tõusevat koitu,
mis peletab mammonaorjuse öö,
toob töörahval' — priiuseloitu.

HAUAL

Nüüd kõik sul möödas — jäädav rahu
ja igavene vaikus eel;
kõik möödas nüüd — vaev, päevamured
ja raske orjus eluteel.

Nüüd möödas kõik — ei võitluskära
sul enam haavu hinge löö,
ei rahva raske orjauni
sul enam valul südant söö.

Sul möödas kõik — kuid meie, teised,
su haual leinal seisame
ja anname sel kurval tunnil
siin tõotuse endile:

Kord lõppema peab rõhuv needus,
mis sind meilt enneaegu viis,
peab lõpma pea, ja priius võitma,
me püüded lähevad täide siis.

Su hauakünka üle tõuseb
siis uue aja päikene,
kui rahva silmad lahti lähevad
ja valgus pääseb võidule.

Jää jumalaga — puhka rahus,
me lugupeetud seltsimees!
Sul möödas kõik — meid kutsub võitlus,
meil ohvririkas tee veel ees.

E. ENNO

KOJUIGATSUS

Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad,
tuul mängib lillelõhnaga —
mu ümber sala laulvad vaiksed leinad.

Ja sääl, kus tee nii pikk ja tolmune
viib sinimetsa poole kaugele,
sääl kasekõne loob kui pilvi teele,
et kanda kojukutset minu meele.

Ja sala laulvad minu vaiksed leinad,
et õitsvad kodus valged ristikheinad.

RÄNDAJA ÕHTULAUL

Ma kõnnin hallil lõpmata teel
kesk nurmi, täis valmivat vilja,
ma kõnnin ja kõnnin otsata teel,
ju lapsena teesid armastas meel —
teed laulavad õhtu hilja.

Need teed, kuis on nad nii kõvad kui keed,
need otsata kutsuvad jooned, —
ma kõnnin ja kõnnin, teed kõvad kui keed,
nii hallid ja tolmused kõik need teed,
need rändaja eluhooned.

Ju lapsena teesid armastas meel
ju lapsena kuulda tee juttu —
ju lapsena kõndi armastas meel,
oma laulu nii laulda hallil teel,
kui polekski ilmas ruttu.

Tund hiline nüüd, laulab lõpmata —
meel igatseb tolmuta randa,
tund hiline, tee on kõva kui kee,
mind hoiab kui mõrsjaks enesele —
ei siiski saa pärale kanda.

Ma kõnnin hallil lõpmata teel
kesk nurmi, täis valmivat vilja.
Ma kõnnin ja kõnnin otsata teel
kui teede laul, tee helisev meel,
ja kõik on nii õhtu hilja.

VÕIKS OTSAST ALATA...

Vokk vuriseb, vuriseb, otsata pikk
on õhtu talvine —
nii endamisi tasa laulab eit,
vokk vuriseb unine...

«Miks laulad sa, emake, laulad sa nii,
nii pikalt, otsata?
See ujub kui kuldne lõng läbi öö,
mind nõiub kuulama.»

«Lõng kullane, imelik kullane lõng —
mu heie, pojuke;
öö takkudest pool, päeva linadest pool —
nii kedratud südame.

Kõik linad mul olivad valged kui päev —
nii läksin ketrama;
mu palged kui koit suve valgel ööl
ja süda kui õnnemaa.

Ja siiski see heie nüüd hall, nõnda hall,
kui tehtud takkudest —
võiks ümber kõik, kõik veel kedrata kord
kuldmõtete lõngadest...»

Vokk vuriseb, vuriseb, otsata pikk
on õhtu talvine —
nii endamisi tasa laulab eit,
vokk vuriseb unine.

Ja läbi öö ujub kui kullane lõng —
võiks otsast alata —
kuldmõtetest pool, õnneõndsusest pool,
nii pikalt, otsata.

V. RIDALA

KEVADE TUNNE

Midagi helendab, helgib ja tuikab
kaugete kinkude takka,
kaugete metsade takka
midagi kutsub ja hüüab ja huikab.
Taevas sätendab, särab ja selgub
õilmetes, aasade kohal,
õitsval, lõhnaval luhal
tundmatut puhmastes huljub ja pelgub.

Midagi helendab, helgib ja tuikab
kaugete kinkude takka,
kaugete metsade takka
midagi kutsub ja hüüab ja huikab.
Südames midagi salaja tärkab,
paisuvat, vallale püüdvat,
midagi õrnasti hüüdvat
hellana hingesse helama ärkab.

NOORUSMAA

Kuis olid kaunid noorusrajad,
ei eal unuma küll saa
mäed, kingud, murud, metsakajad!
Need ajad!
Rand, kuldne, unistustega,
mu kodumaa!

Kui armas oli üksik palu,
niit, männik, laas ja kauge salu
ja vaikne hämar metsatee,
koivalu,
mis kustus õhtul üle vee,
kuis unuks see!

Täis õnne näitsid väinad, lahed,
rooäärad, pangad, saarte vahed
ja meretuule kauged hood,
nii mahed,
ja vete välge, tüüned vood,
kui kallid nood!

Oh kuldsed ajad, õndsad päevad,
mis meelde kustumata jäävad,
või olgu muutusi, mis ka
kõik näevad.
Ei eal unustama saa
sind, noorusmaa!

JUHAN LIIV

VARAKULT

Varakult võeti mind teaduse rinnalt,
lahku ju lapsena koduk'se pinnalt,
mida veel laulan ma siis?
Keskele tormide kohinaid säeti,
kus ma nii nõrgake, noor veel ja väeti;
katki läks laulu viis!

Tormide hääli ma kuulata püüdsin,
omaste järele linnuna hüüdsin:
kuuldustel valulik keel!
Head vähe, halba ma paljugi näinud,
palju, oh palju on teisiti läinud, —
surmani kurvaks läks meel!

(1894)

KEVADE LÄHENEMINE

Tuhat nägemata silmi
vaat'vad murult vagusalt,
tuhat kuuldumata hääli
heliseb ju salajalt.

Üle laane lootus luikab,
kõnekõmin metsa pääl,
üle oru ootus huikab,
vaimud vaat'mas mäe pääl.

Langevad nad ükskord kokku:
kõnekõmin metsa päält,
ast'vad vaimud mäelt alla,
kose kohin tõstab häält —

siis kõik väljad valendavad,
lahti iga lille silm,
järve lained helendavad,
ilus päiksepaiste ilm.

Siis kõik kaua kannatavad
nupud rõõmu-silmavees,
eluvaimud lehvitavad:
kevade on meie ees.

(1905)

ÜKS SUVEPÄEV

Liirila!
Kas nägid tõusvat päikest sa?
Kas nägid sa?

Päikese tõus

Vaat, kuidas punab taevapiir!
Kuis õhetamas koiduviir!

Kui tulevihud, põlevad,
nad järve tagant lõõmavad!
Kuis taeva äär seal järvega
on valatud kui kullaga! —

Nüüd tõstab päike ise pääd!
Aukartuses sa seda näed,
kui astub säravkroonila
sealt järve tagant üles ta.

Vaat, kuidas ilm, ta valgeks läeb,
kui öödevari maha jääb!

Ja tulnud, päike, üles ta,
ja vaata — põrm lööb elama!
Veel vaevalt öö siit põgeneb —
ju tuhat elu jõgeneb:
Liirila, liirila!
Kas nägid tõusvat päikest sa?
Käib tuhatkordselt läbi maa:
Liirila!

Eks ole ime nõiasõrm,
ta tõusis üles — elab põrm!
End ussikene liigutab
ja kotkas õhus keerutab!
Liirila,
kas nägid tõusvat päikest sa?

Hommik

Siin kastekuld —
siin rammus muld —
ja väljale läeb põllumees,
muld siidipehme jalge ees.
Ja ennäe, seeme kukub ka,
ja karjane läeb karjaga:
till, tall! Must Kirjak kõige ees. —
Till, tall! ka kostab metsa sees,
ja vastab mets ja karjamaa. —
Aur kogub kokku sambana
ja seisatab jõe kaldala.

Nüüd kari juba söödi peal;
üks pasunahääl kostab seal
ja kõlab läbi hommiku
ja nõmmel eemal: tu, tu, tu!
Jõe ääres aurab lokkav hein,
siit tagapool mets, mäesein;
siit läheb üle linnatee
ja kaob metsa vahele
just nagu tänav silmale...
Sealt tuleb naaber koormaga
ja süütab piipu põlema.
Käis veskil. Valgel kübaral
käib mölder veski tiiva all...

— — — — — — — — —

Ja rohuaias, nõnda leherohkel,
kus öösist hämarat on praegu veel,
siin kaetud varju all on nõnda lahke
noor ilus suvi, nagu noorusmeel!
Siin tuhandela kastetilgad murul
kui diamandid säral hiilgavad.
Veel õine õhk neil üle õrnal surul,
neid öö vast hilja alles musutand.

Siin perenaise käsi hoolel tegev,
hulk kistud rohtu eemal hunnikus.
Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid — siin hool ja õnnistus:
seal ajab kõrvits ennast laiali
ja küüslauk peenra äärel nagu muru,
seal kaalik, porgand kasvab priskesti,
siit rohi kistud, kohendatud puru.
Ta hoolas olnud hommikuses vilus,
nüüd vaevatasuks hiilgavam tal kroon:
tööusinus siin viljakandvas ilus,
ja lillekuhi eemal nagu troon!

Ja kangasjalg, ta paugub rõõmsas majas,
kui süstik lendab, laulab kuduja.
Ööd-päevad tema talvel kirja ajas,
et õigest' trehvand ta, näeb rõõmuga.
Nii värvidel on õige kokkukõla,
kui ühte suland põrandaga ta.

Sahk väljal ajab rasket vagu ümber, --
poeg künnab seal.
Must nelinurk ju näitab usinust...

Lõuna

Kuis lõunapäike iluga
pann'd roosilille põlema.
Ja vili lookas palaval
löönd längu lõunapäikse all.
Ja palava käes peab ta
ka ükskord valmis küpsema!
Jah, soojust ahmib loomurind
ja eluks muutub mullapind!

Õhtupoolik

Kui ilul hiilgab mäeküür
ja haljas mets kui müür, kui müür!
Kuldpäike ta peal helendab,
ja mets, ta helgib, valendab.

Õhtu

Ta paistis ilma hiilgavaks,
kõik kohad kirjuks lillemaaks.
Ta mere taha kadus siis
ja lõppes hõisk ja lauluviis!
Maailm, ta seisab vagune
kui vaikne tänupalveke.

(1896)

SÜGIS

Igav liiv ja tühi väli,
taevas pilvine;
jõuan tulles metsa äärde,
tuleb nõmmetee.

Männi roheline samet,
üksik metsatee:
pedak heleroheline,
kask kuldkollane.

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse.

(1903)

TALV

I

Talu õue . . . Vaikne
talvehommiku,
värsket lund on sadand,
kõik veel vagune.

Õunapuu peal aias
hüppab varblane,
tasakesi helbed
talle järele . . .

*

Vaikne talveõhtu.
Eha punab veel;
töö on lõpetatud
lauba-õhtu eel.

Hämariku jumi
kaob koomale,
korstnatest suits tõuseb
otse ülesse;

tõuseb mustas tombus,
seisab õhu sees,
vaikus ümberringi
kõigis taludes.

*

Üks õunapuu akna kohal
kui valge siidi sees,
öö vaikib tema üle
ja tema oksades.

Öö viibib tema üle
ja tema oksades,
ta seisab mu akna kohal
kui pehme siidi sees.

*

Tähe-diamandid,
hõbeäärne kuu,
sinimustjas taevas
ilus . . . ääretu . . .

II

Pedak eemal üksi
igavuses otseti . . .
Nagu pilvitanud taevas,
suigub kurvalt temagi.

*

Tasakesti . . . tasakesti . . .
lumi langeb rahuga.
Ilm nii vaikne, ilm nii sume —
lumel aega langeda . . .

*

Vaikne, pehme, tume
talve-ilmake . . .
Tuleb peenet vihma,
ilm pool-udune.

Räästalt langeb räitsak,
kirjud katused,
aia otsas istvad
troppis varesed . . .

(1904)

TUISK

Tuisk jookseb võidu tuisuga,
ei teine teisest mööda saa:
üksteise ette tõttavad,
üksteist nad maha jätavad.

Ma vaatan, kuni väsib silm,
mu mõtte' tuleb vaimuilm:
tuisk jookseb võidu tuisuga,
ei teine teisest mööda saa.

*

Need lumelained väljal,
nad on nii armsad, hääd,
kui süda on tusas ja palav,
nad jahutavad pääd.

Ja põhjatuul on nii lahe,
nii lahedaks läheb pää;
jah, isegi surm on nüüd mahe
ja isegi hukatus hää.

(1909)

KÜLM

Mänd praksateleb külma käes,
kuusk naksub, unes väriseb . . .
Õhk kristallisid piserdab,
koit idas veripunane . . .
Lehk põhjast — tuleleil on see!
Loom koiduvalgel kisendab!
Hunt, põder, metskits ägavad
ja päiksetõusu ootavad.
Kord-korralt külm, ta plaksatab,
mets härmatises surnuvaik . . .
Koit idas veripunane . . .

(1909)

TALVINE TIHANE

Tihane lendab mu aknale:
kaela alt valge, kõht kollane;
nokib, nokitab, vaatab targasti
sisse — tihase viis on see —,
kaela alt valge, kõht kollane!

Vestab nokka, vaatab targalt ta:
vaene linnuke, talve käes üksinda!
Hädasti, hädasti seda sain mõtelda,
lendab seal lahtistel tiibadel lennuga
teine ka!

Vaatavad mind nad kui kahjurõõmuga,
vaatavad, hüppavad, lendavad minema.
Järele jään neid vaatama.
Mõtlen ma: tuli ta
lahtistel tiibadel lennuga —
teine ka!

(1909)

MA LILLESIDEME VÕTAKS

Ma lillesideme võtaks —
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh õnnetu Eestimaa!

Ma taevasina võtaks,
võtaks päikese särava,
võtaks eha, võtaks koidu —
sind köidaks sellega.

Ja armastuse ma võtaks,
võtaks truuduse, aususe ka,
ja köidaks sellega ühte
sind, kallis kodumaa.

Ja veresideme võtaks,
võtaks venna südame ma —
ja köidaks sellega ühte
sind, õnnetu Eestimaa!

(1895)

TULEVIK

Mis on, mis paistab kaugel merel...
Kas laev sealt tuleb? Mis ta toob?
Või udu hall? Või mõttekuju,
mis hing vast ise endal' loob?

Ei, laev ta on — mu kauge lootus:
ta peab, ta peab kord tulema!
Ja kuigi varem pettis ootus,
ma usun: nüüd küll tuleb ta!

Kuid kas ta see, mis mina ootan?
Kas õnn, kas minu õnn ta sees?...
Ma küsin... lainte käiku vaatan...
Ta kuju rohkem kerkib ees.

Kas minu igatsust ta kannab —
kas on mu lootus tema peal?
Või toob ta häda meie randa?
On surm vast leidnud aset seal?...

(1904)

KUI TUME VEEL KAUAKS KA SINU MAA

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski ka
sa soovide siniranda,

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ja põlvest põlveni kajab.

(1894)

OMAKASU

Läbi tammise tänava,
üle vaskise värava.
Kalevipoeg.

I. Mina istun toas muredes,
omakasu läeb mööda teed.
Omakasu haugub õue all,
omakasu vahib väraval,
omakasu läeb kohtumajasse,
omakasu läeb kihkel kiriku,
omakasu läeb koolimajasse,
omakasu istub lastega lauale,
omakasu käib läbi külateed,
omakasu läeb vallast vallasse,
omakasu läeb linnast linnasse,
omakasu läeb ilmast ilmasse.

Särgike, särgike ihu ligidal —
omakasu on juba sellegi sees.
Kui sa korragi aga vääratad,
vaata, kuidas sõbra saad:
tema vahib su silmi, su lusika,
tema istub su südame äärella:
vereke, vereke, ära tuksu sa,
tema, omakasu, võib ära ehmata! — —

Kargab siis kopsti kohtumajasse,
kihkel-kahkel kapsab kiriku,
kargab kopsti kohtumajasse,
kohtumajasse, kohtulauale,
vaatab, mis ta sult jälle kasu saab,
omakasu ju — ikka l ä b i a'ab.

II. Kesse kobistab öösel põrandal?
Kes see valvab sinu sängi ees,
kesse päitsis sind magama hällitab?
Mina, omakasu,

sinu sõber, omakasu, käin sängi all,
seisan ja vaatan sinu voodi ees.
Ole mureta, sinu tuttav mees!
Sinu asjad on aiva hääd,
ees ja taga mind igal pool näed;
sead sul siledad, lehmad rammusad, —
ainult natuke vähemat kõverdad, —
kõik kui ilma saad!
Ära muretse, seltsimees, ühtigi,
mina ei jäta maha sind millalgi. —
Ära muretse, ära muretse!
Ei jäta millalgi. —
Näe — nüüd mind ei tunnegi!
Mine ikka — armas olen ometi —,
tundehinge veel mängid sa —
jäta parem, roll ei õnnesta!
Mina saan võidu — olen alati, ütlen ma.
Noh — armsam ka vastu puigelda!
Ilma minuta ikka ei õnnesta!
Ega sa õpetaja pole,
vaga paluja koguni,
peanorutaja koguni —
ilmas peab oskama elada!

(1897—1899)

MUST LAGI ON MEIE TOAL

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
seal ämblikuvõrku, seal nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Mis tema kõik kuulnud, näinud,
ei suuda ütelda, —
kuis valu viskab varju,
kuis muudab näo ta!

Näind palju pisaraid, nuttu,
ja palju riidu ka,
nii palju, palju valu, —
oh issand, halasta!

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb,
kui tema saaks kõnelda!

(1909)

MURE

Mure, sinul on nõiutud sidemed,
siidihäll on sul, laulud tasased,
tasakesi, sa kallike, hällitad,
kiigus hällitad, laulad laulukest,
laulad laulukest, kuni uinutad. —
Ärkan ülesse, — metsa sülesse
sinu eest lähen rahu otsima:
vennike, kuidas mind ära näed sa,
kallike, kuidas mind ära vahid sa,
lähed ette kui tuhkrumees lõksuga:
lõks sul kaenla all, — vahid tagasi,
kas ma sind vahest ei näinud kuidagi,
aru saanud, mis salamõte sul?
Seal jääd mind ootama, seal jääd vaatama,
just nagu hämmelgas kärblast akna all —
ise peidutanud end piidale!
Nõnda vahid, luurad mu südant sa:
muidu kogemata võiks sinust ta vabasta',
mure!

*

Mine rikaste lossi, kus kuld on, vahi seda seal,
mine, kus sametist sohvad, laiskle nende peal.
Mida minult saada sul? Omaks ei midagi.
Nagu koer vahid leivatükki mult — puudub
see endalgi.

(1911)

KANGAS

Naised kangast seavad
kambris akna all,
mõttes jään ma seisma
nende ligidal.

Minu mõttekangas
ilma ääreta,
minu mõttekangas
ilma otsata.

Ükskord oli tema
veripunane,
teinekord ta oli
valge lilleke.

Punane ja valge,
taevasinine,

südamesse paistsid
tähed, päikene.

Ulatas ta pikalt
ilma otsani,
ulatas ta laialt,
leidis tähedki.

Minu mõttekangas
katki kärisend,
tuhat korda temas
süda värisend.

Tükid, katki kistud,
lend'mas tuuledel;
õnnelik neist leides
pisematki veel.

Enda mitmel korral ärapõletatud laulusid mälestades, umbes 1899.

MINU LUULE

Mu luule, sina oled
kui haige tiivaga lind,
kel kull ära kiskunud tiiva
ja kellel haige ka rind.

Kui haavatud kotkas oled,
kes tõusis pilve pool',
ja kui ta üles tõusis,
siis osas küti nool.

Küll oli su lend ilus,
lend ilus pilve pool',
lend läbi päikesevalge,
vaba kui õhuvool!

Siis tõusid sa pilve alla
ja vaatasid ümber seal
ja otsisid kõrgema männi
ja istusid tema peal'!

Nüüd oigad haledalt üksi
all pimedas tihnikus
ja vaatad haledalt üles,
kus lendab su igatsus!

(1896)

EMALE

Oh minu armas emakene,
oh minu kallis emake!
Surnuhaud ma ise olen,
astes sinu hauale.

Käi minu järel! õpetasid,
käi minu järel, pojake!
Ei ma sinu järel käinud, —
neiu jälil, emake!

Kelle jälil olen käinud,
oh ei seda tea ma,
emakene, — enda jälil,
vahest võiksin ütelda.

Neiu jälil mina käisin,
neiu jälil, emake.
Annaks suud ta saapatallal',
minu südant talland ta.

Luule jälil mina käisin,
tuule jälil käisin ma,
hiljem, hiljem, emakene,
unistasin: kodumaa!

Oli arm mul unenägu,
laske näha edasi.
Isamaa — kui petis kägu,
elada ei tahagi.

Oh mu süda, ta on haige,
on nii haige, emake!
Oh mu süda, ta on haige,
rohtu ei saa temale.

Ei ma adra järgi kasvand:
teisi vendi oligi;
ei ma kooli järgi kasvand:
vaene olin liiati.

Karja jälil mina käisin,
tuule järel, emake, —
karjas ainult metsakaja —
luule jälil, emake!

Vaene oli meie talu,
vaene ilma otsata,

pilgata sain palju, palju, —
vahest mõnda lugeda!

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis, ega — eluski,
rehkendada numbritega,
mesikeelel — samuti!

Ei ma silmakirja mõistnud, —
sina olid tõsine!
Ei ma roomata ka mõistnud —
sa ei roomand, emake!

Unistasin, muud
karjased kõik teevad nii;
karjas oli palju aega,
aega üleliiagi. —

Ei nad meie kohta ostnud,
kulla kallis emake!
Mättaid niitsime me ise,
jäime ikka elusse.

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
võttis kavalusega.

Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

Seal siis nutsid, emakene:
kuhu lähen lastega!
Seal siis põdesid ja kurtsid,
seda kõik sain näha ma.

Oh, ei sindki mina tunnud,
kallis, kallis kodumaa!
Kus siis lagund talumaja
ennast mõistab vaadata!

Kõrget, suurt ma leidsin üles —
sind ei leidnud, kodumaa.
Palju tähti taeva süles —
sind ei siiski näinud ma.

Kui nad mulle haiget tegid,
pilkasid su madalust,
emakene, — siis mu süda
võttis eesti armastust!

Hilja, hilja, emakene!
udust olin väljas ma:
hilja — hilja, emakene,
varemeid jäin vaatama.

Minu isamaa on vaene,
oh mu hella emake;
tema üle uhab laine —
aastasadu alati!

Oh mu isamaa on vaene,
mina ise vaene ka.
Ühest on ta siiski rikas —
murest, hädast otsata.

Leian siiski kadund kinda,
avaldan maailmale!
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

(1908)

ÜLE VEE

Üks laevuke
läeb üle vee,
läeb üle vee
ja lainete.

Kui valge luik
kaob üle vee,
kaob üle vee
ja lainete.

Mu armuke,
mu kullake
läks üle vee
ja lainete.

Mu armuke,
mu kullake
on üle vee
ja lainete!

Silm kaugele
käib üle vee,
käib üle vee
ja lainete.

Ei laineke
ei kõnele
mul üle vee
ja lainete.

Siin laineke,
seal laineke;
kuld üle vee
ja lainete.

(Juuni 1896)

NOOR-EESTILE

Mind ärge austage —
ei iial iganes!
Üks valus vale mõiste
on liikvel aja sees.

Nad hirmsad on, mu laulud,
ja hirmus mu süda sees,
nii hirmus nagu mu saatus —
ei, mind mitte iganes!

Te austage mehi,
kes kasvand valguses,
kes teaduses krooni saanud,
kes tööl on selguses.

Ja kui neid mehi ei ole,
siis endil' nad mõelge,
kõik voorused mõelge kokku —
ei mind mitte tõesti!

Kõik voorused mõelge kokku,
me esivanemad,
me kallid, kallid kalmud — —
ja endi vanemad:

siis leiate ehk mehe,
kui üles kasvate,
kes oleks noorte ehe,
ei, mind mitte tõesti!

(1905)

KILLUD 31. Kes minevikku ei mäleta,
see elab tulevikuta.

38. Hoia, et sa ei luuleta,
et ei kaevet kuule sa. —
Pagan võtku ettevaatus —
andke mulle minu saatus!

KUUB Su kuub see passib minule,
sa anna tema mulle!
Siis külm teeb otsa minule. —
Nonoh — sa mässad jälle!

SA MAGAD Sa magad elus ja magad kirjas,
ja siiski lugupeetud mees.
Ja selles suures maailma karjas
võib käia ka magades teiste ees.

AAFRIKLANE EUROOPLASE KRIITIKAS Orjaja moor on — roomav kui elajas;
mässaja moor on — kuri kui elajas:
moor on ikka elajas!

71. «Nii kerge, talupojalik,
nii selge, ülevaatav.»
Kuid mis teeb siis veel tulevik,
kui kõik nüüd arusaadav?

77. Kes laulab kõlavais sonettides,
raudriides lõbutseb see lilledes.

78. Kui laulsid riimi pärast,
said peksa riimi pärast.
Kui laulsid südamest,
said nüüdki tänu sest.

A
28446
... 7825849

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00782584 9

9 kop.